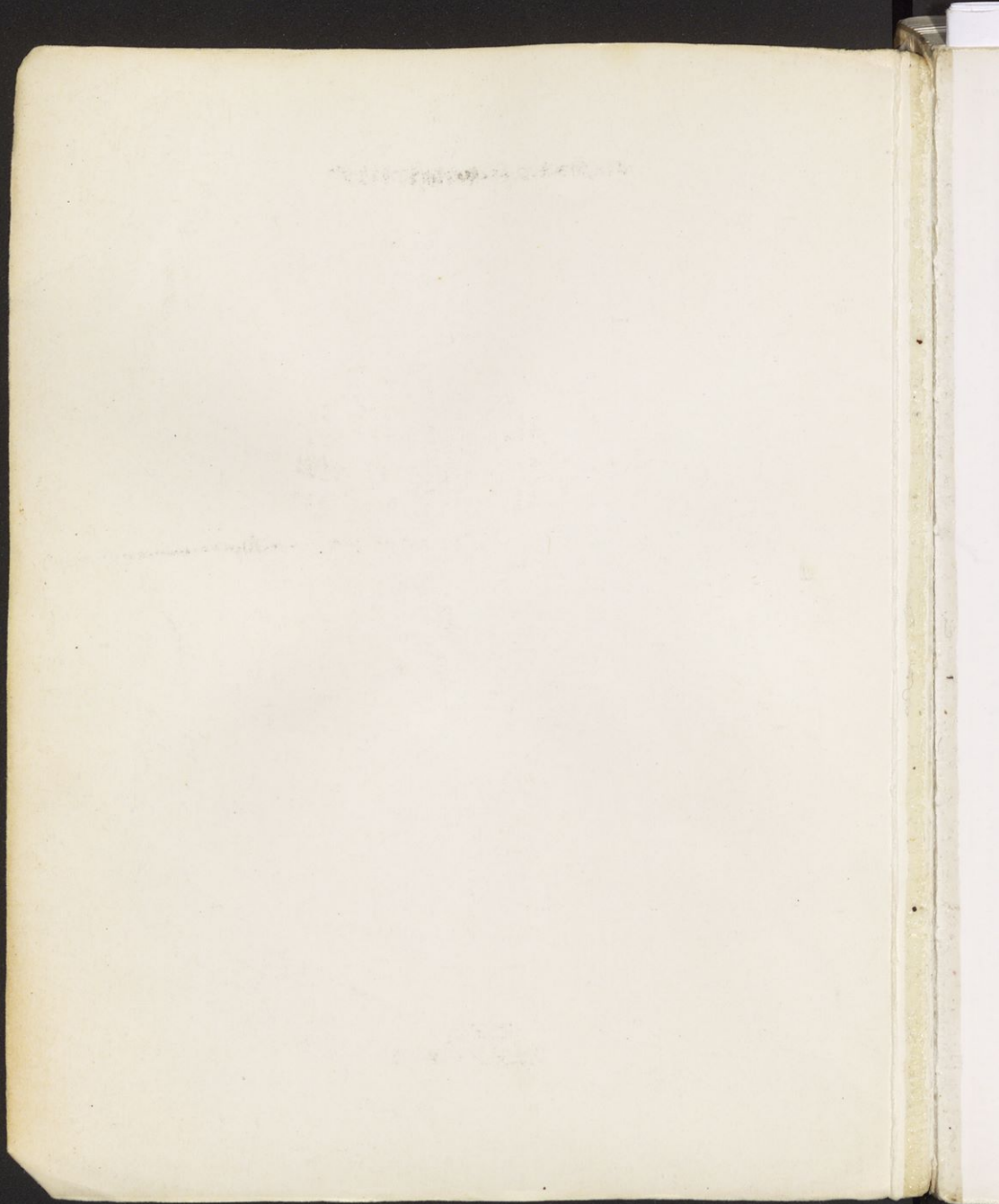

Krajina
kot
nacionalni
simbol

Ana Kučan

Krajina kot nacionalni simbol

Zbirka
Spekter 1/98

Na naslovnici: umetniška rezljanka iz zbirke Igorja Ž. Žagarja (darilo Boruta Brumna). Fotografiral Stane Klemenc

Ana Kučan

Krajina kot nacionalni simbol

^{**} Znanstveno in publicistično središče
Ljubljana, 1998

Kazalo

496821

30 -12- 1998

1

199818688

9	UVOD	
15	KRAJINE KOT NOSILKE NACIONALNE IDENTITETE	1
21	Od slike do prizorišča	
23	Istovetenje s prostorom	
35	Krajina kot simbol pripadnosti	
37	Krajina kot prispodoba	
41	Krajina kot mit	
44	Značilno, tip in zaznava	
47	Orodja podobe	
50	En koncept – več predstav	
52	O semiologiji prostora	
59	NAVEZA NACIONALNE ZAVESTI NA PROSTOR	2
62	Uvod v zgodovinski ekskurz	
73	Kmečka dežela (1768-1830)	
75	Nastop simbolnih krajev (1830-1848)	
80	“Osvajanje” prostora (1848-1940)	
85	Duhovno “osvajanje”	
94	Fizično “osvajanje”	
102	Slovenska idilika	
109	Boj za meje in nova podoba (1940-1945)	

115	PROSTOR KOT SAMOPODOBA (1945-1995)	3
120	Kvantitativna in semiološka analiza	
123	Motivi in lokacije	
131	Obdobja	
148	Podobe v času "obrata vrednot"	
156	Novi/stari krajinski tip	
159	Prototip slovenske krajine	
165	Ohranjeni identitetni konstrukt	
167	Pogled od zunaj	
171	SLOVENIJA V OČEH DOMAČE JAVNOSTI	4
180	Osebni, vzgojni in predstavitveni koncepti prostora	
184	Sestavine, kombinacije, kraji – pomenske razlike	
188	Kombinacije prostorskih prvin	
190	Fotografije krajev	
192	Simbolni pomeni krajin	
202	Razlike med skupinami znotraj vzorca	
205	KMEČKA DEŽELA MED MORJEM IN ALPAMI?	5
218	Literatura in viri	

Beležka o avtorici

Ana Kučan, rojena 1964 v Ljubljani, je asistentka na Oddelku za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete v Ljubljani. Magistrski naslov iz urbanističnega načrtovanja je leta 1992 pridobila na Univerzi Harvard v Združenih državah Amerike in leta 1996 na Univerzi v Ljubljani doktorirala s temo "Dejavniki nacionalne prostorske identitete v Sloveniji". Deluje na področju oblikovanja krajine in urbanističnega načrtovanja ter študija kulturne krajine in teorije krajinske arhitekture. Izdelala je več krajinsko-ureditvenih načrtov, uspešno pa se udeležuje tudi krajinskih in arhitekturno urbanističnih natečajev. Prispevke objavlja v domačih in mednarodnih strokovnih revijah.

Zahvale

Za pomoč pri nastanku besedila se zahvaljujem prof. dr. Ivanu Marušiču in prof. dr. Stanetu Južničju, mentorjema pri doktorski disertaciji, prof. Dušanu Ogrinu, prof. dr. Marku Poliču, prof. dr. Katarini Košmelj, dr. Zdenku Roterju, dr. Mitji Velikonji in Miljani Vognuti za nasvete ter delavcem Centra za raziskavo javnega mnenja pri Fakulteti za družbene vede, ki so vključili vprašalnik o slovenskih krajinah v svojo anketo. Hvala Ministrstvu za znanost in tehnologijo, ki je v okviru programa mladih raziskovalcev leta 1992 namenilo sredstva za raziskavo. Prav tako se zahvaljujem dr. Igorju Ž. Žagarju, dr. Alešu Debeljaku in dr. Juretu Mikužu za kritično branje ter kolegom in sodelavcem za ustvarjalne pogovore. Delavcem Narodne in univerzitetne knjižnice, Moderne in Narodne galerije, Mestnega Muzeja v Ljubljani, skladišča nekdanjega Centra za turistično in ekonomsko propagando ter Studia marketing dolgujem zahvalo za posredovanje arhivskega gradiva. Pregled in uporabo Gasparijevih razglednic mi je omogočil gospod Marjan Marinšek iz Velenja, za kar sem mu še posebej hvaležna. Posebna zahvala gre tudi fotografom Stanetu Klemencu, Janezu Skoku in Jocu Žnidaršiču, ki so mi za reprodukcijo odstopili svoje diapozitive ter podjetjem Sidarta, Prezlc in Artmat, ki so mi za raziskavo podarili izvode izdanih razglednic. Zahvaljujem se tudi vsem založbam, ki so mi dovolile objavo naslovnice pri njih izdanih knjig, enako Ministrstvu za turizem in Gospodarski zbornici Slovenije za dovoljenje za objavo naslovnice njihovih promocijskih brošur in reviji Formart za posredovanje fotografij plakatov za volitve 1992. Zahvalo dolgujem tudi nekdanjim sodelavcem v podjetju Smelt. Prav posebna zahvala pa gre Venu Tauferju za prevod pesmi Wallacea Stevensa in Ranku Novaku, ki je dal knjigi likovno podobo. Nenazadnje hvala staršem, Špeli, Neni, Barbari in Mojci.

Uvod

Pri nas je v veljavi prepričanje, da se je pojmovanje slovenske narodne identitete zasnovalo, krepilo in poglobljalo v glavnem na osnovi jezika in književnih stvaritev. V tej knjigi pa se bomo ukvarjali še z drugim dejavnikom nacionalne identitete, z družbeno predstavo o prostoru oziroma s tistim, čemur bi lahko rekli tudi "nacionalna semiotika" prostorske percepcije. Kajti nacionalna identiteta se na Slovenskem ni navezovala zgolj na z mejami določeno ozemlje, saj so bile ravno pri opredeljevanju mejá nacionalnega ozemlja nenehne težave, temveč zlasti na druge in drugačne prostorske enote. Problematike se bomo lotili najprej s teoretično argumentacijo predpostavke, da se nacionalna identiteta lahko navezuje na tiste krajine ali kraje, v katere je spontano investiran smisel. Še zlasti se bomo osredotočili na načine in oblike nastanka družbenih koncepcij prostora, saj se prav zaradi pripisovanja pomenov identiteta ne navezuje na prostor sam po sebi, temveč na tisto, kar ta

predstavlja, navezuje se torej na družbeno ustvarjeno podobo o prostoru. Pregleda navezovanja slovenske identitete na slovenski prostor se bomo lotili najprej s prikazom kronološkega zaporedja oblikovanja te predstave, nadaljevali bomo s kritičnim orisom postopkov, s pomočjo katerih si nacionalna zavest prostor "prisvaja" in preveritvijo tako oblikovane predstave v zavesti sodobne javnosti.

V krajinskem načrtovanju se vedno znova srečujemo s potrebo po opredelitvi krajinske identitete na vseh ravneh, od lokalne do državne. V vsakdanjem ravnanju je ta največkrat, po mojem mnenju zmotno, pojmovana kot stanje, kot nespremenljiva fizična pojavnost, medtem ko gre, kar knjiga tudi demonstrira, za vedno znova nastajajoči odnos. Krajine nastajajo z vzajemnim delovanjem med prostorom ter posamezniki in družbo, ki ga s svojim delom spreminjajo. Prostor resda lahko opišemo s fizičnimi prvinami, ki ga sestavljajo, vendar v tem primeru razberemo samo podobo v trenutnem časovnem preseku. Psihološka in družboslovna dognanja o skupinskem navezovanju na prostor pa so že razkrila, da gre pri istovetenju za pripadnost tistemu, kar fizične prvine simbolizirajo, in ne njim samim po sebi. Pridobivanje spoznanj o družbeni zaznavi nacionalnega prostora se tako ni zadovoljilo le z iskanjem fenomenoloških vidikov nacionalne topografije, temveč je prodrlo tudi v vzročno-posledične soodvisnosti in razkrilo vzroke in procese, ki pri nas usmerjajo prostorski razvoj in s katerimi se predstava o istovetnosti slovenskih krajin ustvarja. Ta namreč izhaja iz naše samoopredelitve, iz skupnega dojemanja prostora, v katerem živimo, in sledi vrednotnim opredelitvam, določenim z družbenim sistemom simbolov, nastalih v skupni kulturni zgodovini. Pri tem se je takoj izpostavilo vprašanje, ali je ob iz-

pričani geografski in kulturni raznolikosti slovenskega teritorija sploh možen (in ustrezen) obstoj ene in enotne, časovno stabilne in s prostorom skladne predstave, h kateri teži koncept nacionalne identitete. Tisto, kar naj bi slovenske krajine opredeljevalo kot "slovenske", enotne in obenem drugačne od drugih, smo iskali z analizo krajinskih podob v družbeni predstavi, in sicer z empiričnim študijem neposrednega gradiva iz kulturne zgodovine (krajinske razglednice, turistične brošure in plakati, impresionistična lirika, krajinsko slikarstvo), ki ga je dopolnila in kritično umestila še javnomnenjska anketa.

Knjiga začenja z opredelitvijo temeljnih pojmov: nacionalne identitete in oblik njenega istovetenja s prostorom. Nacionalno identiteto opredeljuje kot eno od oblik skupinske istovetnosti, ki se, prav tako kot druge, vzpostavlja po načelu zveznosti (kontinuitete) in različnosti (diference). Podčrta možnost, da so tudi krajine lahko nosilci narodne oziroma nacionalne identitete. Kot take obstajajo v družbeni predstavi, ki nastaja s procesi družbene komunikacije, in jo pogojujeta zaznava in pripisan pomen. Demonstrira obstoj idealne predstave kot prototipa nacionalnega prostora, ki v družbenem predstaviteljstvu zraste iz načel značilnega in tipičnega, vendar podrejenih simbolni vlogi, upoštevajoč procese socializacije in ponotranjanja splošno veljavnih stališč, s katerimi družba in z njo posameznik sprejemata prototip za nadomestek resničnosti. Ugotavlja, da nastaja o istem konceptu več predstav, ki se razlikujejo po namenu, s katerim so priklicane v zavest, ter po kontekstu, v katerem so se oblikovale.

Teoretična izhodišča so v nadaljevanju uporabljena za razčlenjevanje geneze slovenske nacionalne zavesti in

iskanje konkretnih primerov njenega navezovanja na prostorske enote ali njihove interpretacije. Zgodovinski pregled, oprt na splošne zgodovinske vire, zlasti na Zgodovino Slovencev (1979) in Enciklopedijo Slovenije, analizira delovanje in posebnosti posameznih družbenih skupin ter pomembne dogodke in umetniška dela, dejavno ali posredno povezana z vzpostavljanjem nacionalne zavesti in, po mojem mnenju, z vzpostavljanjem podobe o nacionalnem prostoru. Izbor, ki sledi pregledu slovenskega slovstva (J. Kos 1979), je omejen na pisce Linhart, Prešerna, Levstika in Tavčarja skupaj z drugimi avtorji med romantiko in realizmom, na Gregorčiča, Cankarja in Župančiča, od upodablajoče umetnosti pa so bili, v skladu z dostopnimi viri, izbrani slikarji krajinarji, zlasti impresionisti, pri čemer se je analiza v glavnem oprla na Groharja. Izbor zaokroža analiza del Maksima Gasparija, predvsem tistih iz njegovega delovanja v nacionalno-propagandnem in etnografskem duhu. Izbor utemeljujem s tem, da je Gaspari, kljub temu, da je bil figuralik, slikal prizore iz ljudskega življenja s prav posebnim krajinskim ozadjem in zastavil likovno podobo idealnega tipa slovenske krajine. Ta del privede do ugotovitve, da je še pred ozemeljsko celovitostjo, torej teritorialnim vidikom nacionalne identitete, prišlo do idealnih predstav, ki so slovenski prostor opredeljevale z določenimi, iz prostora zavestno *izbranimi* simbolnimi znaki. Pri tem je šlo tako za referenčne simbole *topose* kot za posamezne krajinske sestavine, ki so omogočale prepoznavanje določenega prostora kot slovenskega, njihove skupne poteze pa so že nakazovale združevanje v prototip. Slednje so slovenski prostor tako z besedo kot s podobo opredeljevale kot kmetški, predvsem z menjajočim se vzorcem njiv in travnikov s kozolci in, še posebej pri Gaspariju, s cerkvicami na

vzpetinah. Kot simbolni predstavnik slovenskega prostora tako kmalu vznikne gorska krajina, ki pa ni divja, temveč kultivirana. Vzporedno ta del prikazuje nastajanje teritorialne identitete, se pravi zavesti o narodnostnem in kasneje nacionalnem ozemlju, ki demonstrira počasno in težavno vključevanje posameznih regij v skupno predstavo.

Sledi analiza krajinskih prizorov, vezanih na koncept *slovenski* v oglaševalskih sklopih. Gradivo, ki datira v čas od leta 1945 do vključno leta 1995, je po obdobjih količinsko neenakomerno porazdeljeno. Pri obdobju pred letom 1985* je gradivo zbrano v odvisnosti od tega, kar je bilo na razpolago v muzejih ali pa je bilo moč najti pri avtorjih ali naročnikih; razlikuje se tudi po vrsti, vključuje turistične, ekonomske in politične oglase. Krajinski prizori iz teh sklopov so združeni v motive, označena pa je tudi njihova lokacija na karti Slovenije. Motivi so večinoma sorodni tistim iz zgodovinskega pregleda, vendar so se znotraj tega vzorca kronološko, pa tudi po količini posameznih vrst propagande, izoblikovale različne enote (dobe), ki se med seboj razlikujejo po intenzivnosti uporabe določenih motivov in njihovih lokacijah. Le nekateri od motivov se pojavljajo v vseh obdobjih, primerjava motivov z lokacijami pa ponovno nakazuje obstoj prototipa, ki ni več vezan na točno določeno mesto na ozemlju Slovenije, temveč lahko predstavlja Slovenijo na splošno.

* Leta 1985 se je začela institucionalizirana akcija "Slovenija, moja dežela", z njo pa tudi načrtnейše arhiviranje izdelkov, uporabljenih v tej in kasnejših turistično-oglaševalnih akcijah.

Raziskavo je zaključila javnomnenjska anketa, ki je preverjala kronološko oblikovano predstavo in prepoznavnost posameznih krajinskih sklopov oziroma ugotavljala, kakšne kombinacije krajinskih sestavin vidijo anketirani kot "slovenske". Vključevala je tudi fotografije

slovenskih krajinskih tipov in znanih krajev oziroma območij, *toposov*. Pri fotografijah krajinskih tipov so se anketiranci morali odločati o tem, ali so posnete v Sloveniji (vprašanje je implicitno vključevalo dvom) in v primeru pritrdilnega odgovora določiti njihovo lokacijo. Rezultati so potrdili, da koncept sestavlja več predstav, ki so med seboj lahko močno različne, pa vendar soobstajajo, raznolikost v velikosti krajinskih enot, ki nastopajo kot nosilci krajinske identitete, in obstoj idealnega tipa slovenskega prostora.

Sklepna ugotovitev je, da je predstava o prostoru, s katerim se kot narod istovetimo, sestavljena, da ne obstaja kot absolutna kategorija in da ni vedno v skladu z aktualno prostorsko resničnostjo. Rezultati na primeru Slovenije sicer kažejo, da ostaja predstava skozi obdelana časovna obdobja formalno skoraj nespremenjena, da pa je v različnih obdobjih privzemala različne simbolne pomen in se v posameznih družbenih plasteh vzpostavljala kot posebna. Knjigo sklenejo ugotovitve v luči uporabe v krajinskem načrtovanju.

KRAJINE KOT NOSILKE NACIONALNE IDENTITETE

Na začetku raziskovanja so se mi kot najbolj zanimiva zastavila vprašanja, katere so tiste prvine oziroma značilnosti slovenskih krajin, ki jih najbolj označujejo kot slovenske oziroma kakšno skupno mnenje imamo kot narod o slovenskem prostoru in koliko, če sploh, je ta predstava skladna s prostorsko resničnostjo. Skupinska identiteta, odvisna od interakcije med posameznikom in družbo, se, zlasti nacionalna, oblikuje v polju mitskega in tako naše skupno mnenje o prostoru, s katerim se kot narod istovetimo, gotovo ne izhaja samo iz konkretnega, temveč je prej predmet družbenega predstavotvorja.

Istovetenje s prostorom, je najprej ozemeljsko: človek začrta meje svojega bivališča. Z obrambo teh mej sta povezani njegova in skupinska suverenost. Na skupinski ravni je teritorialna identiteta domovina, ki je pojmovana kot država ali njena enota, na primer regija, na

osebnostni ravni pa je to prostor konkretnega bivanja, ki mu rečemo dom.

Svoje korenine ima v tem, kar Heidegger razume kot bivanje [der Da-Sein], v procesu, s katerim ljudje spreminijo kraj svojega obstoja (eksistence) v svoj dom, kar temelji, vsaj delno, na čustvenem dojemljanju sveta (Heidegger, 1977). Vsekakor je človekov obstoj tudi prostorsko opredeljen, kar velja tako za posameznika, kot za skupino. Dom, ali kakor to imenuje Južnič (1993), *sentimentalna orientacija*, je po eni strani določen kot prostor bivanja s svojo domačnostjo, po drugi pa kot vrednotni sistem, ki pogojuje izbor posameznih delov okolja glede na njihov pomen.

Predpostavimo, da se nacionalna identiteta kot posebna oblika skupinske identitete vzpostavlja v *duhovni sferi* naroda, uteleša pa se vendar tudi izven nje, v polju *fizisa*, v prostoru kot celovitosti naravnih danosti, človekovega delovanja in družbenega sistema vrednot – v krajini. V vzajemnem učinkovanju teh dejavnikov nastajajo svojevrstni krajinski vzorci, lastni določenim območjem in kulturam, ki jih ustvarjajo in verjetno kot take prepoznajajo na lokalni, regionalni in celo nacionalni ravni. Tudi kraji, krajine in krajinske prvine lahko postanejo simboli družbe, po katerih se ravna in ki odsevajo njeno podobo. Tako kot skupen jezik, zgodovina in zavest je tudi skupno ozemlje ena od vezi etnične skupine. Prostor, ki ga družba naseljuje, ima v kulturnem smislu simbolične pomene, v družbenem pa je praviloma semantično strukturiran (Južnič 1987: 283), zato se pripadnost prostoru pri človeku ne more izražati zgolj z opredelitvijo teritorialnih mej tako kot pri više razvitih živalih, saj daje človek prostoru dodatne smisle. Družba in simbolični pomeni, ki jih pripisuje prostoru, pa tudi kraji-

nam, drug drugega razlagajo, si sledijo in se v procesu iskanja dinamičnega ravnovesja medsebojno preoblikujejo.

Na osnovi skupinskega odnosa do prostora se vzpostavlja skupna, v našem primeru narodova predstava o nacionalnem prostoru.¹ Pri tem gre vsekakor za ideologijo, ki je v marsičem lahko tudi nad resničnostjo. Tako je pri "narodu brez zemlje", Židih, ki jih povezuje predvsem duhovno izročilo; pa vendar so tudi Židje po II. svetovni vojni pridobili svoje lastno ozemlje in ustanovili nacionalno državo na območju, kjer se je dogajala njihova zgodovina. To lahko razumemo tudi kot uresničitev obstoječe potrebe naroda po lastnem ozemlju. Če je ozemlje ena od osnov za oblikovanje nacionalne države, potem mora v zavesti naroda obstajati določeno videnje tega prostora. Tako se nacionalna identiteta verjetno ne veže zgolj na ozemlje, jasno določeno z mejami, temveč tudi na kraje in krajine. Na tem področju so potemtakem združeni ozemlje² in zgradba prostora kot *fizis* ter družba in kultura kot *genius*. Pri tem gre seveda še za več, namreč za to, kar nemška sociologinja Lenz-Romeiss (1970) imenuje simbolična navezanost na kraj [Symbolische Ortsbezogenheit], pri čemer so družbeni odnosi, ki jih določen kraj označuje, lahko enako ali celo bolj pomembni za proces navezovanja (Altman in Low 1992), se pravi, pomembnejši od fizične izoblikovanosti prostora. Navezovanje se ne nanaša samo na kraje ali krajine kot fizične entitete, temveč je v prvi vrsti povezano s pomeni krajev in doživetij, kar vključuje odnose z drugimi ljudmi (Proshansky, Fabian in Kaminoff 1983). Tako vpeljene simbolne kvalitete fizičnega okolja postanejo nadomestni vir družbene moči – njihov vpliv na čustva in obnašanje posameznika se lahko pojavi celo takrat, kadar ne pride do neposrednega

¹ SSKJ (1994: 591, 622) obravnava nacijo kot sinonim za narod: "skupnost ljudi, navadno na določenem ozemlju, ki so zgodovinsko, jezikovno, kulturno in gospodarsko povezani in imajo skupno zavest; narod." Južnič (1993) razume nacijo samo z njej pripadajočo državo; od tod po njegovem izvirata koncept nacionalnega in nacionalističnega ideologija. Že etnija vsebuje v smislu občutenja zavest o skupni pripadnosti in oblike skupne kulture. Po njegovem se narod od etnije razlikuje po tem, da sta v njem bolj poudarjeni ideološka in politična dimenzija. V narodu je že veliko projiciranja v preteklost, dokazovanja zgodovinske kontinuitete in zatekanja k vsakovrstnim predelavam zgodovine, ki naj bi dokazovale korenine v čim bolj oddaljeni preteklosti. Južnič (ibid.: 278) napiše: "Etnije so vsekakor potencialni narodi, kot so narodi potencialne nacije [...]" Med pojma narod in nacija torej ne postavlja enačaja; za uveljavitev nacionalne ideje je namreč ustanovitev države izjemnega pomena. Takoj ko se oblikuje država, pa so potrebne mitologije.

² Ena od podlag nacionalne identitete je njena teritorialnost, ozemlje, na katerem narod biva. Koncept nacionalnega teritorija korenini v etološkem konceptu teritorialnosti — označevanju izključne pravice nad nekim fizičnim prostorom, od posameznikovega polja telesnosti dalje. Družbene vede so temu že namenile precejšnjo pozornost (cf. Porteous 1976). Še posebno so se k temu vrnile v času naraščajoče globalizacije, ki napoveduje izgubo nekaterih ravni lokalne identitete (cf. Mlinar 1992).

medosebnega stika (Stokols 1983). Čustven odnos do okolja je pravzaprav osnova *topophilie* in iz tega izhajajo potrebe po preučevanju človekove navezanosti na kraj. *Topophilia* vključuje "vse človekove čustvene vezi z materialnim okoljem" (Tuan 1974: 3) in jo je mogoče gojiti in razvijati v različnih kontekstih, od fizičnega stika, estetske privlačnosti in življenjske povezanosti z domačim krajem do patriotizma (Seamon 1984).

Če to drži za osebno identiteto, potem je mogoče pričakovati, da se tudi skupinska identiteta, kakršna je nacionalna, veže na simbolne pomenе fízisa. To bi pomenilo, da se, ne glede na enak potencial vseh delov dežele, da postanejo prvine nacionalne identifikacije, kot skupina istovetimo samo s tistim, kar je za nas kot skupino pomembno. Prostor tako postane družbena prisposoba. Istovetimo se z izbranim, izbor pa je odvisen od sistema družbenih vrednot. Tega pogojuje čustveni odnos – pogojuje vrednotenje posameznih delov prostora in izbiranje med njimi, kar je med drugim tudi koristen podatek v krajinskem načrtovanju.

V prid vrednotnemu izbiranju prvin nacionalne identifikacije s prostorom govori dejstvo, da je v krajinah zaje-
to bogastvo informacij o ustroju, stopnji razvitosti in o
vrednotah določene družbene skupine (Ogrin 1991). Pa vendar krajina kot splet človekovih zapisov v prostor, ki izhajajo iz utilitarne nuje, sama ni neposredno sporočilna, tako kakor je jasno sporočilo teritorialnosti – začrtanih mej, ali v prostor postavljenih simbolnih struktur – spomenikov ali svetišč. Šele v iskanju identitete, ki se ozira v preteklost, družba določenim krajem in krajinam pripiše pomen in ga ohrani ali tudi spreminja v svojem sistemu komunikacije.

Ne glede na to, da je o krajinah in nacionalni ali regionalni identiteti že veliko napisanega, pa je bilo narejenih zelo malo pojasnjevalnih raziskav. Večina del je spekulativnih (Daniels 1993, Hooson 1994, Hough 1990, Seamon 1993, Warnke 1992). Že Hoskins (1977) govori o *angleški* krajini [The English Landscape], vendar je njegovo delo bolj usmerjeno v družbene procese, ki pogosto privedejo do sprememb v krajini. O tem podrobno govori tudi britanski geograf Lowenthal (1975, 1991, 1994), ki na primerih ikonografije angleških krajin razčleni angleško percepcijo lastnega prostora in lastne družbe.

Ker je nacionalna identiteta zgrajena na mitologijah (Harvey 1989, Južnič 1993, Smith 1991), se tudi okrog nacionalnega ozemlja ustvarja mit. Postavlja se vprašanje, ali so potemtakem lahko tudi krajine predmet nacionalnega mita in dejavnik prostorske identitete. Kot splet zavestno ustvarjenih prostorov na površju zemlje, ki se razvijajo in delujejo po naravnih in družbenih zakonih, so krajine predmet nenehne spremembe. Jackson (1984: 12) jih označi tudi kot "človekovo zgodovino na zemlji." Zaradi raznolikosti pomenov, ki jih lahko razbiramo iz krajin in odvisnosti pomenov od konteksta, so lahko v tem smislu tudi krajine vpete v pomensko mrežo, kakršno je po Lévi-Straussu (1985) moč opredeliti le s konstrukcijskimi pravili mita.

Ideologija in politična strategija sta prav tako kot gospodarski sistem tista, ki določata podobo krajin. Najnazornejši primer je sprememba ustroja krajine na Angleškem v 18. stoletju, ki jo je izzval Parlamentarni odlok o ogradah [The Parliamentary Closure Act]: široka odprta polja so zamenjale precej manjše parcele, skrbno ogradejene z živimi mejami. Mitchel (1994: 17) primer zelo

nazorno ubesedi: "Imperializem ni omejen le na gibanje navzven, k tujim ozemljem, proti katerim se imperij usmerja; tipično ga spremlja prenovljeno zanimanje za domačo krajino, za značaj imperialnega središča. [...] V istem času, ko sta se angleška umetnost in okus obračala navzven, da bi uvozila nove konvencije krajinskega oblikovanja iz Evrope in Kitajske, se je [imperializem] obračal navznoter k preoblikovanju in prevrednotenemu predstavljanju domovine. Ograjevanje zemljišč [The Enclosure Movement] in spremljajoče razlaščevanje kmečkega stanu sta izraza interne kolonizacije domače dežele, njene transformacije iz tega, kar je [William] Blake poimenoval *zelena in prijazna dežela*, v *krajino*, v emblem nacionalne in imperialne identitete." Prav ta urejena in negovana krajina ostaja prisposoba v angleški zavesti (cf: Daniels 1993, Lowenthal 1991); zadnjih nekaj let jo najdemo v mnogih filmih, ki poosebljajo angleško družbo: *Howardov kot* (1992), *Dežela senc* (1993), *Ostanki dneva* (1993), *Mož, ki je šel na hrib in se vrnil z gore* (1995), *Razsodnost in rahločutnost* (1995) in drugi, večinoma posneti po velikih delih angleške literature.

Ob tem lahko pomislimo, da identiteta ni predmet krajine same, da krajini ni inherentna. Prepoznavanje prostora izhaja iz posameznikovega ali družbenega dojemanja kraja, na nacionalni ravni vsekakor iz percepcije družbe, ki se je konstituirala kot narod. Če se nacionalna identiteta veže tudi na krajine, potem se verjetno sicer veže na fizične prvine, na naravne ali antropogene sestavine krajine, vendar je vzrok za navezanost prej pomen, ki jim je pripisan, kot pa njihov ustroj sam po sebi. Scott (1979) trdi, da ima fizični značaj krajine, morda najočitneje prav pri ruralnih krajinah, svoje korenine v zgodovinskem razvoju. Določanje najprimernej-

šega pristopa k načrtovanju sprememb ali k ohranjanju krajine bi tako omogočalo prav razumevanje zgodovinske komponente v povezavi z biofizičnimi in kulturnimi viri, družbenim tkivom in političnimi določilnicami. Razumevanje razvoja krajinskih vzorcev v skladu z zgodovino družbene spremembe bi bilo po njegovem mnenju lahko uporabno orodje za določanje (in morda tudi za ustvarjanje) nove krajinske identitete. Kajti, krajina, prostor, ki ga človek naseljuje, prispeva k oblikovanju njegove identitete, obenem pa se v krajini odlikujejo družbeni odnosi in s tem prispevajo k ustvarjanju krajinske podobe v družbeni zavesti, po kateri jo prepoznamo in se z njo ali z njenimi deli poistovetimo.

Kot primer naj navedem dve kulturni prvini slovenskih krajin, ki sta v medijih že postali semantična označevalca: kozolec in cerkvica na vzpetini. Obe sta nastali kot rezultat specifičnega družbenega prizadevanja, da bi zadovoljili določeno splošno priznano potrebo; prva iz utilitarne in druga iz duhovne nuje. Danes kot identifikacijski prvini delujeta v polju metafore, osvobojeni nekdanjih družbenoekonomskih odnosov, v katerih sta nastali, napolnjeni z novimi pomeni.

Od slike do prizorišča

Preden se lotimo razčlenjevanja odnosa nacionalna identiteta – krajinska identiteta, pa je treba nekoliko pojasniti problem individua v krajini. Strokovno je to še vedno temeljno vprašanje in problem še ni v celoti razrešen. Težava pri osami krajinske enote s svojskimi lastnostmi je predvsem v tem, da je krajina nezamejena in da so posamezne manjše enote deli večjih enot, potemtakem

Kozolec in cerkvica na vzpetini kot označevalca koncepta slovensko. Obe prvini sta glavni figuri jedkanice Božidarja Jakca iz leta 1941, ki jo je poimenoval Slovenska pokrajina.

medsebojno odvisne v nekakšni hierarhični prostorski strukturi. Ta problem se skriva tudi v sami opredelitvi pojma *krajina*.

Izvor angleške besede *krajina* je star preko tristo let in pomeni "del zemljišča, ki ga lahko zaobjamemo s pogledom" (Jackson 1984: 3). Prizorišča so ti deli samo takrat, kadar jih opazujemo. Takrat v mnogih primerih tudi lahko določimo meje krajine, ki jo opazujemo, tiste meje, ki omejujejo naš pogled – črto obzornico. To pa še ni vse. Na začetku, tudi v slovenščini, je termin pravzaprav pomenil bolj *sliko* prizorišča kot pa prizorišče samo, umetniško interpretacijo krajine. Posamezne sestavine prostora je umetnik skladno s svojo predstavo sestavil v krajinsko prizorišče. Delež manipulacije je nekoliko zmanjšala fotografija, vendar so krajinske fotografije še vedno le poljubni izseki iz nezamejenega prostora in zato ne predstavljajo celote, temveč le njene dele. V vsakdanji rabi se izraz prepleta z izrazom *pokrajina*; kot soznačnici ju predstavlja tudi SSKJ (1994: 445, 894). Oba izhajata iz izraza *kraj* – semantično izredno razgibane osnove, ki označuje *locus*: kraj, dežela, pokrajina, pa tudi *finis*: konec, rob, breg (Bezljaj, 1982: 79). Izraz *krajina* [izg. *krajin*] je v slovenščini sprva označeval obmejno deželo, na primer *Bela krajina*, *Vojna krajina*, *Bosanska krajina*. V tej rabi je izrazu ostal prvotni pomen; v popularni rabi *krajina* še vedno pomeni predvsem slikarsko upodobitev.³ V predstavi o prostoru pa se pojavlja še *motiv*, ki ga ne pogojuje več točka gledišča, in pomeni določen skupek posameznih krajinskih sestavin, ki jih lahko srečujemo v različnih prostorskih kontekstih. V procesih zaznave in spoznave prav lahko nastopa tudi kot krajinski individuum.

Pojem *krajina* zajema dele prostora v različnih velikostnih razredih. Tako obstajajo v krajini različne ravni indi-

3

Bezljaj (1982: 92) v Etimološkem slovarju opozarja tudi na zvezo med *krajino* in *Kranjsko* (Carnio). Zvezo med krajem (koncem, mejo) in imenom dežele Kranjske je vzpostavljaj tudi Linhart (1791) v drugem zvezku *Poskusa zgodovine Kranjske in drugih dežel južnih Slovanov Avstrije* (V: Problemi 8 (1970) 91-92: 25). Razprave v opredelitvah izrazov *pokrajina* in *krajina*, s katerimi se v Sloveniji ukvarjajo predvsem geografi, se ponavadi končajo v konsenzu soznačnic (Jeglić 1979; Lovrenčak 1996; Ogorelec 1987). Vrišer *pokrajino* opredeli kot "teritorialno ločeno in [...] samosvojo celoto" (Lovrenčak 1996: 265), podobno tudi Radinja, ko navaja, da je *pokrajina* "ozemeljsko sklenjena, zaokrožena in omejena" (ibid.: 266), zato je smiselna povezava pojma z upravno določeno ozemeljsko enoto, na primer regijo, čeprav ga srečamo tudi v zvezi *pokrajinsko slikarstvo*. Morda bi, zaradi širokega pomena, ki ga je sčasoma pridobil, kazalo pojem *krajina* [izg. *krajin*] ločiti od pojma *pokrajina* [izg. *pokrajina*] in slednjega dosledno uporabljati namesto tujke *regija*, s katero ga enačijo tudi nekateri geografi (Vrišer 1976: 24; Gams 1984: 78-79). S tem bi pojasnili razlike v strokovni rabi obeh besed in sicer med "geografijo, ki krajino proučuje in mešano uporablja oba izraza ter strokami, ki krajino urejajo" (Marušič 1995: 27). Razlike v razumevanju in uporabi izrazov pa so vendar manj pomembne; različen je, tako v svetu kot pri nas, odnos do predmeta obravnave.

viduacije – opredelitve posameznih krajinskih enot, in zato kot krajinski *osebki* lahko nastopajo posamezne prvine in vzorci, ki jih le-te tvorijo v kombinacijah, ter kraji ali različno velika območja. Z večanjem obsega zemljišča, "ki ga zajamemo s pogledom", se izgublja raven detajla in prevladovati začnejo splošnejše, več delom prostora skupne značilnosti. Opredelitev osebka je problem tudi zato, ker je v krajini kot nezamejenemu prostoru določujoč kontekst: hierarhična prostorska struktura, v kateri se deli prostora med seboj prepletajo, prehajajo drug v drugega in se medsebojno dopolnjujejo. Tako ostaja odprto vprašanje, katera je tista raven individualizacije v prostoru, s katere se posamezne enote združujejo v model, v tip, oziroma ali zaradi pravkar predstavljenega pri oblikovanju modela ne sodelujejo vse ravni hkrati. 2

Istovetenje s prostorom

Pojem identiteta izhaja iz srednjeveške latinščine, takrat se je izoblikovala religiozna kot prva oblika skupinske identitete. Šlo je za vprašanja istosti oziroma podobnosti. V kristoloških razpravah je *identicus*, izhajajoč iz latinskega zaimka *idem*, pomenil istoveten, torej eden in isti, s tem se je ločil od pomena podoben in bil nasproten pomenu različen (Južnič 1993: 9-11).

Po mnenju številnih avtorjev se nacionalna identiteta ne veže samo na ozemlje kot prostor, začrtan z mejami, temveč tudi krajine lahko postanejo nacionalni simboli. Daniels (1993) na primer analizira slikarske ugotovitve angleških krajin v luči njihove vloge pri oblikovanju družbene predstave o prostoru. Izbrane krajine simbolizirajo določen moralni red in določeno estetiko 1 ker so!

in so kot take pridobile status nacionalnih ikon. Postale so ozadje mita nacionalne identitete, še posebej izrazi-to v času angleške imperialistične politike, k čemur so dejavno pripomogli slikarji, krajinski arhitekti in arhi-tekti. Danielsova analiza zajema čas od druge polovice osemnajstega stoletja do današnjih dni. To je obdobje, v katerem se izoblikuje koncept moderne nacionalne države. Tudi Lowenthal (1991) govori o pomenu po-sebnih krajin za nacionalno identiteto, poudari pa, da je predstavo o prostoru oblikovala predvsem vladajoča politična elita.

Kakorkoli, tako kraji kot posamezne krajine so simbol-no vlogo identifikacije narodnega in nacionalnega, se pravi državnega, prostora gotovo prevzeli prek procesa abstrakcije. Družbena predstava o krajinskem prostoru nastaja v komunikaciji med družbo kot proizvajalcem in posameznikom kot potrošnikom te predstave. Oblikuje se v skladu z različnimi interesi, ki jih bom poskušala osvetliti na domačem primeru. Posebno vlogo pri tem igrajo procesi socializacije in inkulturacije na način in-dividualnega ponotranjanja – posameznikovega prosto-voljnega sprejemanja tistega, kar nastopa v širšem druž-benem okolju.

Da je navezanost na ozemlje več kot zgolj teritorialna, torej usmerjena zgolj v meje, lahko razberemo iz druž-benih ritualov. Za posebno identificiranje, narodno ali religiozno, so namreč pomembni predvsem zgodovinski kraji. Povezava nacionalne identitete z določenimi deli ozemlja, z določenimi kraji znotraj njih, ima mitsko in subjektivno vrednost/lastnost (Smith 1991). Med fi-lozofskimi deli je najbolj znana Heideggrova oprede-litev mita o vkoreninjenosti v kraj in tradicije, vezane na okolje, kot edine varne osnove za družbeno delovanje (Harvey 1989: 38).

O tem govori tudi Lowenthal in navaja Durkheima: "Slavljenjem simbolov svojih identitet družbe pravzaprav častijo same sebe" (Lowenthal 1991: 205). Gre za po-doživljanje zgodovine z obiskovanjem nekega kraja. Tak pomen so za versko identiteto imele božje poti, roma-nja na svete kraje, središčne točke verske identitete. Prav pomen svetih krajev, dežel in tudi rek, priča o pove-zanosti skupinske identitete s prostorom, ki pa je struk-turiran, kot je videti, na različne enote in je več kot zgolj določen z mejami. Religijski faktor je sploh močno vplival na utrjevanje etnične zavesti, saj so se v religiji izražale skoraj vse družbene predstave arhaičnih družb (Južnič 1987: 228). Poseben pomen za določanje in uokvirjanje družbenega prostora so dobila tudi mejna območja ali prizorišča pomembnih zgodovinskih bitk.⁴ V prostor se je tako najprej zapisovala posebna, heroična stran družbenega življenja.

Prostor torej lahko v posebnem smislu dodatno določi identiteto; še posebej, če je strukturiran hierarhično, kar pomeni, da se posameznim delom prostora ali pros-torskim vzorcem pripišejo različni pomeni. Večplastnost človekovega prostora se namreč kaže prav v simbolnem pomenu, ki mu ga pripisuje. Zaznavno okolje, torej tisto in tako, kakršno človek dojema in zaznamuje v svoji za-znavi, je bistvenega pomena v identifikacijskem smislu (Južnič 1993: 149). Temu prostoru namreč pripadamo. Smith (1991: 23) pravi, da so "za etnične identitete, bolj kot prebivanje v nekem prostoru ali njegova posest, pomembni pridani pomeni in asociacije, ki jih vzbuja." Zagovarja tezo, da nacionalna identiteta ni nekaj naro-jenega, temveč ustvarjenega, naučenega. Pomen take pri-padnosti prostoru in skupini najdemo tudi pri slovanskih rodbinskih zadrugah – župah, ki so nastale po trajni

4

Pri tem gre za politično razsežnost pros-torske identitete. Politično misel kot izrazito oblikovalko nacionalne pros-torske identitete izpostavljajo eseji, zbrani v drugi knjigi zajetne zbirke *Les lieux de Mémoire*, ki jo je uredil Pierre Nora (1984). O političnem ozadju nacionalne prostorske identitete piše tudi Martin Warnke (1992) v knjigi *Politische Land-schaft*. Glej tudi Mitja Velikonja *Masade duha* (1996).

5

Trditev je oprta na splošne informacije in podatke iz Enciklopedije in Zgodovine Slovencev. Za slovenske izseljence je značilna živahna kulturna dejavnost in predvsem pogosta uporaba pojma *Triglav* in drugih krajevnih imen, npr. *Bled*, v poimenovanjih kulturnih in drugih društev. *Slovenska izseljenska matica* za Slovence po svetu izdaja mesečnik *Rodna gruda* od leta 1954 in četrtno revijo *Slovenija* od leta 1987 — logotip z lipovim listom zadnje je iz akcije *Slovenija, moja dežela*. (Glede na to, da revije izdaja matična dežela, je želja po vzdrževanju stikov lahko tudi posledica tukajšnjih političnih interesov.) Vendar o navezanosti priča tudi izseljeniški periodični tisk, v celoti v rokah emigracije, ki ga poleg pogoste uporabe gesla *Slovenija* tako ali drugače v imenih glasil odlikuje spet *Triglav* kot najpomembnejši prostorski simbol slovenstva, pa tudi *Jadran*, *Lipa* in *Njiva*. Pomemben uvid nudijo tudi liki na naslovnih publikacij, ki prinašajo tako *Triglav*, lipo ali njen list kot slovensko domačijsko krajino. Enako pričajo številna planinska društva, ki so jih ustanovili slovenski izseljenci in zdenci v Švici in Nemčiji pa tudi v Argentini. Glej tudi Velikonja, Joseph: "The Quest for Slovene National Identity", v Hooson (1994: 249-256).

6

Dve plati identitete ontološko opredeli Heidegger (1990) v razpravi *Identiteta in diferenca*.

naselitvi, vendar pred individualno lastnino zemlje. Za pripadnost župi je bil namreč kraj prebivanja pomembnejši od porekla po rojstvu (Goljevšček 1982: 87). Povezanost skupinske identitete neke družbene skupine, tudi naroda, s prostorom, v katerem biva, se potemtakem prav tako oblikuje skozi družbene odnose — ne izhaja iz prostora *per se*, niti zgolj iz sorodstvenih vezi. Prostorska identiteta se oblikuje iz vzajemnega delovanja med posameznikom, družbo in prostorom. Zato je ustvarjanje identitete tudi politika (ekonomska, kulturna itn.), ki lahko postane tudi politika urejanja okolja. Če bi prostorska identiteta izhajala zgolj iz prostora kot takega, potem pri emigracijskih etničnih skupinah ne bi obstajala navezanost na prostor, ki ga poseljuje matična enota, saj zdaj bivajo drugje. Po Smithu (1991) etnije in njihova povezanost s prostorom lahko živijo dalje, tudi če so že davno ločene od domovine — in sicer zaradi močne nostalgije in duhovne navezanosti. Kot primer navede Žide in Armence. Pri obojih je navezanost na *domovino* kot kraj bolj simbol kot živ spomin. Isto bi lahko trdili za močne slovenske skupnosti v tujini, predvsem v obeh Amerikah in Avstraliji.⁵

Glavni merili, ki opredeljujeta vsako identiteto, sta kontinuiteta in diferenca.⁶ Kontinuiteta se vzpostavlja s prenašanjem vrednot iz generacije v generacijo; različnost pa vedno znova v opredelitvah do drugih. Vendar Smith poudarja, "da se kulturna identiteta ne nanaša na uniformnost [identifikacijskih] prvin skozi generacije, temveč na občutek vsake naslednje generacije, da gre za nadaljevanje, za kontinuiteto, za skupne spomine preteklih dogodkov [...] in za predstavo o skupni usodi, ki jo vzdržuje vsaka generacija" (Smith 1991: 25). Pri tem gre namreč za opredelitev, kdo smo bili, kdo smo in kdo upamo, da bomo v prihodnje, na tem kraju in v tem

prostoru. Greider in Garkovich (1994: 2) sta prepričana, da so glede na to, da človek svoje okolje spreminja preko družbenih pojavov, krajine odraz naše samoopredelitve.

Zakaj so krajine tako primerne nosilke skupinske identitete? Lowenthal (1994) krajini kot patrimoniju⁷ pripiše tri glavne lastnosti: materialnost, uporabnost in sopomen stabilnosti. "Zaradi vsaj do zdaj relativno počasnega spreminjanja so krajine videti trdno vpete, nepremakljive, in zato varne [kot nosilke identitete]. V njih vidimo preteklost, kakršno smo si zapomnili, oziroma kakršno si želimo" (ibid.: 4). Kljub temu, da so sodobni razlogi za poudarjanje regionalne identitete tudi ekološki, pa je tako v svetu kot pri nas v zadnjem času slišati goreče glasnike ohranjanja prostorske identitete, lokalne, regionalne in celo nacionalne, predvsem zaradi tega, ker naj bi bila v času hitrih sprememb otipljiv dokaz želene, idealizirane preteklosti.⁸ Greider in Garkovich vidita vzrok v izzvanem pomenu (1994: 2). Ko se zaradi spreminjenih tehnoloških načinov rabe prostora oziroma ekonomskega (ne)razvoja ali zaradi notranje družbene spremembe začneta spreminjati *fizis* in pomen krajin,⁹ se namreč skozi proces vzpostavljanja novih simbolov in pomenov začne spreminjati naša predstava o nas samih! Gre za (navidežno) izgubo identitete v času družbenih strukturnih sprememb. S tem nacionalna identiteta neke kulturne skupnosti stopi v polje manipulacije tudi v smislu navezanosti na kraj: nostalgija za minulim redom – odnosi se projicira v nostalgijo za prostorskimi strukturi. Manipulacijo utemeljuje pojem "industrija dediščine", kakor ga je razložil že Hewison (Harvey 1989: 86):

Nagnjenje k ohranjanju preteklosti je del nagnjenja k ohranjanju samega sebe. Če ne vemo, od kod prihajamo, težko

⁷ SSKJ (1994: 825) razlaga *patrimonij* kot izraz, ki izhaja iz latinščine in je v fevdalizmu pomenil "dedno zemljiško lastnino, ki prehaja od očeta na sina"; Bunc (1987: 323) ga krajše opredeli kot "očetno dediščino".

⁸ Glej časopisne članke: "Urejanje podeželja pri nas: pokrajinska identiteta izginja [...]", Naši razgledi 37 (1988) 21: 634; "Zgraditi moramo novo prostorsko identiteto", Delo, 21. 10. 1992; "Kakšna prostorska identiteta?" Delo, 18. 11. 1992. Pri tem kaže poudariti, da se z "inventarizacijo" identitete (Delo, 21. 10. 1992), se pravi s popisom stanja, ne moremo izogniti spremembam. Prvič se problem kaže v časovni opredelitvi stanja, ki ga želimo evidentirati (ali je to današnje stanje ali stanje neke izbrane preteklosti), drugi pa v tem, da se spreminjajo družbeni, kulturni in prostorski kontekst, in torej ohranjanje "evidentiranega" samo po sebi še ne pomeni ohranjanja identitete. Predvsem pa je v naštetih besedilih pri opredelitvi pojma identiteta spregledan kontinuitetni pol, kajti prav zaradi njega identiteta ne pomeni nespremenljivosti oblike odnosa med človekom in prostorom, temveč nepretrganost povezave med njima.

⁹ Kmetijski proizvajalci, na primer, vidijo opuščene kmetijske površine, ki jih postopoma prerašča gozd kot zanemarejene, kot izraz propadanja podeželja, kot znamenje zaostalosti in podobno.

razumemo, kam gremo. Preteklost je osnova osebne in kolektivne identitete, objekti preteklosti so vir izraza kot kulturni simboli. Kontinuiteta med preteklostjo in sedanjostjo ustvarja občutek zaporedja znotraj naključnega kaosa in ker je sprememba pač neizogibna, nam stabilni sistem urejenega pomena omogoča, da se spoprimemo tako z inovacijo kot z razpadom. Nostalgični vzgib je pomemben dejavnik prilagajanja na krizo, je družbeno blažilo in utrjuje nacionalno identiteto, kadar je samozavest oslABLJENA ali ogrožena.

10

Iz tega časa, iz 80-ih let, izvira akcija "Slovenija, moja dežela na sončni strani Alp", ki je posredno utrjevala zavest o skrbi za prostor kot predmet turistične ponudbe, ki navzven kaže podobo Slovenije, obenem pa je predstavljala prostor tudi kot sredstvo dediščinskega prenašanja vrednot.

Hewison razgalja nekaj potencialno zelo pomembnega, ker je prav ta zavzetost z identiteto, z osebnimi in kolektivnimi koreninami postala še zlasti prodorna po letu 1970 zaradi splošno razširjene negotovosti na ekonomskih področjih. Vsekakor je iskanje lokalne, nacionalne identitete tudi pri nas v zadnjem času močno poraslo.¹⁰ Podobnim dogajanjem smo bili priča tudi v prvi polovici 20. stoletja, pred I. in pred II. svetovno vojno. To seveda ni nič presenetljivega, saj je že Simmel, kot razlaga Harvey (1989: 171), davno poudaril, da v času fragmentacije in ekonomske negotovosti želja za stabilnimi vrednotami vodi k povečanemu poudarjanju avtoritete osnovnih institucij: družine, države, cerkve. Poudarjanju avtoritete prav teh institucij smo bili in smo priča v Sloveniji v zadnjih nekaj letih, kar, sicer ne vedno in ne samo po sebi, priča o družbenem obratu h konservativnim vrednotam. To je videti tudi iz izbora krajin, na katere se v tem času veže nacionalna identiteta.

V spreminjajočem se svetu s težnjo h globalizaciji številnih procesov se razumljivo pojavijo nasprotni reakcije, ki jih lahko opišemo kot iskanje osebne ali skupinske identitete. Pri tem je pomembna tudi prostorska identiteta, ki se največkrat kaže kot kolaž prostorskih podob,

saj je prostor individuacije pomemben na vseh ravneh, od osebne do skupinske, tudi nacionalne. Harvey (1989) izpostavlja sposobnost večine družbenih gibanj, da razpolagajo s krajem [s konkretnim] bolje kot s prostorom [z abstraktnim], kar močno poudari potencialno povezovalno med krajem in družbeno identiteto. Vzrok vidi v tem, da mora izpoved kakršnekoli na kraj vezane identitete vsaj na neki točki temeljiti na motivacijski moči tradicije. Kadar je identiteta ogrožena, se nasloni na zgodovino in iz nje črpa samozavest. Utrjuje in potrjuje se skozi simbole in rituale z oznanjanjem mitov, še posebno tistih, ki utrjujejo predstave o kar se da dolgem in nepretrganem obstoju določene človeške skupnosti ali skupine (Južnič 1993: 218-219).

Kot posledica dramatične neposrednosti odnosa človek – prostor spremembe v krajini povzročajo negotovost, dvom o naši istovetnosti, saj se fizična podoba prostora spreminja pred našimi očmi. Prav zaradi te negotovosti se mora krajinska identiteta vzpostavljati na več ravneh. Po eni strani mora izbranim delom prostora pripisovati nove pomene, ki bodo pomagali vzpostavljati njihovo različnost od drugih, po drugi strani pa mora zaradi vzpostavljanja lastne samoopredelitvene kontinuitete drugim izbranim delom prostora na vsak način vzdrževati simbolni pomen, ne glede na to, kako so se v času spremenili.

Kot sredstvo komunikacije so simboli način, s katerim se izražajo vrednote in zato se v času, ko so te vrednote ogrožene, družba pa ni pripravljena na spremembo in vzpostavljanje novih vrednot, močneje oklene starih. V tem smislu je proces konservativen – nezmožen je priznati spremembo in se ji prilagoditi; prostorske implikacije tega procesa pa lahko vodijo v ekološko razvred-

notenje nekaterih delov prostora ali posameznih krajin. Temu lahko botruje tudi vzdrževanje izbranih, izjemnih krajin *za vsako ceno*, zgolj zato, da bi z njimi zadostili potrebo po željeni samoopredelitvi. Finančna podpora preživelih načinov rabe prostora, zato da se ohranja prostorska podoba, lahko pomeni pretok denarja od tam, kjer je res potreben za preprečevanje škode, ki jo človek z razvojem povzroča okolju, tja, kjer gre zgolj za ustvarjanje videza. Odločitev o tem, katere krajine oziroma kateri deli prostora so vredni ohranjanja kot nacionalna dediščina, mora biti prav zato skrbno pretehtana, če želimo, da bo tudi upravičena. Namesto k ohranjanju videza Jacobs in Mulvihill (1995) pozivata k širjenju vednosti o načinih rabe prostora, ki se močno razlikujejo glede na prostor in kulturno organiziranost družbenih skupin. Prepričana sta, da nam le to razširjeno znanje (in ne zapiranje v svoje lastno dojemanje sveta) lahko ponudi možnosti za uravnotežen razvoj, s katerim bomo okolju prizadeli najmanj škode.

Kot smo že povedali, so prostorski simboli prav uporabno sredstvo komunikacije; krajem in krajinskim prvinam pripisan pomen ima tako lahko simbolno vlogo utrjevanja pripadnosti neki določeni družbeni skupini. Domovina, prostor, kjer določena človeška skupnost živi, tako ni zgolj prostor v abstraktnem pomenu. Kot kraj, prostor s pomenom, postane dejavnik pri oblikovanju naroda. "[...] jezera, gore, hribi in doline [se] vsi spremenijo v simbole ljudskih vrlin in 'avtentične' nacionalne izkušnje; tako Devica [Jungfrau] postane simbol švicarskih čednosti in naravne lepote [...]", pravi Smith, "enako se zgodovinski dogodki in spomeniki *naturalizirajo*: gradovi, templji, dolmeni se integrirajo v krajino in postanejo del njenega posebnega značaja" (1991: 65).

Tako se npr. naturalizirajo tudi cerkvice na vzpetinah, zgrajene v nekem določenem času in kontekstu: kasneje kot kulturni in zgodovinski spomeniki postanejo del krajine, njena identiteta. Enako velja za kozolec; o nečem podobnem govori Hough (1990: 140), namreč, da nekatere pojave preprosto sprejmemo kot samoumevne, kot integralne dele podeželskega prizorišča zgolj zato, ker so zaradi funkcionalnega odnosa – iz potreb kmetijstva – zraščeni s kmetijsko krajino, v kateri se pojavljajo.

Res so se na Slovenskem v veliki meri ohranili druge po Evropi že preživeti vzorci poljske delitve, ki dajejo našim, že reliefno peštrim krajinam še bolj razgiban in barvit značaj. Predvsem so jih varovali počasni sistemi družbenega planiranja. Celo kolektivizacija skoraj ni preoblikovala slovenskih krajin, gotovo ne v taki meri kot drugod po nekdanji Vzhodni Evropi (cf. Rugg 1985). Podoba slovenskih krajin pa se je vseeno preoblikovala, očitno hitreje, kot smo bili sposobni ali pa smo hoteli opaziti. Zato smo danes priče izrazitemu mešanju novih in starih krajinskih prvin. Drobní prostorski vzorci, ki jih ustvarja razdrobljena kmetijska proizvodnja, so sicer še vedno prisotni, s prav tako razdrobljeno individualno gradnjo pa izgubljamó primere nekdanjih vzorcev poselitve, ki jih tako radi opevamo in predstavljamo, kadar je govor o prostorski identiteti Slovenije.

V obdobju slovenskega osamosvajanja so bile razmere še prav posebej ugodne tako za ikonoklazem kot ikonolatrijo in gradivo za tovrstno analizo se je ponujalo kar samo. Produkcija predmetov kot simbolov nacionalne identitete se je v tem času močno povečala v politične kakor tudi v ekonomske namene. Obeležiti je bilo treba prekinitev s starim in udejanjanje novega. Po eni strani je bilo treba

11

Leta 1993 se trgu ponuja celo oblikovalski izdelek *Slovenska zobna ščetka*, kar je gotovo primer "domačjskega kiča", ki pa se ne izraža v obliki izdelka, temveč v njegovem poimenovanju (cf: Moles 1972: 109-117, 200-210 in Žagar 1992: 139-141).

ustvariti državne simbole, grb in zastavo, in jih primerno vključiti v oblikovanje dokumentov, od potnih listov do drugih izkaznic. Nenazadnje smo dobili tudi svoj denar. Po drugi strani pa je na domovinska čustva igrala tudi množična kultura vseh segmentov družbenega delovanja.¹¹ Pri tem je šlo tako za utrjevanje identitete na domačih tleh kot za vzpostavljanje slovenske identitete v tujini, pri čemer se je prav turistična propaganda izkazala kot izvrstno orodje državne nacionalne politike.

Na nostalgичno percepcijo opozarja Lowenthal (1991: 217), ko *angleško krajino* [English landscape] označi za primarni anahronizem nacionalne dediščine. "Jasno je," pravi, "da je še vedno v uporabi, večji del v intenzivni. Toda te rabe se manj nanašajo na dom in delo kakor na čaščenje ostankov, ki so opora dediščini in razglašanju nacionalne identitete." Podobno opozarja tudi Marko Kos v članku "Nova podoba Slovenije" (1994), kjer analizira sodobne selitve iz mesta v bližnjo okolico, zaradi česar se oblikuje nov tip raztresene in, kot ji pravi, antimestne skupnosti, ki pa je tudi popolnoma različna od obstoječih predmestij preteklega, štiridesetletnega obdobja. Poudarja, da se ta migracija napačno prikazuje kot vračanje v vasice kmečke Slovenije. Kajti dejavnosti, s katerimi se ukvarja ta novi sloj prebivalstva, ne temeljijo več na pridelovanju hrane, temveč predvsem na razvoju trgovine in malega podjetništva.

Za izgubo krajinske identitete, kakršno smo podedovali iz preteklosti, nemalokdo obtožuje togost nedavnega sistema planiranja, ki je prihajala v nasprotje s težnjo po njenem ohranjanju. Vendar, poudarja Mlinar (1993), bi sebični individualizem, ki se je, paradoksalno, uveljavljal kot prostorski (ne)red prav v obdobju poudarjenega ko-

lektivizma, potemtakaem težil k ohranjanju takšne identitete. V resnici pa je prav nasprotno. Individualna gradnja, ki se močno razlikuje od strnjenih naselij, je v zadnjih tridesetih letih prav gotovo eden od najmočnejših preoblikovalcev podobe slovenskih krajin. Velik del te individualne gradnje so nelegitimni posegi v prostor, tako imenovano črnograditeljstvo. Neposredno je akter te dejavnosti seveda posameznik, posredno pa družba.

Sociolog Drago Kos v razmišljanju o črnih gradnjah meni, da lahko črnograditeljsko prakso obravnavamo kot posledico konflikta med tradicionalnim stavbarstvom in modernim, racionalnim načinom produkcije grajenega okolja, ki je značilen za industrijsko urbanizacijo. Pojav je značilen za družbe v razvoju prav zato, ker se tam ta načela mešajo. Vzroke za pojav vidi predvsem v "regulacijski totalitarnosti" kot podrobnemu določanju načinov in vsebine prostorskih posegov, kar pomeni, da dostikrat posredno s predpisi določa tudi vsebino in način s prostorskimi posegi povezanega vsakdanjega življenja.¹² Resničnost narave migracij vas-mesto presega domet prostorskega urejanja in zato se pojavlja spontano prostorsko delovanje. "Ta relativno razširjena samoprodukcija znotraj institucionalno določenih prostorskih koordinat ustvarja paralelne prostore." (D. Kos 1993: 454-456)

Ti se kažejo tudi v razlikah med starožitnim načinom poselitve in sodobno enodružinsko gradnjo. Poleg razlik v formalnem jeziku so najbolj očitne tiste pri izbiri lokacije in načinu razporejanja. Prav slednje je eden od dejavnikov, ki izrazito spreminjajo slovenske krajine. Poskus uzakoniti raznolikost regionalnih arhitektur s formalnimi določili tudi zato ni mogel preprečiti vse večje uniformnosti okolja.

12

Gantar (1984: 30-51) v osrednjih poglavjih razprave *Urbanizem, družbeni konflikti, planiranje* natančneje razlaga razlike med teorijo in prakso produkcije grajenega okolja, konflikte, ki iz tega izvirajo, vzroke za urbano in s tem tudi družbeno stratifikacijo, segregacijo in oblike sociabilnosti.

Nepremišljeni in nedovoljeni posegi v prostor torej povzročajo njegovo predrugačenje, ki spreminja značaj krajine in vnaša nered v tisto, kar je splošno priznano kot prostorski red, s tem pa vnaprej opredelijo namembnost prostora. Vprašanje je, ali se javnost tega zaveda in dojema razlike. Javnomnenjska raziskava Družbeni vidiki razvoja Rogaške Slatine 1992 (Hočevnar 1993) je pokazala, da črne gradnje za prebivalce niso skoraj nikakršen problem, ali pa se do njih sploh ne opredelijo. Hočevnar to pojasnjuje z "nocijo samolegitimitete brez dogovora," ki se izraža z neracionaliziranim individualnim odnosom do izrabe prostora, spodbujenim že z neurejeno prostorsko regulativo.¹³ Prav ta visoka stopnja neskladnosti med institucijami (državo) in individualnim graditeljem je kulturni vzorec Slovencev, v konkretnem primeru posledica prevladujoče "ruralne zavesti" (ibid.). Ta izhaja iz objektivnega pomanjkanja urbane kulture in urbane tradicije. Rezultati študije kažejo tudi, da mestni prebivalci za pozitivne prostorske in ambientalne vrednote mesta navajajo ruralne in ne urbane značilnosti/kvalitete (veliko zelenja, domačnost). Gre za tradicionalno dožemanje rabe prostora, ki kaže na splošen, nediferenciran posameznikov odnos do prostora. Lastništvo je namreč razumljeno absolutno in ne relativno. Večina razpršenih individualnih črnih objektov je, kot ugotavlja Hočevnar, zgrajena prav zaradi takšnega dožemanja.

Ruralnost kot vrednoto, celo v mestnem okolju, sta zaznala tudi Gantar in D. Kos, ko sta analizirala pripombe k predlogu ureditve Prešernovega trga v Ljubljani (1993).¹⁴ Izpričano konservativnost sta razbrala iz markskatere šovinistično in rasistično naravnane pripombe, ki izkazuje nestrpnost v etničnem in kulturnem razlikovanju, in sicer predvsem glede na "balkanizacijo (srednjeevropske) Ljubljane".

13

Hočevnar (ibid.: 500) *nocijo samolegitimitete brez dogovora* naslanja na Thomasov teorem, katerega "bistvo je, da se ljudje ne odzivajo zgolj na objektivne značilnosti razmer ali situacij, temveč na pomen in smisel, kot razmere sami dojemajo. Če razmere samoopredelijo kot realne, potem so te realne v njihovih posledicah." Ugotavlja, da gre za kulturni vzorec, ki se v konkretnem primeru nanaša na prevladujočo shemo mišljenja, delovanja in čustvovanja, po kateri se pripadniki neke skupine (družbe ali naroda) obnašajo in s katero se identificirajo. Po njegovem bi morala družbena regulacija vsebovati tak vzorec, sicer ostaja neučinkovita.

14

Ruralno-domačijsko podobo, ki jo ljudje investirajo v mesto, sta razbrala zlasti iz pripomb v obliki predlogov. Ti so se vrteli predvsem okrog postavitve lipe kot "slovenske in poceni" (ibid.: 104). Vendar pa se je ruralno kazalo tudi v "higienističnih in moralčnih razlogih [...], ki jih spremlja netolerantnost do drugačnosti, [...] in so torej na neki način nostalglična refleksija neke davno idealizirane skupnosti" (ibid.: 105).

Tak odnos do prostora lahko opredelimo kot nasprotje med načelnimi izjavami in vedenjskimi vzorci, kajti praksa je v očitnem razkoraku z zaznavo. Prav vrednote ali prvine, ki jih Slovenci izpostavljajo kot tradicionalne, značilne in simbolne, so tiste, ki jih s svojim ravnanjem najbolj ogrožajo. Podoben pojav srečamo pri turizmu: turizem, povezan z rekreacijo na prostem in lepotami pokrajine, zaradi svoje specifične odvisnosti od prostorskih pojavov in narave svojega umeščanja v prostor ter agresivnosti, ki jo pri tem izkazuje, uničuje prav bistvo tistega, zaradi česar se je na določenem delu prostora sploh naselil. Jasno je, da brez tega bistva ne more obstati, zato umetno, predvsem s slikopisjem, vzdržuje podobo želenega stanja.¹⁵

15

Tak pojav je turistična agresivnost na slovenski obali. Glej Ogrin, D.: "Čim manj morja ima narod, tem slabše ravna z njim", v: *Delo* 10. 3. 1990: 24 (Sobotna priloga).

Krajina kot simbol pripadnosti

Človek okolju, v katerem živi, pripisuje določene pomen, tudi simbolne. Pomen je tudi osnova navezanosti na kraj, od primitivne¹⁶ do visoko razvite, od posameznikove do skupinske. Primer za prvo opiše psihoanalitik Parin (1995), in sicer kot primer obstoja navezanosti na kraj, obstoja domovine, še preden ta pomeni očetnjavo ali nacijo:

16

Izraz *primitiven* uporabljam brez pejorativnega pomena, v smislu človekovega prvinskega, spontanega reagiranja.

Dommo, pridni poljedelec iz vasi Andiumbolo v dogonski deželi, se je z nami odpeljal v bližnje mesto, v Mopti, po svojih opravkih. Vreče prosa, ki jih je prinesel s sabo, je še uspel zamenjati za sol. Potem pa je padel v katatonični stupor (vrsta odrevenelosti – op. A. K.), izgubil dar govora, otrpnil in ohromel. Ves izsušen in napol mrtev od žeje je čepel na žgočem soncu, manj kot dvajset metrov od valov Nigra. Morali smo ga odnesti v senco in mu v usta vlivati vodo. Med vožnjo nazaj v dogonsko deželo je kmalu prišel k sebi. Ko so se prikazale ko-

nice skal, suhe rumene bilke in kruhovci dogonske dežele, se mu je vrnil dar govora in kmalu je bil spet zgovorni, inteligentni in aktivni mož, kakršen je bil pred potovanjem; takšen, kot je živel in bo naprej živel v svoji domovini.

Podoben primer, ki velja za celo skupino, najdemo pri severnoameriških Indijancih:

Ko je leta 1889 senatna komisija s pritiski dosegla, da so [Siouxi] pristali na prepustitev dela svojega rezervata [...] v Severni Dakoti, je Sedeči Bik, legendarni vrač in vodja Hunkpapa Siousov [...], ki se je prepustitvi do zadnjega upiral, na vprašanje nekega novinarja, kaj Indijanci menijo o prepustitvi, dejal: "Indijanci! Nobenega Indijanca ni več razen mene" (V: Šumi 1990: 55).¹⁷

Parin sicer meni, da je človek navezan na kraj, kjer je rojen, da pa beseda *domovina*, očetnjava nosi v sebi še dodatni pomen – nacionalno. To ponazori z drugo zgodbo:

[...] Če na primer gledamo bronasto spominsko ploščo, ki je vzidana na gradu v Gradcu (nad kazematami, v katerih so trpele žrtve svete inkvizicije in avstrijskega cesarstva): čista rasna družina, oče, mati, sinček in deklica pošiljajo poglede žalostno, a odločno proti jugu. "Južna Štajerska, izgubljena domovina," piše na plošči, ki jo je odkril socialdemokratski župan. "Izgubljena" mesta so zapisana z nemškimi imeni, Marburg, Pettau, Laibach, Gotschee. Domovina Slovencev je izbrisana, ali naj bi bila izbrisana.

Kadar Parin govori o domovini, govori v duhu Voltairove misli. Zagovarja bolj prvinsko navezanost na kraj, osvobojeno tiste nacionalne pripadnosti, izpostavljene v drugi zgodbi; vsekakor pa gre pri obeh za navezanost na tisto, kar kraj predstavlja: ali dom ali domovino, na nje-

17

Irena Šumi povzema izjavo iz knjige Stanleya Vestalla: *Sitting Bull. Champion of the Sioux*. Norman: University of Oklahoma Press, 1932.

gov pomen. Tudi Lenz-Romeissov (1970) je empirična raziskava pripeljala do zaključka, da se čut za domovino ne izpolni skozi *kri in zemljo* [Blut und Boden], temveč se človek, ki do nekega kraja razvije simbolično navezanost, pri tem opira na druge ljudi v kraju, ki jih pozna in s katerimi goji stike.

Fenomen navezanosti na določen prostor, ki je največkrat kraj bivanja, se udejanja v pripisovanju posebnega pomena posameznim prostorskim prvinam. Lenz-Romeissova trdi, da pri tem ne gre za neposredno navezanost na prostorske prvine ali na kraje kot take, temveč za simbole družbenih povezav in medsebojnih stikov. Tu gre posledično za skupinsko pripadnost: ljudje, ki se družijo, izmenjujejo mnenja, gradijo svoj vrednotni sistem, bodo tudi v posameznih prostorskih prvinah razbrali določene simbolne pomen. Simboli, ki so razumljivi samo v določenem družbenem kontekstu, potem takem omogočajo človeku, da razume in strukturira svoje okolje, se v njem znajde in s tem v skladu usmerja svoje ravnanje.¹⁸ Iz tega sledi, da so pomensko obogatene krajinske prvine lahko nosilke tako osebne kot skupinske identitete – simboli pripadnosti določeni skupini.

¹⁸ Glej tudi Lynch, Kevin: *The Image of the City*. Cambridge: MIT, 1960.

Prostorski simboli so le del sistema simbolov neke družbe. Pri tem gre za pripisovanje pomenov stvarim, ki same po sebi teh pomenov nimajo – takšen je na primer pomen kozolca kot simbola slovenstva. Kadar gre za skupinske identitete, so dejavni le tisti simboli, ki so razumljivi znotraj določene skupine. To pomeni, da bodo posamezniki v izbranih krajih ali posameznih krajinskih prvinah videli iste simbole. Zato bodo tudi svojo nacionalno pripadnost istovetili z določenimi simboli, ki jih bodo kot pripadniki iste skupine kot take pre-

poznali. Samo v tem primeru lahko govorimo o krajinski identiteti, o potrebi družbe, "da se preko izvirnih prostorskih simbolov tudi teritorialno navezuje in istoveti s krajem, pokrajino ali celo večjim območjem" (Ogrin 1991: 63).

Krajina kot prisposoba

Istovetenje s krajinskimi prvinami je torej družbeno pogojeno. Od tega je odvisen tudi odnos družbe in s tem posameznika do prostora, v katerem živi. V skladu z vzpostavljenim sistemom vrednot, v katerega je zajet tudi hierarhični svet simbolnih prvin, človek preoblikuje okolje v svoj življenjski prostor. Kulturna krajina zrcali delovanje družbene strukture v okviru naravnih določilnic prostora, v katerem nastaja. Njen nastanek je bil vedno predvsem odgovor na najbolj elementarne – eksistencialne potrebe človeka. Zagotovo lahko trdimo, da krajino oblikujejo primarne določilnice, ki izhajajo iz naravnih danosti prostora in sekundarne določilnice, ki izhajajo iz družbene prakse. Tudi če so primarne določilnice relativno stalne (relief, podnebje in drugo), se krajinska identiteta spreminja vzporedno z družbenimi spremembami, saj je vrednotno-zaznavna kategorija v družbeni zavesti, krajine pa so prostorska opredmetenja družbenih struktur.

Prav zato navezanost na kraj, krajino raste z njenim negovanjem in urejanjem. Da nek kraj ni katerikoli, temveč naš, sloni na dveh dejavnikih – na prizorišču (fizi) in na družbenih odnosih (genius). Ko lokalne vezi prerastejo v višjo raven, postanejo krajine nacionalni simboli. Lowenthal (1991: 213) poudarja, da pomeni v Angliji že sam izraz *krajina* bistveno nacionalno vrline.¹⁹

19

V strokovnem pa tudi poljubnem izrazju najdemo termin *krajinski slog* [landscape style], ki označuje v 18. stoletju na Angleškem nastali formalni jezik parkovnega oblikovanja, tesno povezan z nas-tankom novega družbenega razreda, ki je bil, odmaknjen od dvora in njegove absolutne moči, nosilec humanistične ideje in je zato potreboval lasten, drugačen prostorski izraz.

Dodaja, da je v priljubljenosti angleških krajin očitna [angleška] obsedenost z redom, nasprotno kot, na primer, pri Američanih, ki, naučeni kljubovati avtoritetam in zanikati red, ideologizirajo svobodne gozdove in odprte planjave takoimenovane Frontier Line (ibid., cf: Daniels 1993). Ali je potemtakem v priljubljenosti domačijskih prizorov slovenskih krajin, drobne delitve polj s kozolci – vzorcev rabe, ki so danes že večinoma preživeti, saj se večja odstotek površin v zaraščanju – moč razbrati nostalgичni pogled nazaj?

Britansko-ameriška skupina za raziskovanje krajine (Landscape Research 1991) proučuje, kako se je skozi čas soočala različnost kulturnih identitet. Avtorji iz te skupine izpostavljajo nasprotja med željo po ohranjanju človekovega zapisa v prostor kot historične dokumentacije na eni, in željo, da bi ugodili kulturnim in ekonomskim interesom določenega kraja ali skupine ljudi na drugi strani. Heffernan vzporeja repertoar krajinskih prizorov s politično pripovedjo o kolonializmu, domišljiji in nadzoru in opozarja na to, kako lahko družbeni kodeksi preko javno delujočih posameznikov ustvarijo poetično, a izmišljeno podobo o nekem svetu. To utemeljuje s primerom Saidove analize evropskega orientalizma, po kateri “podobe, kakršne so bili o Orientu pričarali Evropejci, predstavljajo neposredni izraz imperialistične evropske prevlade na Srednjem vzhodu” (1991: 37–38).

Ikongrafske pomene krajin je moč postaviti v kontekst družbenoekonomske in politične razprave (cf: Cosgrove in Daniels 1988). Krajine ali njihove upodobitve lahko beremo kot besedila (seveda ne dobesedno) in s tem analiziramo družbeno videnje krajine. Knjiga *Fields of Vision* (Daniels 1993) prinaša izbor esejev o upodobitvah

krajine, tako slikarskih kot tistih, kakršne najdemo v parkih, oblikovanih v angleškem krajinskem slogu. Pri tem je simbolni pomen neposredno pripisan neki fizični danosti; nosilka pomena ni več le krajinska podoba, temveč tudi njeno stvarno opredmetenje, park, kot po podobi ustvarjena krajina. Daniels prodira v družbeno videnje teh krajin in odstira kulturne in družbene silnice, razvidne iz omenjenih upodobitev in iz njihove sodobne rabe: kako so sprejete na razstavah in kako jih interpretira sodobna literatura, predvsem popularna.

Drugačen je Seamonov fenomenološki pristop: sega od Relphovega žalovanja za upadom *genius loci* in izgubo identitete zaradi globalizacije moderne dobe do kritičnega dvoma, izraženega v vprašanju Nogue-i-Fonta, ali fenomenološki pristop sploh lahko omogoči novo regionalno geografijo, ki bi mogla prepoznati *genius loci* določene regije (1993: 159–180). Zanima ga namreč, ali fenomenologija krajine lahko obstaja sama po sebi ali morda ne obstaja le kot posameznikovo doživetje.

Zdi se, da je fenomenološki vidik, ki ga je utemeljil Norberg-Schulz (1979), preveč enostranski, saj predpostavlja samostojnost prostorske podobe (cf: Greider in Garkovich 1994). Ob definiciji kraja kot rezultata odnosov med fizičnimi lastnostmi prostora, dejavnostmi, ki jih nameravamo opravljati in predstavami (konceptijami), s katerimi ga dojemamo (Canter 1977), ni *genius loci* nič drugega kakor človekova predstava o tem, kakšen oziroma kaj določen kraj je.

Krajina kot mit

Nacionalna prostorska identiteta je kot skupinska identiteta zgodovinsko pogojena, čeprav je koncept, kakor ga dojemata novoveška filozofija, relativno mlad – sega v drugo polovico 18. stoletja. O oblikovanju skupinske identitete in temeljih oblikovanja etničnih identitet smo že govorili, prav tako o različnih nocijah prostora. Od arhaičnega spomina dalje, ko so določeni kraji veljali za prebivališča duhov, so družbene skupine v svoji zaznavi strukturirale prostor, v katerem so bivale, tudi tako, da so posameznim delom prostora pripisovale posebne pomene. Gre namreč za kraje, ki so v družbenem vrednotnem sistemu zaradi različnih razlogov pridobili posebno vrednost. Vzrok za to sta bili tako simbolna kot utilitarna vloga teh delov prostora, oziroma je bil njun pomen prepleten. Zaradi tega so lahko na primer orientacijske točke, viri vode, območja pridelovanja hrane ali kraji skupinskih ritualov postali neločljivi od obstoja družbene skupine in so zanjo pridobili mitski pomen (cf. Smith 1991). Kljub temu, da ljudstva tudi v lovno-nabiralniški in nomadski ekonomiji poznajo svete kraje, predvsem tista mesta, na katerih so njihovi predniki ali božanstva prišli na svet, ga tam zapustili, ali pa na (v) njih bivajo, jim je tuje navezovanje na prostor, kakršnega so razvile kulture s stalno naselitvijo. Avstralski aborigini se z okoljem istovetijo še na drugačen način; Lawlor (1991: 235–236) navaja, da izhaja njihov čut osebne identitete zgolj iz ideje *kraja* [ngurra], ki vsebuje fizične in metafizične sopomene – vprašanje osebne identitete se v zavesti aboriginov razrešuje s spoznanjem vsega, kar vključuje *kraj*, kjer se nahajajo. Zanje so vsi kraji sveti, zato ni dovoljeno spreminjati ničesar. Glede na “neposredno zaznavanje spreminjave resničnosti”, se neprestano spreminja tudi njihov besednjak.²⁰

20
Levi-Strauss (1985: 191–192) prav tako opozarja na nekatere posebnosti sistema poimenovanja pri več avstralskih plemenih, na primer, da veliko uporabljajo lastna imena in da so celo izdelali lingvistični mehanizem za ustvarjanje novih imen. Tudi za označevanje fizičnega okolja ne uporabljajo abstraktnih kategorij, temveč omenjajo le posamezne reliefne oblike ali posamezne rastline, skratka, posamezne prostorske pojave, ki so vsak zase individualni. Njihov način dojemanja prostora kot fizične in duhovne povezanosti, sestavljene iz osebkov, je tudi eden od vzrokov, da “jim je tuja umetna delitev prostora, na primer taka z mejami” (ibid.: 274). V nasprotju s tem pa tradicionalne, stalno naseljene poljedeljske in živinorejske skupnosti odločno zastavljajo meje med seboj in drugimi, kar seveda pogojuje tudi drugačno dojanje prostora.

Lenz-Romeissova ugotavlja (1970: 42): "[Kraji] so simboli za družbene povezave: človekovo okolje, ki je na začetku čisto materialno prizorišče družbenim stikom, lahko potem, ko je intenzivno in nepogrešljivo vključeno v družbene izmenjave, prikliče predstavo ljudi, ne da bi bili ti sami prisotni." V našem času, ko je predvsem zahodna družba postala čustveno izpraznjena, posvetna in desakralizirana, kakor je to povzel Zupančič (1992), so mitsko vlogo skupinske identitete, ki so jo v starih časih imele religije, v veliki meri prevzeli profani obredi – navade, ki jih širi potrošniška, post-industrijska družba. Desakralizacija, kot piše Dufour (1980: 29), je namreč le navidezna – razsvetljenstvo, ki je mit zavračalo, je samo vpeljalo gesla, kot so *napredek*, *civilizacija*, *svoboda*, *enakost*, *bratstvo*. Eliade (1970: 166–168) kot primer navaja obsedenost z uspehom, nedvomno temelječo na mitskih postopkih, in *kult svetega avta*, ki izražata nostalgijo za prvotno popolnostjo.

Čeprav ne deklarativno, pa sodobni človek kljub temu očitno izraža svoj čut za sveto: iz vsakodnevnega življenja ustvarja nove mite, ki nadomeščajo stare (cf: Mandić 1976). Nove mite sestavljajo elementi resničnosti, vendar tiste, ki ni dostopna empirično-racionalističnemu dojetanju (cf: Eliade 1970). Dufour (1980: 30–31) v pronicljivi analizi vikendaškega bega iz mesta razvija misel, da "[se] antropološka funkcija svetega kot subjektivna izkušnja mogočno nadaljuje v prostem času za konec tedna v samih nedrih naše posvetne družbe; [sveto se izraža v] novih navadah, novih praznovanjih in novih bogovih" – razvedrilu, prostem času in turizmu. S tem procesom se ravno tako oblikuje vrednotni sistem, ki nadgradi pomenskost prostora – starim, zgodovinsko pogojenim izbranim krajem ali prvinam, ki te kraje označujejo, se pridružijo novi, oblikovani iz nove druž-

bene stvarnosti. Svetim krajem, *locus sacrum*, z obiskovanjem katerih se podoživlja zgodovina, se pridružijo priljubljeni kraji, *locus amoenorum*, v katerih se je, zaradi novih navad, sveto na novo vzpostavilo. Opevanje nacionalne samozavesti se danes namreč velikokrat nanaša prav na opevanje "lepot pokrajine", kakor temu pravi popularni jezik. Tako je nacionalna prostorska identiteta mešanica starih in novih simbolov, mešanica zgodovinske teže in lahkotnosti potrošniškega bivanja.

Potemtakem lahko predpostavimo, da se nacionalna prostorska identiteta veže na prostorske enote, vpete v hierarhično strukturo. Gre za kraje, za krajinske vzorce, pa tudi za posamezne krajinske značilnosti oziroma sestavine. Kraji v tej navezavi ostajajo posamezni, vzorci in značilnosti pa verjetno prav zaradi procesa izbiranja in ponovnega sestavljanja težijo k idealnemu tipu, *prototipu*. Ker je izbiranje pomensko pogojeno, nastaja konceptualna predstava, vse bolj neodvisna od konkretnega prostora. Prav pomen je namreč tisti, ki veže nacionalno identiteto na prostorske prvine. Res je, da lahko splet naravnih značilnosti ali določen krajinski vzorec bolj ali manj privlačita simbolni pomen. Pri tem gre za potencial prostorskih pojavov, da v njih nekaj prepoznamo oziroma v nas vzbudijo določene asociacije in se z njimi lahko poistovetimo kot posamezniki ali kot skupina. Vendar brez zaledja duhovne povezanosti s pojavom oziroma brez vrednotnega sistema, ki smo ga sami pomagali vzpostaviti in znotraj katerega pojav vrednotimo, potenciala v pojavu ne moremo odkriti in prepoznati, torej se z njim ne moremo istovetiti ali z njim ne moremo istovetiti nečesa, kar poznamo.

Značilno, tip in zaznava

21

SSKJ (1994: 1678) opredeli značilno kot "tisto, ki 1. stvar, osebo določa tako, da jo je mogoče razpoznati, ločiti od istovrstnega [...] in 2. ki ima izrazite, bistvene lastnosti istovrstnih stvari, pojavov;" značilno je torej "tisto, po katerem se nekaj razpozna, spozna ali določi, imenuje".

Pri razumevanju navezovanja nacionalne identitete na prostor bivanja je zlasti pomemben koncept značilnosti.²¹ Določena prvina je lahko značilna za tisto, kar predstavlja, zaradi več razlogov. Lahko je pogosta, kar pomeni, da pridobi pomen zaradi svoje številnosti. Lahko je enkratna in pridobi pomen zaradi svoje izjemnosti. Pri pripisovanju pomena prvinam, pomembnim za oblikovanje ali vzdrževanje nacionalne identitete, pa ne gre le za matematično pojmovanje značilnosti – zajema namreč tudi čustveno dimenzijo.

Gre za potezo, kvaliteto ali lastnost, ki razlikuje posameznika ali posamezno stvar, skupino ali tip. *Značilen, tipičen*, je označen tudi kot "pojav, ki je povprečen, izrazit, najpogostejši" (Sruk 1980: 347). Že tu se skriva dvojnost: izrazit ni vedno tudi najpogostejši. *Tip* je opredeljen kot "zvrst osebkov ali posameznosti, ki ima podobno značilno sestavo določenih lastnosti in se tako razlikuje od drugih tipov" (ibid.), *tipizacija* pa kot "razvrščanje po značilnostih" (Verbinc 1976: 715, Ferligoj 1989: 20).

Očitno je, da sta pojma značilnost in tip pomensko povezana in pomembna pri razpoznavanju oseb, stvari ali pojavov. Razpoznavanje je proces strukturiranja prostora in je rezultat primerjanja enega zbira fizičnih ali pomenskih značilnosti z drugim in razlikovanja med njima po njihovih posebnostih. Tip je mogoče opredeliti količinsko, v kvantitativnem razponu značilnosti pojava: rezultat je potem tip, zgrajen na *povprečju*; medtem ko določanje po najbistvenejših pojavnih značilnostih namesto po najpogostejših pripelje do *idealnega* tipa: pri tem gre za kvalitativno plat opredeljevanja. Idealni tip je miselni konstrukt,

abstrakcija realnega sveta – konceptualna predstava o skupini bolj ali manj podobnih si stvari ali pojavov.

Spoznavna teorija je v zadnjem času močno razširila pojmovanje zaznave in jo predstavila iz zgolj polja introspektivne psihologije “transakcij v glavi” v polje fizičnega in družbenega, “transakcij s svetom” – to zadnje pa ne le “informira tistega, ki zaznava, temveč ga tudi transformira” (Neisser 1976: 11). Neisser opredeljuje zaznavanje kot temeljno spoznavno dejavnost; po njegovem se namreč prav v zaznavi srečata spoznava in stvarnost. Vsekakor pri oblikovanju smiselne kognitivne psihologije priznava velik prispevek raziskavam spoznavnih zemljevidov in obratu k semantičnim teorijam jezika, tudi vizualnega. Izziva tezo, da miselni proces teče od splošnega k posebnemu, od vhodnega detajla do kategorij in abstrakcij, skratka, da gre za zaporedne korake: zaznavo, identifikacijo, realizacijo pomena in uvrstitev v določeno kategorijo ali semantični tip (ibid.: 109–127). Namesto tega predpostavlja, da gre prej za drugačen odnos: da so dejavnosti ena v drugi zaobjete, vstavljene ena v drugo in ne zaporedne. Poudarja, da gre pri tem za ciklično interakcijo z okoljem, ki se dogaja neprekinjeno. Zaznava vsake posebnosti je odvisna od prostorskega in pomenskega konteksta.

Poudarili smo, da je družbeni sistem vrednot rezultat vzajemnega delovanja med posameznikom ter družbo in kulturo in da so krajine posledica bivanja tako strukturirane družbe v prostoru. Zaznavanje in videnje krajin poteka od posameznikovega konkretnega doživljanja krajine do družbene predstave o krajini, ki pa je družba kot taka ne doživlja več neposredno, temveč prek konceptualnih kategorij. Konceptualne kategorije pa se med

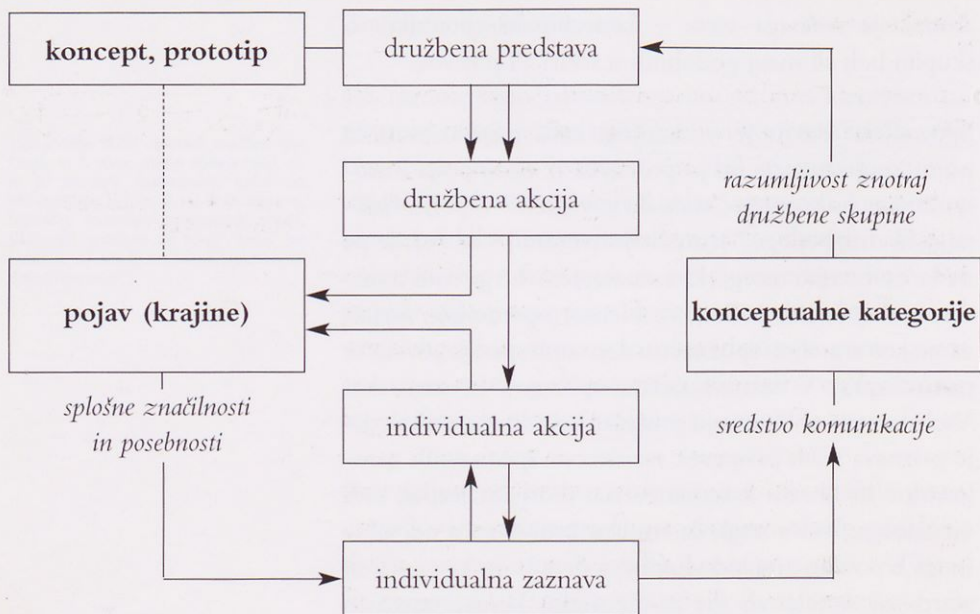

Diagram cikličnih interakcij med krajino, posameznikom in družbo

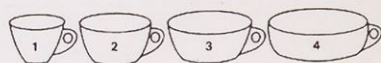
posamezniki prenašajo s sredstvi komunikacije in morajo biti, da bi lahko bile družbeno sprejete, najprej razumljive znotraj družbene skupine.

Ker noben od ravnokar naštetih dejavnikov, ki oblikujejo družbeno zaznavo prostora, ni neodvisen od časa, se tudi zaznava sama v času spreminja. Najprej zato, ker posameznik, ko deluje v prostoru, prostor oblikuje skladno s svojo predstavo o njem. Širši kot je prostor, v katerem deluje, bolj je ta predstava družbeno pogojena. Posameznik torej prostor spreminja s svojim delom. Obenem pa prostor spreminja tudi družba kot skupina, preko posameznika ali s skupinskimi dejanji in dogovori oziroma predpisi. Tako tudi družba oblikuje in spreminja prostor v skladu s skupno podobo.

Orodja podobe

Zaznavanje ni vedno uvrščanje predmetov v kategorije. Do kategorizacije pride le, kadar zahteva razvrščanje v tipe tudi situacija (Neisser 1976: 75). Na primer, spomin bi bil močno oviran, če ne bi bili sposobni organizirati pridobljenega znanja v smiselne kategorije; še bolj pa bi bila brez kategorij prizadeta komunikacija (Roth in Frisby 1986). Rothova trdi, da sta za kategorizacijo potrebna dva vidika: struktura stvari samih in zaznavni mehanizmi. Pravi problem vidi v opredelitvi medsebojnega delovanja družbenih silnic in strukturirane narave stvari in dogodkov ter procesiranja v glavah tistih, ki stvari zaznavajo. Konceptualne kategorije predstavljajo zaznano strukturo sveta, tako da ohranijo največ informacij z najmanj vloženega napora. Vendar morajo biti kategorije, ki jih neka družbena skupina oblikuje, take, da so jih sposobni deliti vsi člani te skupine – biti morajo *smiselne za več kot samo posameznika* (ibid.: 23). Poleg tega je lahko en in isti objekt uvrščen v različne kategorije glede na kontekst, kar pomeni, da so meje posameznih kategorij pomične in ne ustaljene. Odvisnost kategoriziranja podob objektov od konteksta je Rothova ponazorila s primerom raziskave Labova (ibid.: 49–51).

Labov je anketirancem pokazal dvajset risb objektov, od katerih je prva risba močno spominjala na skodelico, vsaka naslednja risba pa je bila skodelici manj podobna. Vsebinski kontekst je opredelil tako, da je od anketirancev zahteval, naj „si predstavljajo objekt: 1. ko ga nekdo drži v roki; 2. kako iz objekta nekdo pije kavo; 3. kako objekt stoji na mizi, poln krompirjevega pireja; in 4. kako stoji na polici, poln rezanega cvetja. Ugotovil je, da anketiranci isti objekt, odvisno od konteksta, uvrščajo

Risbe prvih štirih skodelic iz raziskave Labova.

v različne kategorije in da odgovori postopoma prehaja-
jo iz ene kategorije v drugo.

V krajinah je kategorizacija prostorskega pojava še posebej odvisna od konteksta. Prvič zaradi merila – od velikosti pojava, krajinske enote, ki jo želimo uvrstiti v določeno kategorijo; drugič zaradi pomenskega konteksta – od namena, s katerim krajinsko enoto uvrščamo v kategorijo. Poimenovanje, imensko zaznamovanje določenih krajev in krajinskih enot kot individuov, je že prvi korak k percepciji, in kot branje in mentalna členitev prostora poteka na različnih ravneh; večje kot je merilo, manj pomembni so detajli.²² In obratno, vse do čisto osebnih poimenovanj delov prostora, ki imajo tak ali drugačen pomen za posameznika, kar z družbenih odnosov že prehaja na področje psihološke zaznave. Pri tem je pravzaprav izpostavljen problem osebkov, individua v krajini. Krajinske enote, ki jih označujejo ledinska imena (ime njive, travnika, gozda...) in na geodetskih kartah v velikem merilu označujejo najmanjše zaključene dele prostora, so same sestavljene iz posameznih prvin, ki jim tudi lahko določimo identiteto. Hkrati pa so same sestavni deli večjih krajinskih enot, prav tako individuov v sistemu višjega reda. Individualnost, celostna enotnost krajinskega individua je odvisna od točke gledišča v dobesednem in prenesenem pomenu. Pri prvem gre za fizično razmerje, za merilo preučevanja oziroma spoznavanja, pri drugem pa za duhovni odnos. Kategorizacija *krajinskih enot* v konceptualne kategorije je tako odvisna predvsem od konteksta, tako v merilu kot pomenu.

Pri tem je pomembno tudi razumevanje koncepta tipičnosti in atipičnosti: raziskava konceptov (sadije, stol) je pokazala, da je namesto jasnega določanja v smislu opredelitvenih lastnosti koncept definiran raje manj na-

22

"Lingvistična klasifikacija", pravi Južnič (1987: 283), "je dojemanje prostora z jezikom, [ki je] najpopolnejša oblika simboliziranja."

tančno z značilnostmi tipičnih predstavnikov (Roth in Frisby 1986). Rothova povzema ugotovitve Roscheve o modelu *prototipa*, ki ga je opredelila kot abstraktno sestavo ali skupek najbolj tipičnih predstavnikov (ibid.: 55–57). Taka definicija prototipa nikakor ni odgovarjala posameznim članom kategorije, ker je v sebi združevala lastnosti vseh članov kategorije in vse njihove variacije. V skladu s to definicijo bi bil prototip kategorije *sadje*, ki jo je raziskovala, miselni konstrukt neke med pomarančo, jabolkom in banano. Če pa si zadevo skušamo predstavljati, dobimo kaj čuden objekt, ki je videti za kategorijo prav atipičen. Ta absurd je Roscheva razrešila tako, da je spet vpeljala opredeljitvene lastnosti, in sicer ne kot opredelilne za vse člane kategorije, temveč kot *značilne lastnosti, ki skupaj predstavljajo tisto, kar je najbolj tipično in razločno za posamezno kategorijo* (ibid.: 58). Še vedno vsebinsko ostaja pri tem, da je prototip vsota in abstrakcija, konstruirana iz tipičnih predstavnikov kategorije, vendar jo zdaj vidi kot zbir značilnih potez, ki so najmočnejše povezane s konceptom. Ta zbir potez ne opisuje kategorije, temveč jo tipizira, in sicer glede na to, kako razločno je neka poteza povezana s konceptom.

Potemtakem je možno, da ljudje v procesu medsebojne komunikacije in pod vplivom družbene zaznave tudi iz prostora odbirajo posamezne značilnosti krajinskih enot in iz njih oblikujejo prototip, skupek tipičnih značilnosti, ki služi družbi kot konceptualna predstava prostora, v katerem živi. Ker pa so krajinske enote tudi kraji oziroma območja, ki lahko vselej in na vseh ravneh ostanejo kraji, je prototip lahko tudi zmes teh individuov, ne v opisanem smislu združevanja vseh članov, temveč kot skupna slika, ki jo ti člani gradijo, pa vendar še ostajajo jasno razločljivi.

En koncept – več predstav

Pri tem nejasnosti še ni konec. Za isto konceptualno kategorijo lahko obstajajo različne predstave, odvisne od namena ali konteksta – v sebi nosimo različne predstave, prirojene različnim načinom razmišljanja in jih delimo z različnimi družbenimi skupinami. Pri tem gre za razlikovanje med, recimo temo, strokovno predstavo in vsakodnevno predstavo. Rothova (ibid.: 72) navede eleganten primer koncepta *babica*:

Primeri tega koncepta bodo gotovo vsebovali tako zaznavne kot dejavnostne poteze, kot na primer sive lase, gube in iskrenje v očeh. Teh potez nimajo vsi pripadniki skupine, nekateri pa jih imajo več kot drugi. Natančno na to navajajo študije o seznamih lastnosti, ki jih je izvajala Roscheva. Kakorkoli, medtem ko se Roscheva zadovolji s tem, da bo posameznikovo predstavo koncepta babica sestavljal seznam teh lastnosti, pa lahko trdimo, da je seznam le površna predstava, ki jo uporabljamo zato, da lahko hitro presoјamo stvari, prizorišča ali dogodke. Ljudje namreč uporabljajo tudi natančnejšo predstavo o kategoriji, ki jo lahko imenujemo tudi konceptualno jedro. Za babico je konceptualno jedro mati enega od staršev.

Sledi primer za zlato, ki ponazarja različne ravni natančnosti v predstavitvah koncepta (ibid.):

Na primer, koncept zlato lahko predstavimo na tri načine: 1. rumena svetlikajoča se snov, 2. dragocena mehka nerjaveča rumena kovina, ki se jo da kovati in 3. atomska številka 79. Prva predstava služi vsakodnevnomu razlikovanju med zlatim in nezlatim. Druga predstava je tista, ki bi jo verjetno uporabil laik, kadar bi se od njega zahtevala večja natančnost. Tretja predstava pa je dejanski znanstveni opis zlata.

Iz tega lahko sklepamo, da si ljudje, kadar se od njih zahteva predstava koncepta nacionalnega prostora, verjetno priključijo v spomin drugačno predstavo, drug prototip prostora, različen od tistega, ki ga uporabljajo v vsakdanjem življenju. Se pravi, da iz izbranih krajinskih enot, krajinskih vzorcev, opredeljenih ravno s prej omenjenimi hierarhičnimi ravnmi, zgradijo predstavo – prototip prostora, v katerem bivajo kot narod. Ta predstava je lahko odmaknjena od prostora, v katerem živijo kot posamezniki, odmaknjena od tiste stvarnosti, ki jo razkrije strokovna (geografsko informacijska) analiza. Tudi zato, ker je predstava, kot smo že poudarili, pogojena s kontekstom, in sicer je predstava o prostoru pogojena z družbeno-zgodovinskim kontekstom in z namenom prezentacije. Zaradi tega tudi ni absolutna, temveč spremenljiva. Prav verjetno je tudi večplastna: najbrž so razlike med konceptom nacionalnega prostora, kot ga predstavljamo navzven, v svet in ki ga tipizirajo splošnejši, družbeno širše priznani in spoznani simboli, ter med konceptom nacionalnega prostora za poudarjanje kontinuitete, ali kakor bi temu lahko rekli, *domovinsko vzgojn*im konceptom. Tega tipizirajo bolj z nacionalno zgodovino pogojene in domoljubne splošne pa tudi osebne preference oziroma simboli, razumljivi zgolj znotraj teh pomenskih ravni in zato tudi v okviru drugačnega vrednostnega sistema. Seveda je možno, da se ta dva prototipa tudi v celoti ali vsaj delno prekrivata.

Na način, kako ljudje predstavljajo konceptualne kategorije, pa vpliva njihovo znanje, kar na koncu poudari tudi Rothova (ibid.: 76). Različne kulturne skupine uporabljajo različne kategorije, razlike med njimi so največkrat rezultat vedenjskih razlik in razlik v namenu kategoriziranja, spoznavanja. Dobro znan primer je pri-

mer Inuitov, ki razlikujejo številne vrste snega, kar se odraža v številnih kategorijah (izrazih), ki jih uporabljajo za označevanje snega. To razlikovanje je za njih življenjskega pomena, kar pogojuje spoznavo in zaznavo razlik, ki so drugim trivialne. Vedenje oziroma znanje je po eni strani izkustveno, po drugi pa pridobljeno s komunikacijo: z izobrazbo ali prek medijev, ki prenašajo splošno družbeno priznane kategorije ali pa kategorije, ki jih uporabljajo posamezne družbene skupine.

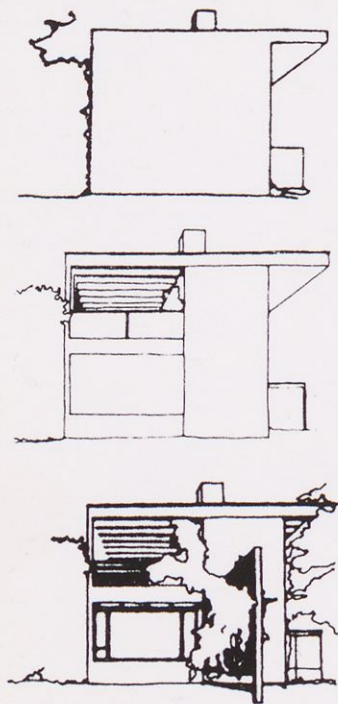
O semiologiji prostora

Konceptualna kategorija *slovenski nacionalni prostor*, družbena predstava, prototip slovenskega prostora, se gotovo najočitneje kaže v sporočilih sredstev družbene komunikacije – v turističnih, političnih in ekonomskih oglaševalskih sklopih. Ti namreč v sebi združujejo več predstav, tako tiste, ki so pomembne za predstavljane navzven (identiteta kot diferenca), kot tiste, ki so pomembne za vzdrževanje in prenašanje vrednot (identiteta kot kontinuiteta). Vsekakor *prototip slovenske krajine* ne izhaja v celoti neposredno iz prostora. Ker se ustvarja kot konceptualna kategorija, ga oblikujejo procesi odbiranja tistih prvin, ki lahko koncept slovenskega prostora tipizirajo. Pri tem gre za izbiranje med pomembnimi, izjemnimi kraji kot tudi za odbiranje tipičnih krajin in njihovih posameznih značilnosti. To pa so le tiste, ki jim je na družbeni lestvici vrednot pripisan poseben pomen in ki kot take nastopajo v zavesti naroda.

Konceptualne kategorije, ki veljajo znotraj določene družbene skupine, se torej ustvarjajo v polju komunikacije. Osnova človeške komunikacije so znaki in semiologija se je dolgo časa ukvarjala predvsem z lingvističnimi znaki,

saj je govorica prevladujoča komunikacija. Kasneje se je raziskovanje pomenjanja posplošilo tudi na pojave zunaj namenske komunikacije, tudi na pomene prostora ali, bolje rečeno, na pomene prostorskih struktur, ki naj bi delovale kot znaki in torej označevale dejavnost, ki naj bi se v določeni prostorski strukturi odvijala. Vloga prostorskih struktur je v tem denotacijska: opazovalec denotira dejavnost, jo prepozna v odnosu s svojim namenom. Druga vloga, ki jo opravljajo obenem, pa je konotacijska: sopomenjanje, ki preseže zgolj spoznavanje, potrebno za nemoteno delovanje opazovalca v okolju. Eco v svoji razpravi o semiologiji arhitekture razvija nocijo primarnih in sekundarnih funkcij. Po njegovem mnenju se neki (arhitekturni) predmet, na primer okno, "ob tem, da označuje [denotira] določeno rabo [primarna funkcija], nanaša na določeno predstavo stanovanja; tako hkrati označuje – sopomenja [konotira] splošno ideologijo [sekundarna funkcija]" (1973: 135). Tako objekti prevzamejo simbolično, sekundarno funkcijo.

Krampen (1979) v delu o pomenu v urbanem okolju analizira druga dela o semiologiji prostora in ugotavlja, da jih lahko združi v dve skupini. Ena skupina, v katero uvršča tudi Barthesa in Baudrillarda, se ukvarja z opredelitvijo pomena predmetov, tako da predmete spremeni v znake, s tem pa zanemari njihove materialne in funkcionalne vidike. Druga skupina pa si prizadeva izluščiti pomen zgolj iz funkcije predmeta, pri tem pa že vnaprej obsodi "ekstrasemiotično analizo zgodovinskih in humanističnih vidikov problema" (ibid.: 20). Njegov lastni poskus, da bi opredelil pomen v urbanem okolju, je povezan z obema skupinama, njegov namen pa je bil ugotoviti, po čem ljudje posamezne arhitekturne stvaritve uvrščajo v določene funkcionalne tipe.

Risbe, ki jih je Krampen uporabil pri raziskovanju poteka konceptualizacije. Prvi, shematični risbi določenega tipa zgradb, je postopoma dodajal podrobnosti in s tem večal prepoznavnost tipa.

Raziskoval je potek konceptualizacije, za katero je predvideval, da bo najprej razločevala med različnimi tipi in šele potem po podobnosti razvrščala v skupine. Predpostavil je, da mora biti človek, preden lahko razpozna stilistične razlike *znotraj tipa* (na primer med gotskimi in baročnimi cerkvami), sposoben razlikovati *med tipi* (med cerkvami in drugimi tipi zgradb). V eksperimentu je tako pred udeležence postavil zelo shematične, detajla oropane risbe posameznih tipov zgradb, ki jim je postopoma vračal detajle in s tem večal prepoznavnost. Pri vsakem koraku detajliranja je moral vprašani risbe razvrščati od najbolj do najmanj tipične za tip zgradbe in zapisati tiste poteze, po katerih je tip zgradbe prepoznal in ga uvrstil. Prav tako kot Roscheva, katere delo smo predstavili prej, tudi Krampen ugotavlja, da so meje med kategorijami premakljive. Ugotavlja tudi, da je konceptualizacija denotacijskih vidikov [utilitarnega pomena – primarne funkcije] arhitekture nemogoča brez simultane konceptualizacije [so]pomenov [simbolnega pomena, sekundarne funkcije]. Njegova študija je usmerjena v delovanje v vsakdanjem okolju, za kar je ključnega pomena posameznikovo uspešno funkcioniranje v prostoru. Anketiranci tipe prepoznavajo po karakterističnih znakih, ki so splošno veljavni znotraj družbene skupine.

Že pri čisto vsakdanjem strukturiranju okolja sta utilitarno in simbolno prepletena in praktično nerazdružljiva. Raziskovanje družbene predstave nacionalnega prostora pa posega še globlje v polje posebnega, ločenega od vsakdanjega, saj išče prostorske sestavine ali območja, ki so simbolno povezana z nacionalno identiteto. Nacionalna identiteta ni pomembna v vsakdanjem življenju – dvignjena je nad vsakdanjost in priklicana v zavest samo v določenih obdobjih (Južnič 1993, Smith 1991). Tako je

pri konceptualiziranju na tej ravni denotacijska funkcija zanemarljiva, skoraj nepomembna, koncept gradijo v glavnem sopomeni. Na primer, pri semantičnem označevalcu *kozolec* nas ne zanima več utilitarna vloga objekta za zaščito sena pred vremenskimi nevšečnostmi, temveč sopomen, ki ga je pridobil v družbeno-zgodovinskem kontekstu. Karakteristični znak je zdaj pomen, ki ga je kozolec pridobil oziroma mu je bil pripisan. To lahko razložimo s semiološko verigo, kakor jo je opredelil Barthes (1990: 113–115). To, kar je v prvem redu semiološkega sistema znak (asociacijska vsota koncepta in podobe ali objekta), postane označevalec, ki se šele v povezavi z označencem spremeni v znak. V prenesenem pomenu je tako kozolec označevalec, koncept slovensko označenec, odnos oziroma povezava med njima pa znak. Barthes razloži, da so sredstva mitološke govorice: jezik, fotografija, slikarstvo, plakati, rituali, predmeti in tako dalje, kljub temu, da se na začetku razlikujejo, v trenutku, ko se ujamejo v mit, zreducirani zgolj na označevanje. Če se vrnemo k Ecu: objekt, ali vzemimo krajinski prizor, ki označuje določen način rabe prostora, lahko z določenim kontekstom seznanjenemu opazovalcu sopomeni določeno skupnost, načela in ideologijo, ki jim pripada – krajinski prizor tako privzame simbolični pomen istovetenja s skupino in prostorom.²³

Na začetku smo zapisali, da krajine niso neposredno sporočilne in jim je pomen pripisan. Neposredno sporočilno pa je slikopisje, ki v določenem kontekstu uporablja krajinske prizore. Po eni strani so psihološke raziskave o zaznavanju krajine pokazale, da so barvne fotografije dovolj dober nadomestek dejanskega krajinskega prizorišča. Po drugi strani pa pri slikopisju, ravno tako kot pri ustvarjanju konceptualne kategorije, poteka postopek izbiranja.

23

Da pomeni prostora (tudi pri nas) sloni jo na ideologiji, je pokazal že Rotar (1981, 1985) s svojim diptihom *Ideologije v urbanizmu in arhitekturi*. V njem predstavi urbane prostorske strukture kot označevalce v višjem semiološkem sistemu. Vzemimo, da lahko krajine, ki so prav tako plod človekovega delovanja, prevzamejo enako vlogo. Tudi mesta niso vedno vzniknili iz vnaprej načrtovanih struktur; tudi mesta so nastajala iz utilitarne nuje, kakorkoli želimo to utilitarnost razumeti. Če lahko iz značilnosti posameznih krajin ustvarimo družbeno konceptualno kategorijo o prostoru, prototip slovenske krajine, potem lahko tak prototip obstaja tudi kot simbol (ali kot skupek simbolov) "nacionalnega", ki se v to družbeno predstavo projicira.

To pomeni, da bi odgovor na vprašanje, kakšna je družbeno predstava o prostoru, kakšen je nacionalni krajinski prototip, lahko odkrili tudi z analizo likovnih in fotografskih upodobitev slovenskih krajin v določenih oglaševalskih sklopih. Kar pomeni, da bomo preprosto obravnavali upodobitve kot označevalce, povezane s konceptom slovenski, in poskušali odkriti, katere sestavine ali deli prostora slovenskost sporočajo (označujejo).

24

V že navajanem delu *Les lieux de Mémoires* Nora v prvi knjigi, "*La République*", govori o vzpostavljanju republike in o simbolih kot locusih kolektivnega spomina; del tega so tudi zgodovinski kraji. V drugi knjigi, "*La Nation*", pa posveča dve poglavji prav prostoru, in sicer eno krajinam in drugo ozemlju: "*Paysages*" in "*Le territoire*."

Nora (1984: 433) se v delu o naciji in krajini sprašuje, ali glede na prostorsko in kulturno raznolikost *France de toutes les couleurs* sploh lahko obstaja nacionalna krajina.²⁴ Odgovor ni niti enostaven niti enopomenski. Povezavo nacionalnega koncepta s prostorom deli na dva dela, na krajine in na ozemlje. Postavlja se vprašanje, kako iz raznovrstnega in razdrobljenega ustvariti eno in nedeljivo. Gre namreč za nasprotujoči si dejstvi: prostor je naravno in kulturno raznolik, prototip celote pa to raznolikost izničuje, oziroma deluje proti njej, tako kot koncept nacije teži k homogenizaciji družbe.

Nora primerja slikarske predstave s predstavami učenjakov, sooča slikarske in kartografske upodobitve. Ugotavlja, da ustvarja podobarstvo, tako slikarstvo kot propaganda, idejo *tipične* francoske krajine, take, kakršno lahko srečamo kjerkoli v Franciji in ki sloni na domačijskosti: družini (hiša-dom), ruralni skupnosti (vas in/ali polje) in religiji (cerkev). Spet moment nostalgije: Cachin (ibid.: 435) vidi vzrok v tem, da se v "kolektivnem spominu ljudstva, nekdaj in dolgo v večini kmečkega, danes urbaniziranega, naslikana krajina sklicuje na daljno rodbinsko preteklost."

Če hočemo izluščiti in razumeti procese izbiranja in uvrščanja posameznih krajev, krajin ali njihovih značilnosti v nacionalno ikonografijo, jih je treba umestiti v zgodovinski kontekst. Izbira krajin, na katere se veže nacionalna identiteta in ki sestavljajo družbeni koncept nacionalnega prostora, je morala potekati v skladu s potrebo po vzpostavljanju ali poudarjanju nacionalne identitete. Ker pa je narodno oblikovanje ne le politični in kulturni, temveč tudi družbeni in zgodovinski proces, je logično sklepanje, da je bila nacionalna prostorska predstava najprej pogojena z družbeno zavestjo o razsežnostih in značilnostih nacionalnega, če ga lahko tako imenujemo, prostora sploh.

Naveza nacionalne zavesti na prostor

V zgodovini oblikovanja slovenske nacionalne identitete je literatura odigrala vodilno vlogo. Naš namen ni izzvati pomena besede in jezika kot temeljne identifikacijske prvine naroda, temveč osvetliti mnogo manjšo, pa vendar relativno pomembno vlogo, ki so jo privzele krajinske prvine kot simboli slovenske identitete. Kajti v obdobjih narodnega preporoda v drugi polovici 19. in začetku 20. stoletja, v obdobjih torej, ko se je nacionalna identiteta šele oblikovala ali pa je bila ogrožena – čeprav morda le navidezno – od zunanjih dejavnikov, so se bitke za jezik, za kulturno in politično samostojnost velikokrat povezovala ne samo z opredeljevanjem nacionalnega ozemlja, temveč tudi s slikovnimi ali besednimi upodobitvami krajine. Tako iz literarnega kot likovnega opusa so izbrani tisti ustvarjalci in umetniška dela, za katera je moč trditi, da so dejavno ali posredno vplivala na oblikovanje slovenske nacionalne zavesti in bila tako ali drugače povezana z oblikovanjem predstave o slovenskem

25

Zgodovinski podatki se naslanjajo na dve temeljni deli: *Zgodovino Slovencev* (1979) in *Enciklopedijo Slovenije*. V besedilu nista posebej navajani kot vir, razen kadar gre za citat. Drugi pomembni pogledi na ključne točke v genezi slovenske nacionalne zavesti so navajani posebej. Podobno so literarno zgodovinske ocene povzete zlasti po *Pregledu slovenskega slovstva* literarnega zgodovinarja Janka Kosa. Likovne ocene izvirajo večinoma iz katalogov, ki so spremljali razstave posameznih avtorjev, saj o krajinskem slikarstvu na Slovenskem skoraj ni drugih del.

prostoru. "Surovo" gradivo iz kulturne zgodovine pa postane povedno šele, ko ga postavimo v kontekst družbenih dogajanj, zaradi česar je bil potreben tudi podroben pregled družbene in politične zgodovine.²⁵

Slovenski narodni programi večinoma niso upoštevali regionalnih različnosti, saj so morali izkazati prav nacionalno enotnost, ki regionalno konceptualno pre-sega. Težnje po poenotenju slovenskega prostora okrog enega, splošnega, so razumljive, saj se celotno prizadevanje vzpostavljanja naroda vsaj na začetku, ko mora izpostaviti podobnost ali istost med seboj in različnost do drugih, nasloni na nivelizacijo in homogenizacijo kot na sredstvi samodokazovanja. V trenutkih, ko je nacionalna identiteta ogrožena, ali pa se zdi ogrožena, se aktivirajo simboli in rituali, namenjeni povečevanju določene (etnične) skupnosti v odnosu do drugih. Tako je tudi družbena predstava o prostoru podvržena spremenjeni zaznavi in pomenljivosti za potrebe trenutnega samospoštovanja in projekcije tega v bodočnost. Izbiranje prvin iz prostora, krajinskih enot iz različnih hierarhičnih plasti, da bi jim bil pripisan poseben pomen, pa je odvisno od splošne zavesti o prostoru, od poznavanja *nacionalnega ozemlja*. Vstopanje posameznih delov nacionalnega prostora v družbeno zavest (oziroma v zavest vladajoče strukture in preko tega v zavest ljudskih množic) je bilo na Slovenskem počasno.

Nacionalna identiteta je od posameznikove osebne identitete precej odmaknjena; rekli smo že, da ni bistvenega pomena za vsakodnevno funkcioniranje posameznika in družbe. Zgodovinsko gledano so lokalne identitete po pomenu torej pred nacionalno, razen v obdobjih ogroženosti. To potrjujejo tudi raziskave Slo-

*vensko javno mnenje*²⁶ (v nadaljevanju SJM). Rezultati SJM 92/1 so pokazali, da so Slovenci navezani na kraj bivanja (lokalna identiteta) in v času tik po osamosvojitvi precej logično tudi na Slovenijo (nacionalna identiteta). Primerjava s SJM 93/1 pa pokaže, da začne spet prevladovati lokalna identiteta; navezanost na Slovenijo nekoliko upade. Vprašani se sicer čutijo navezani tako na kraj in regijo kot na Slovenijo, ko pa se morajo odločiti, na kaj so najbolj navezani, izberejo kraj bivanja. Podobno pokaže SJM 95/2, vendar je navezanost na Slovenijo še vedno prisotna.

26

Izvajalec raziskav je Center za raziskavo javnega mnenja na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Razlike v navezanosti na kraj, regijo in Slovenijo v letih od 1992 do 1995

navezanost v %	1992	1993	1994	1995
na svoj kraj	44.2	65.6	64.7	45.5
na svojo regijo	8.2	5.3	28.6	9.1
na Slovenijo	40.4	17.1	48.8	38.2

V čem se kaže navezanost na Slovenijo? Če so prebivalci v prostorskem smislu navezani na svoj kraj, kako so v tem istem prostorskem smislu navezani na Slovenijo? So navezani na konkretno celoto ali le na njeno abstraktno predstavo? So navezani na posamezne dele, ki nadomestijo celoto in jo predstavljajo? Ali so navezani na dejanske izseke iz prostora ali na ustvarjeno predstavo o prostoru, ki je lahko sestavljena iz konkretnih prostorskih enot, vendar v resnici morda kot taka ne obstaja?

Predstava o slovenskem prostoru se je izoblikovala vzporedno z zavestjo o slovenskem narodu. V nadaljnjem opisovanju se zaradi same narave oblikovanja simbolov prepletajo dejstva, ki so vplivala na nastanek teritorialne in krajinske nacionalne identitete in sicer ne glede na to,

ali so vzgibi navezovanja nacionalne identitete na prostorske prvine prihajali iz političnega ali kulturnega družbenega delovanja. Oba načina delovanja sta se ves čas gibanj za narodnostno identiteto in državno suverenost Slovencev tesno prepletala.

Uvod v zgodovinski ekskurz

Prikaz osvajanja prostora v zavesti naroda je v knjigi organiziran kronološko, saj je le-to potekalo postopoma, v skladu z družbenim in ekonomskim razvojem. Jasno pa je, da tudi tak prikaz ne podaja čistih, z jasnimi časovnimi mejami ločenih kategorij; obdobja, politična, gospodarska in kulturna, se časovno prekrivajo. Časovna neprekinjenost obenem pomeni, da simboli iz predhodnega obdobja vplivajo na oblikovanje simbolov v obdobju, ki sledi. Ta vpliv pa ni vedno pozitiven; odvisen je od prenosa izbranih vrednot – v skladu s trenutno veljavnimi merili vrednostnih opredelitev lahko novo obdobje vrednotam prejšnjega pripiše tudi negativni predznak.

Zgodovina poroča o začetkih *slovenske* države kot o kmečki državi, o kateri pa še ne moremo govoriti kot o državi Slovencev – o Karantaniji. Da bi bil ustoličen, na knežjem prestolu na Gosposvetškem polju, se je moral knez preobleči v kmečko obleko, piti vodo iz kmečkega klobuka in dobiti oblast iz rok kmetov. S tem obredom je simbolično prejel kmečko identiteto, ki pa mu je bila kot fevdalcu dejansko tuja. D. Rupel (1986) sicer razlaga, da so skušali Slovenci to svoje kmečko poreklo preseči, ker so bili po bavorski intervenciji in nato skozi zgodovino do 19. stoletja kot kmeti izkoriščani, podrejeni in ponižani. Vendar je zavest o kmečkem poreklu očitno ostala močan dejavnik identitete in se je

kot simbol slovenstva v taki ali drugačni obliki skozi zgodovino vračala v zavest.²⁷

Karantansko plemstvo se je izoblikovalo na tujih temeljih; v naših deželah je imelo plemstvo že od začetka kolonizacijski značaj, sestavljali so ga večinoma prišleki iz različnih nemških pokrajin. V 11. stoletju so Karantanci s krepitevijo tujega plemstva dokončno izgubili moč plemenske tradicije. Zadnjega slovanskega grofa, Ulrika II. Celjskega, ki ni zapustil potomcev, smo izgubili leta 1456. Nazadnje je že obstoječo zavest o narodnostni povezanosti in združitvi karantanskih Slovencev razbil nastanek fevdalnih zgodovinskih pokrajin. Zgodovina Slovencev (dalje: ZS) razlaga, da se je med 10. in 12. stoletjem začela oblikovati delitev ozemlja na Koroško, Štajersko, Kranjsko in tudi Istro, medtem ko se je Goriška oblikovala pozneje. Nove pokrajine so budile pokrajinsko zavest prebivalstva, predvsem med fevdalci, ki niso bili Slovani. Pokrajinska razbitost in z njo zvezana pokrajinska zavest sta se v devetih stoletjih močno utrdili. Temeljni razlog je bila nemška kolonizacija od 12. do 15. stoletja. Germanski vpliv je k nam vdiral s fevdalnimi strukturami, kar je okrepilo germanizacijo predvsem severnega dela, pa tudi z izgubo verske samostojnosti. Do 15. stoletja se je slovenska narodnostna meja polagoma umikala proti jugu. V tem času so fevdalne dinastije bile hude boje za širitev zemljiške posesti. Istra in ozemlje današnje Beneške Slovenije sta ostali vse do konca 18. stoletja (1797) pod beneško oblastjo, druga območja pa so postala deli habsburške monarhije.

Ponovne ideje o združevanju posameznih pokrajin na narodnostni, ne le na gospodarski osnovi, se začno pojavljati v okviru propadajočega fevdalizma. Koncept

27

Morda kaže na tem mestu izpostaviti primerjavo Gosposvetskega polja s Kosovim poljem. Obe območji sta priporočili za narodnostno identiteto zgodovinsko pomembnih dogodkov. Vendar Gospa Sveta v slovenski zavesti že obstaja le kot abstraktna predstava slovanskega prostora, kot zgodovinski spomin, in je kot taka lahko njegov simbol, kljub temu, da je ozemeljsko v drugi državi. Nasprotno pa Kosovo polje v srbski zavesti še vedno predstavlja konkretni srbski prostor, ki je v konfliktu z Albanci kot srbski tudi fizično ogrožen. Zato je Kosovo polje tudi eno od poglavitnih "akcijskih gesel" političnega programa *Velike Srbije*. Kosovo polje nosi negativno izkustvo — srbska vojska je leta 1389 izgubila bitko s turško silo, s tem pa tudi samostojnost za nekaj stoletij — vendar so ga Srbi v mitološki refleksiji spremenili v pozitivno vrednoto (cf. Velikonja 1996: 91).

28

Že pri Trubarju zasledimo ustanovne prvine slovenskega narodnostnega gibanja, predvsem jezik; vendar Trubar še ni razmišljal o "slovenski narodni skupnosti", zato ni šlo za narodno gibanje v pristnem, novoveškem smislu. Gotovo pa v to prvo dobo protestantizma segajo začetki standardizacije jezika. Protestantizem je bil pomemben tudi zato, ker vere ni oznanjal v latinščini, temveč v jeziku vernikov — narodnem jeziku in je vanj tudi prevajal svete spise.

nacionalne identitete, kakršnega poznamo danes, izvira iz konca 18. in prve polovice 19. stoletja (Smith 1991), tudi slovenski (Hribar 1989, Rizman 1991, Urbančič 1970).²⁸ Začetke *slovenskega narodnega prebujenja* je omogočil šele gospodarski, družbeni, politični in kulturni razvoj slovenskih pokrajin v drugi polovici 18. stoletja, kar je prineslo nastanek in utrditev zavesti o obstoju slovenskega naroda. Slovenski narodni preporod pa je treba razumeti tudi v okviru evropske nacionalne problematike. Zwitter (1964) razlaga, da je bilo med drugimi mnogonacionalnimi državami vzhodno od nemške in italijanske tudi za območja Avstro-Ogrske značilno, da sta tam živeli dve etnični skupini, ki sta se razlikovali po socialni strukturi, razlika pa se je navadno javljala med etničnim značajem mest in podeželja.

Na Kranjskem kot delu monarhije je bilo meščanstvo v glavnem nemško, podeželje pa slovensko. Zato se je v času, ko se je začela prebujati narodna zavest, tudi slovensko narodnostno gibanje, čeprav ga je vodila nastajajoča meščanska inteligenca, moralo opreti na ljudski, kmečki živelj. "V osemnajstem stoletju so začeli razvijati nov sloj (inteligenco) in v 19. stoletju so Slovence že predstavljali izobraženci, pretežno literati, ki pa so videli svoje poslanstvo v naslonitvi na kmeta, torej v organski povezanosti s slovenskim elementom," pravi D. Rupel (1986: 101). Da bi razumeli prostorski simbolizem pri oblikovanju nacionalne identitete, si podrobneje pogledjmo težave, ki smo jih Slovenci imeli z vzpostavljanjem enotnega jezika.

Slovensko narodno prebujenje, v katerem so sodelovale do tedaj že razvite različne družbene plasti (izobraženci, srednji stan, delavstvo), je prvenstveno slonelo na jeziku. Z razsvetljenstvom se je povsod po Evropi povečal

pomen živega jezika, ki je sprožil tudi zanimanje za preteklost in sodobno življenje preprostega ljudstva – deloma kot odmev francoske revolucije, ki je prinesla oblast ljudstvu, deloma kot odmev rousseaujevske razsvetljenske filozofije.²⁹ Avstroogrska monarhija slovenskega narodnega prebujenja ni odobraval, saj so bile habsburške dežele narodnostno neenotne in veljava posameznih jezikov bi postavila nove meje na mesto dotedanjih fevdalnih pokrajin. Tako se je pritisk germanizacije še povečal, prav to pa je bila glavna vzpodbuda za delo narodnih buditeljev.

Pojma slovenski jezik in slovenski narod še nista bila opredeljena. Protestanti so sicer ustvarili jezikovno skupnost, vendar jih je v prizadevanjih ustavila protireformacija. V Prekmurju so v 18. stoletju protestanti, za njimi pa tudi katoliki, uporabljali pokrajinsko narečje; delitev ozemlja na več pokrajin in nastajanje književnih središč na Kranjskem, Koroškem, Štajerskem in v Trstu sta pomenila nadaljnje naraščanje razlik in razkroja skupnega književnega jezika. Težnje po uveljavljanju slovenskega jezika so se kazale tudi pri katoliških redovnikih, vendar je bil najvidnejši med njimi, Marko Pohlin (1735–1801), prepričan, da se govori *kranjski jezik* le na Kranjskem, medtem ko se *Vindi* na Štajerskem in Koroškem razlikujejo od *Kranjcev* (ZS: 386). V smeri, "da bi ga dobro razumeli ne le koroški Slovenci, temveč tudi štajerski in Kranjci" (ibid.), je od leta 1770 deloval koroški jezuit Ožbalt Gutsman (1725–1790). Oprl se je na živi in tudi na protestantski [slovenski] knjižni jezik. Na enako izhodišče so se oprli tudi janzenisti, najpomembnejši med njimi, Jurij Japelj (1744–1807), z drugim slovenskim prevodom biblije (1784–1807), in vnovič utrdili slovenski knjižni jezik na temeljih, ki mu jih je dala slovenska

29

Braudel (1988) v obširno zastavljenem delu *L'Identité de la France* opozarja na ideološko podobo francoske identitete, ki jo vidi v tem, da mnogi zgodovinarji postavljajo začetek Francije zgolj in samo v čas razsvetljenstva. Tak pogled (narod=država) razkriva tudi *Les lieux de Mémoire* (Nora 1986), ki prav zato v prenekaterem pogledu podleže francoski nacionalistični ideji. Za Slovence narodnostno gibanje ni imelo tega negativnega naboja, saj je šlo najprej šele za priznavanje, potem pa za enakopravnost podrejenega naroda.

protestantska književnost. Rabo jezika so janzenisti razširili še na šolske knjige in poučno literaturo, pa tudi na posvetne pesmi. Toda tudi ta krog si ni bil na jasnem, kaj zaobsega slovenski narod. Janez Žiga Popovič (1705–1774) je v delu *Untersuchungen vom Meere* (1750) pod skupnim imenom *Winden* zajel slovansko prebivalstvo na Kranjskem, Spodnjem Koroškem in Spodnjem Štajerskem. Blaž Kumerdej (1738–1805) pa v prvih rokopisih svoje slovnice sploh ni označeval ozemlja, na katerem se govori *kranjski jezik*, kakor je imenoval slovenščino (ZS: 387).

Neopredeljenost glede pojma slovenskega jezika in naroda, tudi v teritorialnem smislu, se je tako obdržala vse do Linhartovega kroga. Anton Tomaž Linhart (1756–1795) je v *Poskusu zgodovine Kranjske in drugih dežel južnih Slovanov Avstrije* (1791) poskušal “znanstveno” ugotoviti obseg in enotnost slovenskega naroda in mu je prvi določil geografski prostor. Zavrgel je prikazovanje zgodovine po deželah in je razdelitev Slovencev na dežele presojal le kot plod zgodovinskega razvoja. Na vprašanje, “kaj smo mi Kranjci”, je odgovoril: “Narod, ki živi v južnem delu avstrijskega okrožja med Dravo in Jadranskim morjem [...] in ga le po naključju, čeprav zgodovinsko ne čisto točno, dele v Kranjce in Vinde” (ZS: 387). Pomen besed Slovan, Slovenec in Vind, Wend, je opredelil v poglavjih *Izvor naroda in Njihova obča imena*, besede Kranjc, Kraina, Karnia pa je razložil v poglavju *Posebna imena ljudstva in dežele*. Vse opredelitve je prepletel s prostorskimi oznakami (Problemi 1970: 5–27).³⁰

Ime Slovani je nastalo najprej v Daciji, [...pomenilo pa je] Selivci, tisti, ki so našli nova bivališča. [...] Stari Srbi na Poljskem in na Lužiškem, ki so obdržali svoja stara bivališča, ga niso imeli, tega imena; zakaj niso se selili. [...] Ne pre-

30

V Problemih je objavljen faksimile uvodnih poglavij Linhartovega *Poskusa zgodovine Kranjske in drugih dežel južnih Slovanov Avstrije* iz leta 1791.

ostane tedaj nič drugega, kakor da se Slovani, Seloveni, [...] Selauzi, Slovenzi *itn.*, tisti, ki se selijo, ki se na novo naseljujejo, imenujejo po selo, seliti. [...] Med Donavo in Savo, od tam, kjer se obe sekata, do meja Štajerske in Kranjske, leži kraljestvo Slavonija. Od tod proti zahodu na Štajerskem in Koroškem, med Savo, Dravo in Muro prebivajo Vindi, ki imenujejo same sebe Slovenzi in svojo materino govorico slovensko. Še bolj na zahod do izvira Drave v Ziljski dolini, proti Tirolski, se ti Vindi imenujejo Selauzi. Na Kranjskem se vsak domačin spozna po imenu Slovenz in njegov jezik po opredelitvi slovenski jezik. [...] Tako] kjer so Slovani, najdemo hkrati tudi Vende. Zgodovinopisci izmenoma uporabljajo obe imeni. [...] Ime Vendi je tuje; nikdar ga ni samo nosilo kako slovansko ljudstvo in njihov jezik nima tega korena. And ali End je bil v nekem prajeziku korenski zlog, ki je pomenil gibanje; v Švedskem andra in italijanskem andare, iti, hoditi, ki je v germanščini z dodanim pripornikom wandern, wandeln in wenden, jasno viden. Če je ta izpeljava pravilna, so Vendi ali Anti, Enti brez pripornika prav to, kar so Slovani, to je tisti, ki se selijo. Sloane na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem imenujejo njihovi germanski sosedi vseskozi Winden. [...] O Kranjcih sem že povedal svoje mnenje. Kraini, tisti, ki prebivajo spredaj ob meji, so se imenovali v jeziku matičnega ljudstva, iz katerega so se izselili, ker je bila njihova dežela kraj, kraina, meja, konec njihovega bivališča proti Italiji.

Svoje razmišljanje pa Linhart zaključi z naslednjimi besedami:

Vsi Slovani ob meji Italije, se pravi vsi Kranjci, so živeli v gorati deželi Goratan. Zato so se nekoč vsi imenovali Goratani, Karantanci, z različnim pregibanjem besede. Kranjci, tisti, ki mejijo, in Goratani, gorjanci, so bili prav taisti Vindi ali Slovani na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem. Da pa so bile te dežele razdeljene, da so se Vindi na Koroškem in Štajerskem

ločili od Vindov na Kranjskem, to so bile posledice kasnejše politične ureditve.

Sad zavestnih narodnostnih prizadevanj, ki jih je začrtal Linhartov krog in s katerimi je prvič opredeljen pojem slovenskega naroda in s tem posredno tudi nacionalnega prostora, je tudi prvi kartografski prikaz slovenskega ozemlja, *Zemljovid slovenske dežele in pokrajin*, z našimi krajevnimi imeni. Izdal ga je Peter Kozler leta 1853, torej že po revolucionarnem letu 1848, v javnost pa je smel šele osem let za tem.

Pisni in risani opisi slovenske krajine, krajev, značilnosti in naravnih pojavov sicer segajo v 17. stoletje. Zbrani so v Valvasorjevi *Slavi Vojvodine Kranjske* iz leta 1689. Objektivni opisi prostora se prepletajo z duhom dobe, z Valvasorjevo lastno domišljijo ter z ljudskimi vražami in verovanji. Janez Vajkard Valvasor (1641–1693) opisuje samo del kasnejšega slovenskega narodnostnega ozemlja in to v zenitu fevdalne ureditve. V *Kratki topografiji* natančno določi meje Vojvodini Kranjski, vendar priznava njeno heterogenost: "Kranjska se pravno deli v pet delov: v gorenji, dolnji, srednji, notranji in istrski del" (M. Rupel 1969: 23) in po tej tudi organizira svoj popis.³¹ Prav tako ugotavlja heterogenost v noši, obnašanju in značaju prebivalcev kakor tudi v jeziku; predvsem pa poudarja, da "[...] govori vse plemstvo na sploh po nemško, pa tudi kranjsko in italijansko. Vse sodne razprave se opravljajo v nemškem jeziku, tudi vsa pisma se pišejo nemški." Priznava torej obstoj kranjskega jezika, karkoli že je to takrat pomenilo, vendar sporoča, da je uradni jezik nemški.

Kljub raznolikosti, ki Valvasorja v prvi vrsti navdušuje, pa najde tudi skupne značilnosti: "Razen [izjem] je vse iskreno katoliško; [...] čim pogosteje je dežela okrašena s cerkvami ali božjimi hrami, in teh je mnogo stotin."

31

Zanimivo je, da je pravzaprav samo istrski del označen s pokrajinskim imenom; drugi deli so označeni glede na geografski položaj znotraj Vojvodine in iz tega so šele kasneje izpeljana njihova pokrajinska imena: Gorenjska, Dolenjska, Notranjska.

Temu lahko sledimo tudi v opisih prostora, ki se prepletajo z opisom kmetovanja:

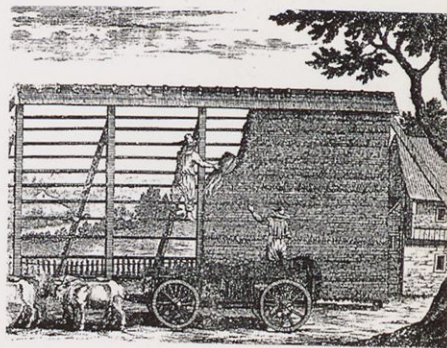
Proti polnoči ima strašno visoko gorovje, vendar takoj pod njim najimenitnejše trate za živino. Tudi sicer se dvigajo tu in tam prav mnogi hribi, so pa vsi rodovitni. Prav tako so polja, ki jih ima silno veliko, pa tudi planote in doline v lepem cvetu prekrasne rodovitnosti.

Pri tem najde Valvasor še eno pomembno skupno prvinno – kozolec, s katerim celo označi Vojvodino Kranjsko kot drugačno od drugih dežel:

V ta namen so povsod po deželi naredili tako imenovane kozolce [...], to je ogredje. Sem se spravi požeto žito, da se posuši, kajti da bi se sušilo na polju, kakor je navada v drugih deželah, tega ne dopušta čas, zlasti ker se tu polje, brž ko je požeto, znova preorje in poseje, kakor je bilo prej omenjeno.

Kozolca kot posebnosti pa Valvasor ne pripiše klimatskim pogojem, temveč agrarnemu sistemu, kar je družbena določilnica. V enajsti knjigi *Mesta, trgi, gradovi in samostani na Kranjskem* se v ozadju bakrorezov pojavljajo prav prej naštetje krajinske značilnosti: gore, hribovit, valovit svet, cerkvice na vzpetinah in obdelana polja. Zelo veliko piše tudi o rekah in potokih ter o vražah, povezanih z njimi – opazi izrazito vodnatost dežele kakor tudi pomen vodotokov in vodnih virov v ljudski zavesti. Na Valvasorja naredijo še posebno močan vtis naravne znamenitosti, v prvi vrsti kraški pojavi: “jame ali špilje, posebni vzorci prečudnih podzemeljskih vodnih tokov in podzemnih jezer.” Seveda ga najbolj presune Cerknjsko jezero, ki mu y želji, da bi predstavil in razložil to “najčudovitejše in najnenavadnejše vseh naravnih čudes v deželi”, posveti kar nekaj poglavij. Prav nasprotno ga Bled kot pojav danes tako opevanih naravnih lepote ne zanima. Posveti mu le nekaj vrstic, in še to zaradi

Kozolec, upodobljen v Valvasorjevi *Slavi vojvodine Kranjske*, 1689.

toplic. Blejsko jezero, ki ga prostorsko umesti pod zanj pomembnejši blejski grad, si v okviru Valvasorjeve vrednotne lestvice zasluži opis predvsem zato, ker "objema otok s cerkvijo Matere božje", čemur kasneje posveti odstavek v poglavju o kranjskih župnijah.

Valvasor torej kot *opazovalec od zunaj* spoznava določene opredelilne značilnosti skupnosti in prostora, na katerem ta živi. O tej skupnosti seveda še ne razmišlja kot o narodu; opis dežele in ljudi je topografski, bolj ga zanimajo posebnosti in znamenitosti, skupnih potez ne išče namenoma. Njegovo delo je tudi zaradi bogatega slikovnega gradiva dolgo ostalo poglavitni vir za opisovanje dežele Kranjske.

Kasneje, v obdobjih tako imenovanega narodnega buditeljstva, so se prizadevanja za narodno povezanost in kulturno, potem pa tudi politično samostojnost, namenoma navezovala tudi na prostor. Najprej je šlo za navezavo na teritorij, na opredelitev ozemeljske celovitosti *naroda v ustanavljanju*, pri čemer je bilo treba zmanjšati pomen s fevdalnim zemljiškim sistemom načrtanih pokrajinskih mej in poiskati skupne krajinske značilnosti, ki bi lahko igrale vlogo prostorskih simbolov narodne identitete. Zaradi razlik, ki so nastale v pokrajinski razdrobljenosti, predvsem v jeziku, in so krepile pokrajinske identitete, je bilo treba enotnost slovenskega naroda šele vzpostaviti. Najmočnejša so bila prizadevanja za homogenizacijo jezika, vendar je vzporedno tekla tudi homogenizacija v prostorskem smislu, zlasti v smislu teritorialnih prizadevanj za združevanje slovenskih dežel.

Pri tem uporaba prostorskih prvin kot nacionalnih simbolov ni bila vedno zavestna, vsaj v začetnih obdobjih ne. Takrat se je v sliki in besedi pač vzpostavljalo sloven-

stvo, predvsem pod grožnjo nemške narodnostne in kulturne politike. Zavetje pa je iskalo v različnih kombinacijah širših identitet. Urbančič (1970) ugotavlja, da že program Zedinjene Slovenije iz l. 1848 ne postavlja zahteve po združitvi Slovencev v samostojno entiteto, temveč si prizadeva za združitev in enakopraven položaj znotraj Avstrije. Za podobne cilje si je prizadevalo tudi gibanje mladoslovencev in slovenskih taborov, začelo pa se je tudi opiranje na ilirsko gibanje in na jugoslovanstvo. Ta in podobna gibanja so notranje slabila Avstro-Ogrsko kot državo. Konec I. svetovne vojne in razpad monarhije je leta 1918 omogočil "beg" Slovencev pod okrilje prve Jugoslavije. O slovenskih pričakovanjih in navdušenju priča tudi geslo, ki ga najdemo takrat na eni od Gasparijevih propagandnih razglednic za Koroški plebiscit (1920): "Ne maram za staro, falirano Avstrijo, rajši imam mlado, novo Jugoslavijo!"

Vendar je velik del slovenskega narodnostnega ozemlja ostal zunaj nove države. Obdobja kulturne in politične ogroženosti so si skoraj nepretrgano sledila od samega začetka vzpostavljanja narodne skupnosti, tudi kasneje, pred II. svetovno vojno in po njej, in nazadnje ob razpadu Jugoslavije, od l. 1989 dalje. OE, ki je ob začetku II. svetovne vojne leta 1941 organizirala oborožen odpor, je, kljub temu, da se vanjo (kljub povabilu) ni vključilo tradicionalno, katoliško jedro slovenstva, morda edina gojila vizijo o narodu kot samostojni entiteti (ibid.: 67). V novi Jugoslaviji se je v okviru na začetku razmeroma omejenih ustavnih možnosti nadaljevalo vzpostavljanje kulturne identitete slovenstva v odnosu do drugih narodov Jugoslavije, na katero pa se je navezovala tudi potreba po politični avtonomnosti. Po ustanovitvi SFRJ (DFJ-FLRJ) je Slovenija, izrabljajoč možnosti, ki jih je

32

Žrtev teh političnih konfrontacij sta bila leta 1972 takratni predsednik slovenske vlade, Stane Kavčič, in njegov krog liberalnih slovenskih politikov (cf: Repe 1992).

ponujala federativna ustavna ureditev, utrjevala svojo kulturno in predvsem gospodarsko identiteto. To je prihajalo do izraza posebej ob vsakokratnih spremembah zvezne ustave, v katerih je Slovenija težila k večji samostojnosti republik. V tem pogledu je bistvenega pomena ustava iz leta 1974. Centralistično vodstvo Jugoslavije je to težnjo doživljalo kot slovenski konfederalizem in separatizem, na ideološkopolitični ravni pa kot nacionalizem.³² Do izrazitega pojava poudarjanja slovenstva je prišlo znova sredi 80-ih let, vrh pa je dosegel v letih od 1989 do 1991 – najprej kot izbruh političnega upora proti centralizaciji Jugoslavije, tokrat že z izoblikovano zahtevo po samostojni državi. Po uspešni osamosvojitvi se je iskanje/oblikovanje slovenske identitete nadaljevalo, in sicer nasproti procesom evropskih integracij, glede katerih se je Slovenija znašla v podobnem položaju kot druge manjše in nove vzhodne in srednjeevropske države. Ves ta čas pa se je vzpostavljanje narodnostne in nacionalne identitete bolj ali manj izražalo tudi v vstopanju prostora v zavest naroda in v prisvajanju krajinskih prvin kot simbolov narodne pripadnosti.

Obdobja *narodnega buditeljstva*, iskanja, vzpostavljanja in vzdrževanja slovenske identitete, tako znotraj širših skupnosti kot v dobi samostojnosti, lahko opredelimo s pomočjo *diferenčne* plati identitete. Gre namreč za obdobja, v katerih prevlada občutek ogroženosti identitete, ki da jo je treba vzpostavljati v odnosu do drugačnega – na temelju različnosti. Skupaj s pglavitnim sredstvom vzpostavljanja slovenske narodne identitete – z besedo, se je nacionalna identiteta izražala tudi z ubesedenimi ali upodobljenimi prostorskimi simboli. Obdobja izbiranja prostorskih enot, na katere se je navezovala narodnostna istovetnost, so tako vzporedna prizadevanjem za narodno

suverenost. Na osnovi naših raziskav lahko ponudimo sledečo členitev:

1. Slovenski prostor – kmečka dežela: obdobje narodnega preporoda 1768-1830;
2. Nastop simbolnih krajev: program Zedinjene Slovenije 1830-1848;
3. "Osvajanje" prostora in nacionalna zavest: 1848-1940;
4. Slovensko ozemlje in idealni tip: slovenska idilika;
5. Druga predstava istega koncepta: nov boj za meje in družbena sprememba 1940-1945;
6. Življenje v SFRJ, osamosvajanje in nastanek slovenske države: 1945-1991.

Ker je vzpostavljane nacionalne suverenosti tesno povezano s kulturnim in političnim delovanjem skupin ali posameznikov, se iskanje z nacionalnim pomenom obogatitvenih prostorskih enot navezuje na dela najvidnejših izmed njih. Kljub temu, da so gibanja večinoma vodili izobraženci, pa se je slovenska identiteta kot kontinuiteta izražala predvsem z ruralnimi potezami, ki so jim bile nemalokrat pripisane tudi določene moralne vrednote, morebiti tudi po zaslugi vloge, ki jo je v uveljavljanju in zagotavljanju slovenske narodnostne identitete imela rimskokatoliška cerkev. Izjema v tej *podobi ruralnosti* je morda le obdobje po drugi svetovni vojni, ko je čas terjal zamenjavo vrednot in s tem posledično tudi drugačno družbeno predstavo o nacionalnem prostoru.

Kmečka dežela (1768-1830)

Prvi zametki istovetenja slovenstva s kmetstvom segajo v obdobje razsvetljenstva in predromantike, ko se pod vplivom pobudnikov narodnega preporoda nastajajoča nasprotja med slovenstvom in nemštvom enačijo z nasprotji med kmetstvom in plemstvom. Ta enačaja je razviden iz del

Valentina Vodnika in predvsem Antona Tomaža Linhart, iz gledališke igre *Matiček se ženi*, še bolj naravnost pa iz dela Županova Micka. J. Kos (1979: 72–73) piše:

Razsvetljenska miselnost, ki se prepleta z mislijo o nasprotju med zdravim, naravnim kmečkim življenjem in pokvarjeno mestno plemiško civilizacijo, je že skoraj rousseaujevska. Izvirna črta nekoliko predelanega Linhartovega prevoda igrice avstrijskega dramatika Josepha Richterja Die Feldmühle je dodana narodna težnja – nasprotje med kmeti in plemiči ni samo socialno, ampak tudi narodno. Ta veseli dan ali Matiček se ženi je v tem duhu tudi najizvirnejši del Linhartove predelave Beaumarchaisove komedije Figarova svatba. Gre za prizor na sodišču, ki je prirejen nalašč za slovenske razmere, saj v satirični podobi kaže odpor konservativnih krogov po graščinah zoper sodne olajšave v korist kmetu, pa tudi zapostavljanje slovenščine v uradih.

Predstavo o deželi Kranjski kot kmetski deželi (polni vraž in verovanj), ki je v oblasti nemške gosposke, srečamo že v Valvasorjevi *Slavi Vojvodine Kranjske* iz leta 1689, ko so bili kmetje edini povsem slovenski družbeni sloj.³³

³³ Od 12. do 15. stoletja je med nižjim plemstvom prisoten le majhen del Slovencev.

O upodobitvah krajin slovenske dežele v tem času še ne moremo govoriti. Za Linhartov krog je bilo pomembno najprej sploh zagotoviti ozemeljsko celovitost in se zato prostorska identiteta oblikuje šele in zgolj skozi prizadevanja za teritorialno povezanost. Vendar je zaradi kasnejših navezav in nastanka predstave o tipu slovenske krajine pomembna takratna naslonitev narodne identitete na kmečki živelj. Teritorialno zavest je dodatno spodbudila ustanovitev Ilirskih provinc (1809–1813), saj so razbijale stare fevdalne okvire in povezale velik del Slovencev v enoto s središčem v Ljubljani. Pomen francoske oblasti je bil izjemen: slovenske dežele v Ilirskih

provincah so se prvič srečale z moderno buržoazno ureditvijo; poleg tega je ilirska oblast kljub uradni rabi francoščine dopuščala večjo svobodo pri uporabi slovenščine v šolstvu in celo v uradih. Valentin Vodnik (1758–1819) je dal svojemu navdušenju nad Francozi duška z odo *Ilirija oživiljena* (1811): “Napoleon reče: Ilirija, vstan’!”

Precej kasneje, leta 1853, pa vendar kot neposreden nasledek prejšnjih prizadevanj, zriše Peter Kozler že omenjeni *Zemljovid Slovenske dežele*, tiskano “propagando” slovenskega narodnega gibanja Zedinjena Slovenija. Šele vzporedno s tem gibanjem pride do povezovanja nacionalne identitete s kraji kot simboli narodne pripadnosti (s *svetimi* kraji naroda), o čemer smo že govorili. Res pa se že v drugi polovici 18. stoletja zaradi predvsem naravoslovnega raziskovanja tudi pri nas poveča zanimanje za gorski svet, povezano z nazori o lepoti in vrednotah narave, ki jih je vpeljal J. J. Rousseau. O odnosu slovenskega razsvetljenskega izobraženca do gorske narave priča Vodnikova oda *Vršac*.

Nastop simbolnih krajev (1830–1848)

Svetovnonazorski, politični in nacionalni konflikti, značilni za obdobje boja med idejami francoske revolucije in napredne buržoazije ter idejami reakcije in konservativizma, se pojavijo tudi na Slovenskem. Avstrijska vlada se nad revolucionarnimi idejami ni navduševala in je odločno težila po ohranitvi nemške hegemonije v državi. Slovensko meščanstvo se je bilo v tem času komaj izoblikovalo; večina meščanstva je bila še vedno nemškega, slovenska inteligenca pa je v tej dobi zvečine pripadala duhovščini. V pogledu odnosa do nemške nadvlade sta se izoblikovali dve struji, liberalna, zbrana okrog Matije Čopa

34

V Zdravljici je Prešeren zapisal: *De oblast / in z njo čast / ko pred, spet boste naša last!* Podobno je kasneje povedal Cankar: "Narod si bo pisal sodbo sam!" Pirjevec (1970: 9) njune besede razlaga z dogajanjem naroda kot dogajanjem samoodločbe: narod je narod, če ima oblast — to pa pomeni pojem država. Gre za, po Renanu, enoto politične volje, ki hoče sama odločati o svoji usodi.

(1797–1835) in Franceta Prešerna (1800–1849), ki je zahtevala kulturno in jezikovno enakopravnost na vseh ravneh ter se je kasneje, ko je pridobila tudi politične razsežnosti, z Matijo Majarjem-Ziljskim (1809–1892) razvila v gibanje za Zedinjeno Slovenijo,³⁴ in konservativna, katere najvidnejša moža sta bila Janez Bleiweis (1808–1881) in Jovan Vesel-Koseski (1798–1884), ki si je prizadevala za ohranjanje in razvijanje jezika, vendar v bolj utilitarni vlogi. S Prešernovim krogom in *Čbelico* na eni ter z Bleiweisovimi *Novicami* na drugi strani je Ljubljana postala središče slovenske politične akcije, v čemer se nedvomno zrcali proces nadaljnjega oblikovanja in utrjevanja slovenskega naroda. Program Zedinjene Slovenije, postavljen ob revoluciji 1848, je zahteval združitev vsega slovenskega narodnostnega ozemlja v enoto in odpravo starih deželnih meja. Zajel pa je samo Slovence znotraj avstrijskega cesarstva, in sicer na "Kranjskim, Štajerskim, Primorskim in Koroškim" (ZS: 448).

Tako je Prekmurje kot del slovenskega nacionalnega prostora izpadlo iz družbene zavesti že, ko se je ta šele oblikovala! V tem času je bilo Prekmurje del ogrskega kraljestva. Kljub temu, da so vse slovenske dežele pripadale skupni dvodelni monarhiji, je ogrski del ostajal sam zase, pod močnimi pritiski madžarizacije. Prekmurški Slovenci so imeli le malo slovenskih osnovnih šol in slovenščina je prišla najbolj do veljave v cerkvah kot jezik pridig. Slovenska inteligenca je bila omejena na manjši del duhovščine. V takih težkih razmerah se narodnopolitično gibanje v Prekmurju ni razvilo. V letu 1848 in tudi kasneje v 60-ih letih 19. stoletja so sicer obstajale težnje štajerskih Slovencev, ki so si prizadevali, da bi tudi Prekmurce vključili v narodnostno gibanje (ZS 1979: 508), tako da so se v časopisih pojavljali tudi dopisi iz Prekmurja (ZS 1979: 450). Vendar je Prekmurje ostajalo

na robu narodnozavednega dogajanja; slovenska ustvarjalnost evangeličanov je konec 19. stoletja zaradi pomanjkanja slovenske zvesti pri izobražencih počasi usahnila, povezave z enotno slovensko kulturo pa so vzdrževali le še posamezniki, med njimi tudi nekateri vidnejši katoliški Prekmurci.³⁵ Prav tako se narodnostno gibanje ni razvilo v Beneški Sloveniji, vendar tu iz drugačnih razlogov. Po padcu Beneške republike l. 1797 so bili Slovenci v Benečiji in Reziji nekaj časa pod Napoleonom, med letoma 1814 in 1866 pa so spadali pod avstrijski del Avstro-Ogrske. Avstrija je izvajala germanizacijske pritiske, zato ni presenetljivo, da so "beneški" Slovenci, ki so imeli znotraj Beneške republike veliko stopnjo avtonomije, leta 1866 na plebiscitu glasovali za priključitev Italiji, meneč, da bo verna naslednica Beneške republike.

Ob vseh teh previranjih ostajajo podobe varnega, idiličnega kmetijskega življenja kot motiv istovetnosti v ospredju. Prešeren v prvem sonetu zbirke *Soneti nesreče*, o Vrbi, "opeva izhodišče [svoje] življenjske nesreče – obžalovanje, ker ni ostal v domačem kmečkem svetu, kjer bi živel mirno in idilično, medtem ko ga je življenje v mestu, mestni družbi in civilizaciji navdalo z razočaranjem, obupom in tudi kesanjem" (J. Kos 1979: 107). Pesem ima seveda globljo razsežnost, saj gre predvsem za odhod iz teme neznanja v svetlobo vedenja in tako iz gotovosti v negotovost, kar ima v trenutkih omajane samozvesti za posledico nostalgичni pogled nazaj. Vendar so Prešernu gotovost prvine rodnega okolja: domača hiša, polje in bližnja cerkva.³⁶

Z mitologijo slovenstva je najmočnejše povezana Prešernova pesnitev *Krst pri Savici* (1835), ki v besedilu vzpostavi *slovenske* kraje. Njeno vlogo "metabesedila", ko

35

Življenje pod Ogrsko je v Prekmurju vplivalo na razvoj zvesti o posebni narodnosti, ki so jo Prekmurci, kakor pravi Kokolj (1984: 11-12) "sami sicer označevali kot *Slovensko* in sebe imenovali *Slovene*, vendar ne v pomenu istosti s Slovenci na desni strani Mure [v Avstrijskem cesarstvu], temveč v pomenu različne skupnosti [...], pa tudi *vogrske Slovence* [...]" Imeli so standardiziran jezik, ki so ga utrdili katoliki s prevodom *Novega zakona*; odklonili so jezik Trubarja, Dalmatina in Bohoriča ter se odločili za narečje (ibid.: 13). Madžarska stran je te razlike podpihovala, vendar se Prekmurci niso imeli za *vogre*. Od njih so se razlikovali tako kot Kranjci od Nemcev. "Z [Ogri – Madžari] so sicer doživljali skupno usodo, toda od njih jih je ločila lastna kultura, najbolj prvinsko izražena v njihovem *slovenskem jeziku*; ostajali so *sloveni*." (ibid.).

36

Problem narodnega buditeljstva pa je zastavljen širše – ne gre le za nasprotni par slovenstvo / nemstvo, temveč za idejo slovanstva sploh, ki jo najbolj izrazito ubesedi prav Prešeren. Tudi tu je šlo za potrjevanje slovenske identitete, samo da se je izražala skozi ideale nacionalno liberalne in demokratske ideologije. To utemelji J. Kos (ibid.: 127-128), ko Prešerna primerja z Jovanom Veselim-Koseskim, ki je spesnil monarhično patriotsko odo *Slovenija cesarju Ferdinandu I.* S tem je Koseski izprical nazadnjaško plat svojega videnja Slovencev v okviru avstroogrške monarhije. Primerjava je še posebej pomembna zaradi kasnejše uporabe verzov Koseskega: leta 1992 jih v družbi *slovenske* – gorenjske narodne noše najdemo na volilnih plakatih Slovenske ljudske stranke! Kljub konservativni vsebini je Koseski v odi namreč uporabil izraza *Slovenija* in *Slovenec*, ki sta se postopoma prijel.

37

Juvan predstavi pesnike, ki so "zlasti, ko so hoteli opredeljevati svoj lirski prostor v razmerju do *splošnonarodnih univerzalij* ali kot poeti/vidci/preroki vanje spreminjevalno poseči, zajemali iz Prešernovega *mita* pogosto v obliki posamičnih literarnih referenc" in s tem simbolno poimenovali nacionalne travme. Najprej analizira Smoletovo dramsko besedilo *Krst pri Savici* in nazadnje še spektakel gledališča Scipion Nasice *Krst pod Triglavom*. Po njegovem prepričanju "mitski" tekst v neki narodni književni kulturi dobi mesto "izvirne zasnovne" problema, s katerim se lahko posameznik identificira kot subjekt, ki pripada temu narodu (Juvan 1988: 95).

38

J. Kos (1991) piše, da je Prešeren za *Krst pri Savici* zgodovinske podatke, večinoma netočne, povzel po Valvasorju, idejno osvetlitev staroslovenske zgodovine, svobode in samovlade pa je črpal iz Linhartovega *Poskusa zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije*. Meni, da je poudarek slovenstva v Uvodu najbrž oprt na Kollarjevo pesnitev *Hči Slave*. Že v zgodnejšem delu je J. Kos (1979) mnenja, da je Prešeren sestavil celoto, ki je sinteza glavnih značilnosti njegovega zrelega obdobja: romantičnega svetovnega in življenjskega nazora, domoljubja, romantične ljubezni in tudi nove krščanske metaforike. Vendar se po njegovem *Uvod od Krsta*, kjer ne gre več za nacionalno svobodoljubno temo, pač pa za osebnostno junakovo problematiko, idejno in motivno razlikuje: Črtomir je v *Uvodu* zastopnik svobodne slovenske srenje — ideja je izrazito svobodoljubna in nacionalna, tudi vseslovensko, obarvana. To je razbrati iz verzov Črtomirovega govora, zlasti v verz: "Narveč sveta otrokom sliši Slave!"

se še kar samoumevno sprejema oznaka, da je Krst pri Savici "slovenski mit", Črtomir "mitski junak" ali arhetip, natančneje opredeli Juvan (1988).³⁷ "Gre seveda za učinek *interpelacije*: bralec se v besedilu prepozna kot Slovenec, kolikor nase vzame določnice posebne (zavestne in nezavedne) ideološke *konstrukcije realnosti*, ki velja za slovensko. [...] V bralčevem kontekstu mora še zmeraj veljati v *bistvenem ohranjenju ideološke strukture zaznavanja sveta*, na primer v opozicijah *domače — tuje* [...]" (Ibid.: 94-95). Kakršnikoli so že vzroki, za našo razpravo je pomembno vprašanje, ali se "mitsko" prime tudi krajev, v katerih se to metabesedilo dogaja; ali namreč prvine Prešernovega "mita", ki nastopajo kot prizorišča mitskih dogodkov, lahko hkrati delujejo kot dejavniki prostorske identifikacije slovenstva. V romantiki je krajina predstavljala človekovo duhovno stanje. Iz tega lahko sklepamo: ko je to duhovno stanje narodna zavest, pridobi tudi krajina kot prizorišče dogajanja iz vzpostavljanja narodne zavesti identifikacijski pomen.

Prešeren je predvsem v *Uvodu* kot motiv izpostavil boj za slovensko svobodo. Predstavil ga je s herojskim orisom dogajanja iz časov pokristjanjevanja in nemške zmage nad slovenstvom. Pri tem se je oprl na Valvasorjeve orise zgodovinskega dogajanja. J. Kos (1991: 17) poudarja, da "potek bojev [...], ki je za podlago *Krstu pri Savici* in ga je Prešeren povzel prosto po Valvasorju, le deloma ustreza zgodovinski resnici; treba ga je imeti za svobodno pesniško obravnavo dogodkov, o katerih zgodovina ne ve nič natančnega." Tako se je Prešeren delno naslonil na zgodovinske vire, v glavnem pa je po lastni presoji izbral tudi prizorišče.³⁸ Na začetku Krsta dogajanje uokvirijo prostorske prvine, ki postopoma pridobijo pomen kontinuitete istovetenja s prostorom:

[...] kar svetla zarja
 zlati z rumen' mi žarki glavo trojno
 snežnikov kranjskih sivga poglavarja,
 Bohinjsko jezero stoji pokojno,
 sledu ni več vnanjega viharja.

S tem postavi Prešeren Slovence pod okrilje Triglava, najvišjega vrha slovenskih Alp, in začrta oblikovanje simbola, na katerega se bo kasneje najmočnejše navezovala nacionalna prostorska identiteta. Še več: slovenstvo, ki ga pooseblja Črtomir, vzporeja s prvino iz prostora – z okolico Bohinjskega jezera – kot prizoriščem bitke in tako naveže posameznikovo identiteto (in s tem tudi skupinsko, saj je posameznik zastopnik skupine) s prostorom:

*Al jezero, ki na njega pokrajni
 stojiš, ni, Črtomir! podoba tvoja?*

Poleg tega Prešeren kot identifikacijski prostor svobodnega (staro)slovenstva³⁹ vpelje Blejsko jezero kot podobno raju, z opisom okolice pa opeva slovenski prostor:

*[...] ko te vodila ni le stara vera
 tje na osredele Bléškega jezera.*

*Tje na otok z valovami obdani,
 v današnjih dnevih božjo pot Marije;
 v dnu zad stoje snežnikov velikani,
 polja, ki spred se sprostijo, lepotije
 ti kaže Bleški grad na levi strani,
 na desni griček se za gričam skrije.
 Dežela kranjska nima lep'šga kraja,
 kot je z okolšno ta, podoba raja;*

39

Slovanskost blejskih najdb so po drugi svetovni vojni potrdili tudi izkopavanja na Gradu, na Pristavi in na Otoku (ES 1: 285). Obenem na Otoku odkrita cerkevna arhitektura priča tudi o zgodnjem uveljavljanju krščanstva. Potemtakem je, kljub naslonitvi na le delno točna Valvasorjeva pričevanja, Prešernov prostorski okvir za fabulo z narodnozavedno vsebino docela upravičen.

Tu Črtomir zaradi ljubezni uživa srečne ure, dokler ga ne (v)pokliče boj za vero staršev. Po izgubljeni bitki pri Bohinjskem jezeru se Črtomir pokristjani pri slapu Savica. Zadnje dejanje je pogubno – pokristjanjevanje je že Linhart dojemal kot orodje za podjarmljanje Slovencev. Slap Savica s tem pridobi negativne konotacije. Blejsko jezero pa postaja tudi prostorski simbol (novo)slovenstva, saj

*[...] soseska je Marije službi vdana
v dnu jezera utopila bog'njo Živo.⁴⁰*

40

Prešeren na otok sredi Blejskega jezera v Črtomirov čas postavi podobo boginje Žive. J. Kos (1991) to razloži kot svobodno pesniško predstavo po takratnih zgodovinskih razlagah, saj stari Slovenci niso poznali kiparskih likov. Zgodovinsko gledano pa ni vprašljiva samo kiparska upodobitev boginje, temveč tudi njen obstoj kot boginje starih Slovencev. O njej vemo, kot dokazuje Ovsec (1991), le to, da so jo kot Sivo (Siwa, Sivve, Sieba, Shiva, Živa) posebej častili polabski Slovani in jo edino izmed njihovih boginj poznamo po imenu; kot pravi, v slovenski zavesti boginja Živa vedno nastopa povezana z življenjem, setvijo in žetvijo, v virih pa ni neposrednega potrdila, da bi Siva imela takšno naravo.

Nasprotje slovenstvo/nemštvo kot kmetstvo/plemstvo oziroma kmetstvo/meščanstvo se je pojavljalo v večjem ali manjšem obsegu vso zgodovino obstoja slovenskega naroda znotraj Avstro-Ogrske. Naslonitev na kmeta pa je bila že takrat simbolična. Meščanstvo, ki je vodilo narodnostna prizadevanja, se kljub temu, da je bila fevdalna gosposka z redkimi izjemami nemška, leta 1848 namreč ni pridružilo programu kmečkih uporov, naperjenih proti fevdalnemu tlačanstvu. Ne glede na to se je podobna Slovenca kot kmeta obdržala precej dlje. Usedlina misli, ki vidi družbeni prostor kot idilično, rodovitno in skrbno obdelano krajino, in se je v dobi romantike izražala predvsem z besedo, se še danes izraža v slikopisju, zlasti v turističnem oglaševanju.

“Osvajanje” prostora (1848–1940)

V dobi od romantike do realizma se razvija tudi krajinsko slikarstvo. Najvidnejša predstavnika, Anton Karinger (1829–1870) in Marko Pernhart (1824–1871), sta slikala pretežno za meščanske naročnike. Pod vplivom roman-

tičnih umetnostnih kanonov sta upodabljala motive iz Julijskih in Savinjskih Alp ter Karavank. Za Pernharta so značilne panoramske upodobitve z vrhov, s Šmarne Gore, Stola, Triglava, za Karingerja pa pogledi iz doline na vršace in upodobitve gorskih jezer, največkrat Blejskega. Oba slikarja sta za motiv izbrala tudi Cerkniško jezero, za kar sta vzpodbudo morebiti dobila tudi v Valvasorjevih opisih. Njunih upodobitev krajinskih motivov, značilnih za občutja in misli romantične dobe – prevladujejo gorski motivi kot način izražanja vzvišenega, dramatičnega in slikovitega – ne moremo neposredno navezati na oblikovanje slovenske narodne identitete.⁴¹ Namenjena so bila meščanstvu, zvečine nemškemu, in tudi oba slikarja, čeprav slovenskega rodu, sta kot predstavnika tega meščanstva delovala v nemškem kulturnem prostoru. Vzpostavljanja slovenstva nista čutila kot problem in nista bila vključena v narodnoubidateljska gibanja.⁴² Ker pa so njuna dela imela odjemalce, so gore v kranjskih meščanskih krogih okrog leta 1860 postale zanimiv in slikanja vreden del pokrajine (cf. Zupan 1964). Tu pa smo že pri vzpostavljanju kulturne percepcije prostora, čeprav le v določeni družbeni plásti – kljub temu, da so bili gorski in drugi krajinski motivi v delu obeh slikarjev privlačni prav zaradi močne romantične optike, je izbrana motivika krajinskih slikarjev določeni publiki predstavljala svet dežele Kranjske.

Proces združevanja *nacionalnega* prostora ni tekел premočrtno, tudi zato, ker si nosilci združitvenih idej niso bili edini. O tem priča neuspešnost akcije za Zedinjeno Slovenijo v deželnih zborih, ki je že sami slovenski poslanci niso enotno podprli, medtem ko v državnem zboru z idejo sploh niso nastopili (cf. Melik 1969). "Osvajanje" prostora je potekalo počasi, tako po

41 Najbrž ju tovrstna prizadevanja sploh niso zanimala. Medtem ko je pri Prešernovem Krstu prav "osredek Bleškega jezera" simbol staroslovenstva, pa Karinger, na primer, v svoje upodobitve Blejskega jezera otoka s cerkvico sploh ne vključuje. Ustvarjalno pozornost osredotoča le na izrazito romantičen, dramatičen motiv gradu na strmi skali nad jezerom, z mogočnim gorskim okvirom v ozadju.

42 O vpletenosti obeh slikarjev v javno življenje in o njihovi vlogi v njem je bolj malo znanega (cf. Šumi 1975; Mesesnel 1939).

Anton Karinger, **Triglav iz Bohinja**. 1861. Iz zbirke Narodne galerije v Ljubljani.

konceptualni kot teritorialni plati. V 19. stoletju so povprečna slovenska mesta štela 600–1700 prebivalcev. Slovenskega meščanstva je bilo izredno malo. Program Zedinjene Slovenije je postavil zahtevo po združitvi vsega slovenskega narodnega ozemlja po jezikovni meji in po odpravi starih deželnih meja, ki so “ločevale Slovence”. Zahteval je tudi povezave s Hrvaško in Vojvodino, se pravi naslonitev na južne Slovence (ZS: 450). Revolucionarnemu letu 1848 je sledila nova upravna ureditev, ki je poenotila Kranjsko in Koroško, Štajersko pa razdelila na tri okrožja. Koroška je bila ne glede na narodnostne meje razdeljena med različna glavarstva, kar je drobilo slovensko ozemlje in igralo precejšnjo vlogo pri ponemčevanju slovenske Koroške. Primorska je poleg Trsta, ki je imel poseben položaj, ostala upravna celota. Taka upravna razdelitev je še naprej krepila pokrajinske identitete in delovala proti ideji Zedinjene Slovenije.

Poleg liberalnih združitvenih idej je med Slovenci močno odmevalo delovanje škofa Antona Martina Slomška (1800–1862), ki je nedvomno prispeval h krepitvi narodne zavesti, vendar pa jo je povezoval z globoko tradicionalistično vsebino. Takrat je bila poleg manjše Goriške povsem slovenska le Ljubljanska škofija na ozemlju osrednje Kranjske, zato je Slomšek leta 1859 prenesel sedež Lavantinske škofije, v katero sta spadali ozemlji Štajerske in Koroške, iz Št. Andraža severno od Celovca v Maribor. S tem je poudaril nesporno slovenski značaj škofije in potrdil Maribor kot slovensko mesto. Vendar je Slomšek obsojal liberalne in svobodomiselne ideje in se ni navduševal nad idejo Zedinjene Slovenije (ZS: 467). Slomškovega krogu, ki je “postavil temelje ideologiji slovenskega klerikalizma” (ibid.), je pripadal tudi Luka Jeran, izdajatelj Zgodnje Danice. Prepričan je bil, da “je

glavni znak narodnosti vera" (ibid.), kar pomeni, da se je vračal nazaj v čase, ko je bila vodilna skupinska identiteta religiozna. Te besede so pomembne, ko si zamislimo družbeno-zgodovinski kontekst: katoliška identiteta je bila v tistem času predvsem avstrijska, in je le stežka spodbujala slovenska narodnostna prizadevanja. V Zgodnji Danici novembra 1868 se kaplan Jože Šuc pritožuje "po slovenskih taborih se še dosdaj ne ena beseda v prid katoliške cerkve ni povedala [...]" in sprašuje: "[...] ali bi družba za obrambo narodnih pravic ne bila pri volji svojih pravil tako prestrukturirati, da bi tudi zahtevanju slovenskih katoličanov zadostovala, in poleg narodnostnih tudi cerkvene pravice branila?" (cf. Žnidaršič 1989: 46). V analizi taborskih govorov Žnidaršičeva (ibid.) ugotavlja, da je v večini teh govorov slovenska duhovščina zunaj vsake kritike, spremljana celo s simpatijami, drugačno mnenje pa sta govornika Zarnik v Ljutomeru in Klavžar v Šempašu, oba leta 1868, imela o slovenskih škofijstvih, ki jim očitata krivdo za zapostavljanje jezika. Pa vendar je v Klavžarjevem govoru opaziti enačenje med vero in narodnostno pripadnostjo. Glede rabe slovenščine v cerkvenih uradih poudari, da je slovenščina "jezik čisto katoliškega naroda".⁴³ Kot pravi Melik (1969: 44), je bil z geslom "vse za vero, cesarja in domovino", tudi uradni slovenski politiki prvič dan katoliški, klerikalni pečat. Slednje je odvrčalo liberalnejše t.i. *mladoslovence*, vse do "razdora med strujama slovenskega narodnostnega gibanja [...], ki je začel neustavljivo planeteniti, ko je začel klerikalni tabor ustvarjati svoje lastne organizacije in se povezovati z nemškimi konservativci [...]" (ibid. 525).

Konservativnost in tradicionalnost, tudi reakcionarnost slovenskega vodstva je v glavnem izvirala iz gospodarske

Marko Pernhart, *Špikova skupina*, po letu 1849. Iz zbirke Narodne galerije v Ljubljani.

43 Taborske govore je zbrala in prepisala Sabina Žnidaršič (1989) in so dostopni v prilogi njene diplomske naloge.

zaostalosti in prevladujoče ruralnosti. Tlačanstvo in razne oblike fevdalne odvisnosti so se odpravljale postopoma. Jožef II. je leta 1782 v vseh slovenskih deželah odpravil osebno odvisnost podložnikov – nevoljništvo, vendar se je dejanska podložnost zemljiškemu gospodu obdržala. Naslednje leto, 1783, je nastal načrt o popolni odpravi tlake. V slovenskih deželah se je ta poskus omejil na odkup (ZS: 372), način dedovanja na kmečkih posestvih pa je urejala državna zakonodaja iz leta 1786. V devetnajstem stoletju je imela pomembno vlogo v gospodarskem razvoju gradnja železnice Dunaj–Trst, ki je poleg Trsta gospodarsko razvijala prostorsko diagonalo Maribor–Celje–Ljubljana, skupaj s premogovniki v Zasavju. Druga območja slovenskega ozemlja je industrijski razvoj obšel, tako da se celotna gospodarska slika kranjskih dežel iz osemnajstega stoletja skoraj ni spremenila.

Z zemljiško odvezo je plemstvo izgubilo lastništvo nad zemljo in začel se je oblikovati neodvisen kmečki sloj. Ta čas je najbolj izrazito oblikoval posestno strukturo, vzorec poljske delitve, ki je v veliki meri opazen še danes. Menjava agrarne gospodarske strukture je povzročila, da je podeželje zelo naglo izgubljalo neposredne povezave z neagrarnimi panogami (manufakture), ki so bile značilne za prejšnja obdobja, in dobilo mnogo bolj agraren značaj. Položaj kmeta se je tako začel slabšati, tudi zaradi drugih vplivov. Kmečke posesti ni smel deliti, razen na ozemlju ilirskih provinc, kjer je avstrijska oblast pustila v veljavi francoske uredbe. Svobodno delitev kmečke posesti je dopustil šele dedni zakon iz leta 1868, kar je pospeševalo drobljenje kmetij. Zaradi pretežno katoliških družin z velikim številom otrok je delitev posesti na Kranjskem dosegla tolikšen obseg, da je država sprejela poseben zakon, s katerim jo je v

določenih pogojih lahko omejevala. Za tak poseg se je leta 1903 pri nas odločila samo Koroška, za katero je še danes značilen sistem poljske delitve na celke, ki izrazito opredeljuje krajinski tip.⁴⁴

Kmeta so uničevali prodiranje kapitalističnih odnosov, blagovno-denarno gospodarstvo, neenoten trg, odškodnina za zemljiško odvezo, visoki davki, naravni škodljivci in slabe letine. Močno prizadeti so bili srednji, zlasti pa mali kmetje in bajtari. "Ker je kmet tvoril veliko večino slovenskega naroda, moremo zavoljo tega govoriti o precejšnji gospodarski krizi vsega slovenskega naroda." (ZS: 490). Literarni realizem je te probleme kmečkega stanu, značilne za drugo polovico 19. in začetke 20. stoletja, pripeljal v ospredje slovenske književnosti, vendar se ni mogel popolnoma odreči vzpostavljanju mita o neuklonljivem kmetu, borcu, ki si z golimi rokami vsak dan znova prisluži svojo krpo zemlje.

Duhovno "osvajanje"

Ker so se težnje demokratičnega in liberalnega nacionalizma 19. stoletja ter odpor zoper ostanke fevdalizma (zlasti na podeželju) in nemške veleposestnike družile z razsvetljsko težnjo in predromantično ljubeznijo do ljudskega življenja, kulture in verovanj, so v slovstvenem realizmu tega časa še vedno zelo močne romantične in razsvetljske vsebinske usedline. Spet gre za navezovanje narodnostne identitete na kmeta, s tem pa tudi nujno na prostor, na idilično kulturno krajino, ki jo kmet ustvarja s pridnim delom in zdravo pravjo. Poleg domovinskih spisov in pesnitev se je v tem času razmahnila tako imenovana kmečka povest, ki je deloma težila v moralno in narodno poučnost in še vedno, kljub realistični

44

Nastanek sistemov poljske delitve na Slovenskem med prvimi razlaga Ilesič (1950). Predstavlja in potem argumentirano zavrača tudi teze o etničnem izvoru poljske delitve, ki so dokazovale slovenski značaj grud in nemški izvor celkov. Povzema nekaj naziranj nemških razprav (ibid.: 100): "Stara slovanska oblika so grude, ki so nastale verjetno, ko se je razdelila zadruha; *germanski* železni plug je prinesel podolgovate njive, *nemška* zemljiško gosposka kolonizacija pa sistematične oblike pravih delcev in sklenjenih prog ter v gorah celke." Ilesič take domneve zavrača kot politične manipulacije, ki naj bi dokazovale etnični primat nad prostorom. Ilesič poudarja, da je kolonizacija pri nas "nemška" le v toliko, v kolikor jo je vodil nemški fevdalec, ki je večkrat samo po novem preurejal vasi, ki so stale že prej.

podstati, idealizirala kmečko okolje. Takrat so začeli v povest, namenjeno tudi preprostim bralcem, vstopati posamezni deli slovenskega prostora. Pisci so povesti, ki so v veliki meri črpale snov tudi iz ljudskega pripovedništva, zaradi vpliva realizma umeščali v znano, domače okolje, pojavljajo pa se tudi potopisna dela. Večina del ima narodopisen pomen, kolikor so zgodbe v opisovanju le naslonjene na stvarnost.

Dolenjsko, Gorjance in Belo krajino, prežete z ljudskimi vražami in verovanji, je v slovenski kulturni prostor pripeljal Janez Trdina (1830–1905). Simon Jenko (1835–1869) je svoje pesmi in povesti umestil na Sorško polje in v hribovje, ki ga obdaja. Fran Erjavec (1834–1887) je poleg naravoslovnih spisov zapustil tudi potopisne, v katerih popisuje posamezne predele slovenske dežele: Kras, Zasavje in spodnjo Štajersko. Mencingerjev (1838–1912) potopis *Moja hoja na Triglav* sodi v razsvetljensko in romantično potopisno tradicijo, kakršno je ustvaril že Fran Levstik (1831–1887). Ta je v izkustvenem potopisu *Popotovanje od Litije do Čateža* popisal pot preko dolenskih gričev, gozdov in vinogradov, vendar so ga bolj kot krajina, skozi katero je potoval, zanimali ljudje in družbene razmere.

Levstik je s predelavo ljudske romance o Pegamu in Lambergarju obnovil nasprotje med krepostnim, zdravim *slovenskim* kmečkim ljudskim življenjem, ki ga pooseblja Martin Krpan, in smešnimi platni *nemškega* plemiškega in mestnega sveta, kakršnega je zastavil že Linhart.⁴⁵ Nanj je verjetno vplivala tudi zapoznala rousseaujevska misel, v skladu s katero v povesti ustvari patriarhalno idealno in idilično podobo kmeta (cf. J. Kos 1979) in z njo posredno utrjuje tudi podobo o "slovenskem" prostoru. Pripoved je postavljena v pokrajino

45

Linhart nasprotje med Nemci in Slovenci resneje in v črno-beli tehniki predstavi v zgodovinski tragediji Tugomer. Kljub temu, da je simpatiziral s sodobno nacionalno in politično miselnostjo, pa kot meni J. Kos (ibid.), Levstik ni terjal analize socialnih nasprotij in stvarnosti.

sko ozadje primorskega dela dežele Kranjske, razpetega med Dunajem in Trstom. Krpan je doma z *Vrha pri Sveti Trojici*, kar lahko skozi cerkvico na vzpetini razumemo kot prisposodbo slovenskega prostora. Obenem pa bi si jo lahko razlagali tudi kot aluzijo na Triglav, nesporen simbol slovenske istovetnosti, saj, kakor razlaga Valič (1998), spada tudi Sv. Trojica v širok spekter uporabe simbolnega trojstva, ki je po njegovem mnenju v primeru imena Triglav nedvoumno.

Kmečko povest nadaljujejo Jurčič, Kersnik in Tavčar. Josip Jurčič (1844–1881) se odreče idilični romantični predstavi o odlikah pristnega kmečkega sveta v primerjavi z mestom. V kmečko okolje poseže samo z romanom *Sosedov sin*. Najbolj realističen pristop do podeželja najdemo pri Janku Kersniku (1852–1897), ki odkriva predvsem politično življenje podeželja in trd boj kmeta za obstanek. V tem smislu so najbolj izdelane povesti *Kmetске slike*. Z dopolnitvijo Jurčičevega romana *Rokovnjači* poseže tudi v opisovanje domačih krajev. Ivan Tavčar (1851–1923), dejaven tudi v političnem življenju,⁴⁶ je ustvaril slovensko kmečko povest v pravem pomenu besede. Kmečke usode postavlja v središče pripovedi, ki jo prenese v krajino in med ljudi svojega okolja – v Poljansko dolino in okoliške hribe. V zgodnjih delih, *Slike iz loškega pogorja* in *Zala*, predstavlja kmečki svet v vsej krutosti, kasneje pa se njegov odnos do kmečkega okolja spremeni. V pozni povesti *Cvetje v jeseni* ga opisuje idilično, tako socialno kot estetsko. To novo idejno sestavino je Tavčar v slovstvo ponovno uvedel kot protiutež mestnemu življenju in izumetničenosti. Zgodbi je pritaknil tudi nacionalno tendenco – moralno zdrav, rousseaujevski kmet “skrbi za zdravo družinsko in socialno rast, ki da je zagotovilo narodovega obstoja”

46

Kot zagovornik radikalnejše politike do avstrijske vlade postane deželni in državni poslanec, nazadnje ljubljanski župan (1912–1921).

(J. Kos 1979: 206), in kot predhodnik moderne s kmečko povestjo začrtal slovstveno pot Finžgarja, Kranjca, Prežihovega Voranca in Kosmača.

Pod vplivom narodobudnih idej in nasprotij, ki so izvirala iz vse večjega pritiska avstrijske države in še posebno liberalno usmerjenega nemškega nacionalizma, je narodna zavest prežela dela skoraj vseh literatov. Najbolj to izražajo domoljubne pesmi, saj se je še vedno bil boj za združitev in samostojnost Slovencev.⁴⁷ Najpomembnejša v tem pogledu sta Simon Jenko in Simon Gregorčič. Jenkova (1835–1869) *Naprej*, [zastave slave]⁴⁸ je bila slovenska himna od l. 1860 in še med NOB, izvajala pa se je tudi od začetka sedemdesetih let do pomladi 1987, z domovinsko pesmijo *Adrijansko morje* pa se je prvi za Linhartom skliceval na morje kot slovensko. Gregorčič (1844–1906) je že zgodaj objavil cikel *Iskrice domorodne*, rodoljubne pesmi pa vsebujejo tudi *Poezije*. Gregorčič, po rodu z zahodne narodnostne meje, je kot prostorski simbol slovenskih narodnostnih prizadevanj ustoličil reko Sočo. Vplival je na krepitev narodne zavesti, posebno na Primorskem, kjer je bilo slovenstvo ogrožano tudi od italijanske politične moči in se je vzpostavljalo dodaten opozicijski par slovenstvo/italijanstvo. S pesmijo *Znamenje* uvede podobo znamenja na polju, ki pa ni versko, temveč prisposodba domovinskega čustva (ibid.: 184).

V splošnem je bila umetnost 19. in začetka 20. stoletja tesno povezana z narodnostnim gibanjem, vendar je že delovala kot samostojna *slovenska umetnost*, tako v glasbi in literaturi kot tudi v slikarstvu. Z novimi slikarskimi smermi je prihajalo v ospredje tudi krajinsko slikarstvo, ki je začelo, podobno kot literatura, uvajati nove kraje in krajinske prvine v družbeno predstavo o nacionalnem

47

Slovenske domovinske pesmi so zbrane v antologiji *Sveta si, zemlja* (Zdravec 1988). Naslovni verz je iz Dume, krasi pa jo reprodukcija Groharjevega *Sejalca*, kar si lahko razlagamo kot ponovno merjenje na kmečko poreklo domovine.

48

Za zbor jo je uglasbil njegov soimenjak Davorin Jenko.

prostoru. Ni sicer imelo tolikšnega kroga odjemalcev kot pripovedništvo, vendar je kot likovni medij morda še hitreje prodrlo v narodno zavest.

Upodobitve prostora, z izjemo del slikarja Maksima Gasparija, v tem času niso neposredno vezane na narodno zavedno delovanje, vendar so, zlasti impresionistične, osredotočene na krajinske motive. Impresionistično pojmovanje krajine temelji na razpoloženskih, liričnih, poetično zasanjanih prizorih, na pojavni sliki sveta, kakor jo zaznava posameznik. Pa vendar, ker je zapisovanje tega videnja izvedeno na dosledno objektivni način, ima do neke mere tudi dokumentaristično vlogo kot zapis oziroma upodobitev prostora in krajinskih značilnosti. V *Pogovorih s slikarji* (Tršar in Bassin 1964: 31) Božidar Jacac pripoveduje, da “gre glavni delež odkrivanja duha naše krajine prav impresionistom, ko je bila likovna tendenca vezana na upodobitev pokrajine, zraka in sonca, ki ga prepaja; to je res slovenska pokrajina [...]”. Slovenski impresionisti so slikali krajine iz domače okolice, na primer škofjeloško hribovje; odlikuje jih, predvsem Ivana Groharja (1867–1911), tudi simbolistično, monumentalno videnje kmečkega dela. Kmečke figure vključuje v svoje impresije tudi Matija Jama (1872–1947), ki slika prizore z Bleda, krajev ob Kolpi in iz okolice Ljubljane. Upodabljanje slovenske krajine je najbolj neposredno izraženo v Groharjevih platnih *Macesen* (1904) in *Pomlad* (1903). Kljub temu, da je drugače kot Gaspari slikal trdoto kmečkega življenja, je populizem v njegovih delih videl predvsem idiliko. Še posebej njegov *Sejalec* (1907) kot “v soncu korakajoči kmet, ki seje upanje in življenje prihodnosti” (ES 3: 391;) se je vsidral kot tradicionalna podoba, kot nacionalni lik, kar kasneje z retrogradnim pogledom v času, v katerem je prišlo do

Ivan Grohar, **Pomlad**. 1903. V lasti Mestnega muzeja Ljubljana.

prave evforije poudarjanja in iskanja slovenske identitete, cinično ovrednotijo mlajši slikarji (cf: Brejc 1992).

Tako kakor literarno tudi slikarsko podobo slovenske krajine gradi z gozdom obrobljena mehkoča njiv in travnikov, mednje so postavljeni kozolci in posamezno sadno drevje, velikokrat pa podobo spremlja cerkvena na vzpetini. V takem duhu in s podobnimi motivi po I. svetovni vojni nadaljuje Božidar Jakac, predvsem z "liričnimi podobami dolenske krajine" (cf: Krivec-Dragan 1990, Mesesnel 1939). Prav slikarji naj bi tudi literate uvajali v impresionistično doživljanje krajine, saj sta že Ivan Cankar (1876-1918) in Oton Župančič (1878-1949) poudarjala mojstrski občutek impresionistov za slovensko pokrajino (ES 4: 120).

Cankarja sta liberalni in socialni čut vodila k pronicljivim analizam slovenske družbe, ki jo kritično ocenjuje – gospodarska kriza, nemški pritisk na slovensko ozemlje, šibko domače meščanstvo, problemi proletarizacije kmečkega sveta, izseljevanje, politična in socialna nemoč. Impresionistične krajine, ki služijo kot ozadje njegovim junakom, zato prepričljivo izražajo njegov pesimizem. Obstaja pa pomembna razlika: slovenskega naroda Cankar ne vidi več kot kmečkega, temveč kot proletarskega. Zato povezuje boj slovenskega naroda za enakopravnost v gmotnem in duhovnem smislu z bojem delavstva zoper meščanski red, saj tega na slovenskih tleh tvorijo tujci sodobnega avstrijsko-nemškega kapitalizma. Nacionalna identiteta se torej še vedno ustvarja na opoziciji slovenstvo/nemštvo in išče zatočišče v širši pripadnosti Slovanom.⁴⁹ Najbolj neposredno je v pripodobo slovenstva naravnana povest *Kurent*. J. Kos (1979) meni, da Cankar *Kurentu* pripiše tipične poteze

49

To misel Cankar izrazi v predavanju Slovenci in Jugoslovani iz leta 1913, kjer pa vendar tudi znotraj južnoslovenske federacije zahteva kulturno in jezikovno samostojnost.

slovenskega narodnega značaja in usode, kot ju je videl sam, podobno kakor je to storil Prešeren, ko je oblikoval Črtomirov lik. Obenem pa Cankar naredi *Kurenta* za glasnika slovenske dežele. V povesti opeva značilnosti slovenske krajine, ki je kljub prevladujočemu pesimizmu tudi v njegovih očeh idilična:

Skopo je Bog meril lepoto, ko jo je trosil po zemlji od izhoda do zahoda; šel je mimo silnih pokrajin, pa se ni ozrl nanje – puste leže tam, strmé proti nebu s slepimi očmi in prosijo milosti. Nazadnje mu je ostalo polno perišče lepote; razsul jo je na vse štiri strani, od štajerskih goric do strme tržaške obale ter od Triglava do Gorjancev...

Iz celotnega besedila je razvidno občudovanje raznolikosti slovenskega krajinskega prostora, pri tem pa je Cankar določil tudi geografski okvir.⁵⁰

Župančičevo gledanje je bolj optimistično. Njegovo pisanje je polno liričnih, spodbudnih opisov slovenske dežele – najbolj v zbirki *Sto ugank*. Pri tem gre, kot pravi Mahnič (1970: 288), za “asociativno nastale metafore, s katerimi avtor ponazarja razne stvari in pojave iz narave in kmečkega življenja. [...] Marsikje začutimo navzočnost pesnikove Bele Krajine, drugod obmorskega Krasa, povsod pa doživljamo značilnosti in toplino slovenskega prostora.” Značilnosti slovenskega prostora so v Župančičevi liriki implicitne, predvsem gre za idilične pri-spodobe bogastva narave. Morda najbolj izrazito med njimi najdemo v ugankarskem opisu kozolca:

*Sredi polja jasen grad:
sama okna, nič ni vrat;
bogatini pridejo,
okna z zlatom zazidajo.*

Ivan Grohar, *Sejalec*. 1907. Iz zbirke Moderne galerije v Ljubljani.

50
Cankarjeva opredelitev slovenskega prostora je že zelo široka, širša od Linhartove, ki je sledila diagonalni Drava—Jadran, vendar še vedno ne zajame Prekmurja, ki je bilo takrat v drugi in marsičem drugačni državi.

Kot otroška literatura so bile te prispodobе slovenskega prostora dostopne širokemu krogu bralcev in so si kmalu utrle pot v slovensko zavest. Domovina je osrednji pojem v pesmi *Z vlakom*, v kateri pesnik postavi gore kot prispodobo za mejo slovenstva: za himnični navdih domovine uvrsti opis gora, onstran katerih se širi tujina. Goram še enkrat pripiše simbolično vrednost, tokrat obrambno. V Župančičevem ustvarjalnem opusu najdemo opise različnih delov Slovenije, vendar začne že tudi konkretnije upodabljati tip slovenske kmetijske krajine – kmečka idilika, s kakršno zaključí svoje ustvarjanje Tavčar, dobi v Župančičevih delih bolj natančen prostorski oris:

*Kakor s trakovi so zvezane s cestami tu vasi,
cerkev je dvignila glavo prek streh,
zviška motri nehanje ljudi pod seboj,
ure jim meri in delo deli.*

*Hiše so hišice, okna so okenca, nagelj iz oken
lije zelen se po steni, rdeče se peni v sonca ta tihi slap –
znamenje fantom, ki hodijo mimo čez dan,
znamenje tajno za noč – poješ –
in pisanih rut so vesele tvoje oči.*

*Zdravih, rujavih lic in bisernobelega smeha,
kretenj oglatih in hoje nerodne in kmečkih zadreg,
kletve robate ušesu so tvojemu vino,
krepka primera – dala bi zanje cekin.*

Izsek je iz pesnitve *Duma*, iz katere je mogoče razbrati Župančičevo videnje osnovnega problema slovenstva kot razkoraka med tradicijo in modernim svetom, med idiličnim domačijstvom in kozmopolitizmom. Župančič se zaveda, da ljubki tradicionalni kmečki svet pripa-

da preteklosti. Prvi del, iz katerega so tudi zgoraj predstavljeni verzi, opeva slovensko domačnost, podeželje in kmečko življenje, kakršno, denimo, opeva tudi Josip Murn v svojih kmečkih pesmih. Himničnim idiličnim podobam postavi v drugem delu nasproti napredek, univerzalnost in prihodnost, ki jih "ni mogoče odklanjati v imenu idilične slovenske tradicije" (J. Kos 1979: 280). *Hodil po zemlji sem naši in pil nje prelesti* se po ponovnem nizanju idiličnih prizorov spremeni v po svetu razstreseno in izgubljeno vizijo domovine. Z Župančičevim opisom v *Dumi* se že približamo tipu slovenske krajine, kakršnega so videli in ustvarjali Vesnani, med njimi predvsem Maksim Gaspari.

Slovenski kulturni krog je gojil in upodabljal posebno predstavo o slovenskih krajinah. V slikah in besedilih prevladuje nepokvarjeni, zasanjani svet slovenske kmečke idile. Ta predstava z ničemer ne izraža pesimističnih plati slovenstva, kakor jih je deloma videla literatura, predvsem Cankar, in se kot identitetna nit niso vlekale naprej.

V tem času so se začeli tudi bolj znanstveni pristopi k opisovanju prostora. Slovenska matica začne v 60-ih letih devetnajstega stoletja izdajati opise slovenskih dežel, ki pa so bili le deloma izvirni in so tudi ostali nedokončani. Prvo resnično geografsko delo je *Prirodnoznanjski zemljepis* Janeza Jesenka iz leta 1874, ki je posvečal veliko pozornost slovenski geografski terminologiji. Pomen izrazja in poimenovanja je v simbolni identifikaciji družbene skupine s prostorom, v katerem živi, visoko vrednoten: poimenovanje prostorskega pojava pomeni njegovo duhovno prilastitev.

Fizično "osvajanje"

Prve oblike turizma v devetnajstem stoletju začnejo na drugačen način pogojevati družbeno predstavo o prostoru. Najzanimivejše so bile toplice, popotnike po so privlačile tudi "naravne lepote." Najbolj obiskana kraja sta bila Postojnska jama in Bled. Kot posledica turističnega gibanja v zahodni Evropi se je začelo razvijati tudi gornišstvo in nastala je potreba po ustanavljanju planinskih društev. Prav uspehi pri osvajanju Julijskih Alp so bili v drugi polovici 19. stoletja tesno povezani z utrjevanjem slovenstva in z gibanjem proti ponemčevanju. Pri tem se je začel nacionalni simbolizem navezovati na konkretne prostorske enote in ne zgolj na njihove slikarske ali literarne interpretacije. Borba za narodnostno suverenost se je prenesla v osvajanje gorskega sveta. Šlo je pravzaprav za usodni primat – z osvojitvijo in označitvijo gorskega sveta, poimenovanjem gorskih vrhov, predvsem pa z dejanskim in simbolnim lastništvom vrha najvišje gore se je vzpostavljala slovenska volja do moči. Gore so ena od najstarejših simbolnih prvin različnih kultur, sveti kraji, triangulacijske točke arhaičnega človeka – družba, ki biva pod njimi, polno zaživi šele, ko si jih simbolično prilasti, saj "na njih bivajo duhovi in božanstva, ki uravnavajo bitje družbe" (cf. Goljevšček 1982). Z osvojitvijo Triglava pred nemškimi gorniki je bil pridobljen simbolni dokaz, da je gorski svet slovenski, da prostor pod njim naseljuje slovenski narod.

V okviru nemško-avstrijskega planinskega društva *Alpenverein* so nemški planinci od leta 1874 v slovenskem visokogorju postavljali svoje kočice in označevali svoje poti. Prva organizirana skupina slovenskih planincev, *piparji*, je leta 1892 sklenila, da je treba ohraniti

slovensko lice slovenskih gora (ES 8: 342). Na njihovo pobudo je bilo leto dni kasneje, 1893, ustanovljeno Slovensko planinsko društvo, ki se je borilo proti temu, da bi triglavske goram nadeli nemški značaj, in se je lotilo načrtne gradnje slovenskih zavetišč in koč. Simbolično lastništvo pa v konkretni politični situaciji ni zadostovalo: Jakob Aljaž je leta 1895 od občine Dovje odkupil zemljišče na vrhu Triglava in ga z željo, da bi Triglav ubranil pred tujci, podaril Slovenskemu planinskemu društvu. Na vrh je dal postaviti stolp kot znak, da pripada Triglav, z njim pa tudi druge slovenske gore, Slovincem. Volja do narodnega samogospodovanja se je izrazila tudi s tem, da je Jakob Aljaž v stolp namestil Pernhartovo slikarsko delo *Panorama s Triglava*. Slikar je, sicer brez nacionalnih teženj, v panorami s kartografsko natančnostjo "izmeril skoraj vso nekdanjo slovensko domovino" (Mozetič 1993) pod najvišjo goro. V prispodobno slovenske identifikacije s prostorom pod Triglavom sliko spremeni dejanje namestitve na vrh.

Planinsko društvo je vzpostavljalo in označevalo tudi planinske poti in s *Slovensko planinsko potjo* povezovalo poti od Pohorja do morja. V teh časih tako korenini prvo-poistovetenje slovenske narodne pripadnosti z gorskimi svetom, iz česar nepreklicno vznikne Triglav kot narodni simbol.

Do ozemeljske celovitosti v političnem smislu je bilo na prelomu stoletja še daleč. Vso dobo, do I. svetovne vojne, sta si v slovenskem političnem življenju stali nasproti dve stranki, klerikalna in liberalna, ki sta med seboj tekmovali za prevlado. Posredno je bila posledica tega boja tudi ozemeljska (ne)celovitost, kajti stranki si nista bili edini, kako zagotoviti politično enotnost in gospodarsko

51

Poleg tega se je tudi klerikalna stranka delila na staro konservativno in novo krščansko-socialno strujo, ki ji je načeloval J. E. Krek. Njegov socialni nauk pa je v skrbi za malega človeka odklanjal "politično narodno načelo" in je zahteval avtonomijo znotraj večnacionalne Avstro-Ogrske. Svoje gibanje je povsem podredil Katoliško narodni stranki in v programu utemeljeval sprejemanje obstoječe oblasti, češ da je od Boga. Z idejami zadružništva, v katerih je videl ohranjanje slovenskega kmeta, se je osredotočal na podeželje.

52

To ji je l. 1907 priznal tudi Cankar (cf: Prunk 1986: 15-19), čeprav je, podobno kakor Preporodovci, odločno nastopal proti "avstrijskemu okviru".

53

Izrazili so jo 30. 5. 1917 v majniški deklaraciji, programski izjavi Jugoslovanskega kluba. V dunajskem parlamentu je deklaracijo prebral predsednik kluba Anton Korošec (1872–1940). Kot akter političnega katolicizma se je Korošec leta 1906 pridružil Krekovi katoliški stranki. Svoje prepričanje o samostojnosti Slovencev znotraj monarhije je izražal s skrbjo za kmečki stan, ki "ohranja državo, prestol in oltar" (ES 5: 270). Bil pa je tudi soustvarjalec Krekovega jugoslovanskega usmerjenega dela SLS in po Krekovi smrti tudi njen voditelj.

povezanost slovenskega narodnega ozemlja.⁵¹ Kakor piše Urbančič (1970: 66), je Janez Evangelist Krek (1865–1917), glavni nosilec krščansko-socialnih idej znotraj klerikalne stranke, "postav[il] Slovence pravzaprav v dvojno odvisnost, najprej od jugoslovanstva, nato pa tudi od Avstro-Ogrske. Njegov program krščanskega socializma je v bistvu protinacionalen v modernem, edino mogočem pomenu nacije, ker nastopa proti dejanski osvoboditvi in samostojnosti [...]" Politična nesoglasja v monarhiji, pa tudi med Slovenci samimi, so bila čedalje večja. Kriza kmečkega prebivalstva je dosegla vrhunec, socialna demokracija pa je do kmetov že začela zastopati stališče, kakršno se je kasneje uveljavilo v II. internacionali: da je rešitev kmeta v odpravi lastnine, v spremembi družbenega reda. Tako so se kmetje bolj oklepali praktičnega Krekovega delovanja in prek njega prehajali v klerikalno stranko (ZS: 573, cf: 561–568). Zaradi tega je napredno socialdemokratsko gibanje v kmetu videlo konservativen element in je zajelo predvsem največji del industrijskega delavstva na Slovenskem. Slovenska socialna demokracija pa prav tako ni mogla prezreti slovenskega narodnega vprašanja in se je zavzemala za kulturno enotnost naroda. Etbin Kristan (1867–1953) se v članku leta 1898 sklicuje zgolj na slednjo, kajti po njegovem je "ozemeljska vsekakor izključena" (ZS: 581). Narodna avtonomija torej tudi po socialističnih koncepcijah ni bila vezana na nacionalno državo in ni težila k razbitju habsburške monarhije. Kljub pomanjkljivostim programa pa je bila socialna demokracija vendarle najbližja ideji Zedinjene Slovenije.⁵² Vzporedno je nastajala tudi ideja, da bi se Slovenci morali priključiti drugim južnim Slovanom v skupni državi, česar se je kasneje oprijela tudi kasnejša Krekova SLS, vendar je deželo še vedno videla v okviru avstroogrške monarhije.⁵³ Najbolj

zrel pogled na slovenski narodni problem v odnosu do jugoslovanstva pa je razvil Cankar v že omenjenem predavanju. Nastopil je proti kulturni in jezikovni enotnosti, ki sta jo od jugoslovanstva pričakovala ilirsko gibanje in slovenska socialna demokracija,⁵⁴ in poudaril, da je jugoslovansko vprašanje izključno politično.

Kljub temu, da je v Avstro-Ogrski prihajalo do nesoglasij med nemško buržoazijo in politično močnim madžarskim plemstvom, monarhija ni bila pripravljena popuščati. Nemci se vsekakor niso bili pripravljene odreči svojemu prostoru ob morju. Slovenski liberalci in klerikalci so se sicer zavzemali za določeno narodno avtonomijo, vendar so bili še vedno naklonjeni habsburški monarhiji, ki so jo liberalci videli predvsem kot idealno gospodarsko enoto, klerikalci pa kot obrambo katolicizma. Strahov je bilo več: da bi Slovenci ob razpadu monarhije postali žrtve italijanskega ali nemškega imperializma (kot da to niso že bili) ali pa da bi z združitvijo s Srbijo naredili gospodarski in kulturni korak nazaj. Tako so bili Slovenci med seboj razklani tudi v prizadevanjih za narodno enotnost in avtonomijo. Pomanjkanje sporazumevanja, volje in zaupanja v lastne sile ni dovolilo, da bi se takrat razvilo množično gibanje za združitev dela južnih Slovanov, slovenske stranke, kakršne so bile, pa tudi niso ne preprečevale ne zavirale avstrijske imperialistične politike.

Med sabo sprti so Slovenci dočakali I. svetovno vojno, ki je nasprotja med njimi še poglobila. Ob začetku vojne sta se tako klerikalna kot tudi liberalna stranka postavili na avstrijsko stran, vendar je šla v avstrijkanstvu klerikalna stranka dlje. Slovenska ljudska stranka (SLS) je odkrito navduševala ljudstvo nad vojno za "pravično stvar Avstrije", medtem ko je slovenska socialna demokracija ni odo-

54

Etbin Kristan je leta 1909 z Demetrovičem sestavil tivolsko resolucijo, ki je zahtevala jezikovno poenotenje južnoslovanskih narodov. Prunk (1986: 22) imenuje ta pojav novoilirstvo in tudi citira odlomek resolucije, ki zagovarja jezikovno zlitje. Kristan je z resolucijo izzval nasprotovanje drugih južnoslovanskih socialdemokratov, zlasti Henrika Tume (1858—1935), najodločneje pa ji je nasprotoval tudi Ivan Cankar. Leta 1917 se je tivolski resoluciji odrekal celo Kristan sam (ibid.: 36).

bravala (ZS: 593). Slovenstvo se je takrat vzpostavljalo v opoziciji z vsemi, poleg tega pa si še samo ni bilo na jasnem, kako bi se sploh usmerilo.

Vojna se je na slovenskih tleh začela l. 1915, bojna črta je potekala ob Soči, dokler ni bila italijanska fronta oktobra 1917 pri Kobaridu prebita in so se Italijani morali umakniti do Piave. Soška fronta je postala simbol slovenskega trpljenja. Povečal se je nemški pritisk in z njim zatiranje slovenske nacionalne zavesti in slovenskega življa. Zlasti na Štajerskem in Koroškem so nemški šovinisti ovajali mnoge zavedne Slovence, ne glede na njihovo strankarsko pripadnost in idejno usmerjenost. Na frontah so se slovenske čete bojevale na najnevarnejših mestih. Po vstopu Italije v vojno na strani antantnih sil so še posebej izrabili slovensko ljubezen do rodne zemlje in slovenske enote poslali na soško fronto.

Še v pričakovanju krvavih dogodkov je Sočo v dejavni simbol slovenstva povzdignil Simon Gregorčič:

*Takrat se spomni, bistra Soča,
kar zvesto ti srce naroča:
[...] srdita čez bregove stopi
in tujce, zemlje lačne, utopi
na dno razpenjenih valov.*

Razlikovanje med domačim in tujim, ki poudari narodno simbolno vlogo reke Soče, je še posebej izrazito v verzih:

*[...] kri naša te pojila bo,
sovražna te kalila bo.*

Konec vojne je prinesel tudi konec habsburške monarhije. Začel se je boj za meje, pri čemer so bili

najbolj prizadeti prav Slovenci, saj so mejili na tri druge države, Italijo, Avstrijo in Madžarsko, ki so vsaka zahtevale svoj kos ozemlja.

Slovencem se je zdaj prvič ponudila priložnost, da si zagotovijo ozemeljsko celovitost, in sicer da pod okriljem druge države združijo vse slovenske pokrajine. Vendar je bila možna celovitost ogrožena na treh območjih narodnostne meje: na Štajerskem in Koroškem, na Primorskem in v Prekmurju. Težave so se začele kazati že takoj ob koncu vojne. Predstavniki Slovencev, Hrvatov in Srbov, živečih znotraj monarhije, so 6. oktobra 1918 v Zagrebu ustanovili Narodno vijeće Slovencev, Hrvatov in Srbov in 29. oktobra razglasili Državo SHS.⁵⁵ Le-ta pa mednarodno ni bila priznana. Nemci so 31. oktobra 1918 sklenili priključiti Maribor z okolico v novonastalo nemško republiko Avstrijo. Hkrati se je Trst proglasil za samostojno mesto, vendar je že 1. novembra 1918 prosil italijanske sile, naj zasedejo mesto in ohranijo red. V Londonu, kjer so potekali mirovni dogovori, britanska vlada dolgo ni hotela slišati o razbitju Avstro-Ogrske. Tudi Italijani so bili proti nastanku države Južnih Slovanov. Že leta 1917 sta vlada Kraljevine Srbije in Jugoslovanski odbor (južnih Slovanov v monarhiji) sklenila sporazum o novi, enotni državi "troimenega" naroda – krfsko deklaracijo o združitvi Srbov, Hrvatov in Slovencev pod dinastijo Karadjordjevičev. Prispevala je k ustanovitvi Kraljevine SHS dne 1. decembra 1918, ki je združila v monarhiji živeče Slované s Kraljevino Srbijo, določitev tipa ustavne ureditve pa je prepustila bodoči ustavodajni skupščini (ZS: 604). Tako se je, kar zadeva narodno samostojnost, zunanja nevarnost spet mešala tudi z nevarnostjo od znotraj, saj centralizem kot možnost ureditve ni bil izključen.

55

Kulturni odsek slovenskega Narodnega sveta je zahteval kulturno avtonomijo v skupni jugoslovanski državi, ustavno-pravni odsek pa je predlagal nekakšno federativno ureditev. (cf: Prunk 1986: 40-44).

56

Brez Maistrovih akcij bi državna meja potekala po črti Pohorje—Vitanje—Boč. Sporazum o mejni črti med svojo in avstrijsko vojsko, ki ga je Maister sklenil z avstrijskim območnim poveljnikom, je zastavil tudi izhodišče za jugoslovansko zasedbo Koroške, vendar ga vlada v Ljubljani ni podpirala. Kljub temu je konec maja 1919 prišlo do jugoslovanske ofenzive na Koroško, v kateri je uspešno sodeloval tudi Maister. Po premirju je prevzel poveljstvo nad cono A plebiscitnega območja, kjer je z različnimi akcijami spodbujal prebivalstvo, naj glasuje za Jugoslavijo.

57

V Jugoslavijo je večji del Prekmurcev sicer prinesel stara občutenja pokrajinske ločenosti in politične samostojnosti, vendar so jih nove politične, družbene, kulturne in gospodarske vezi vse tesneje zblíževale z matico, tako v duhovnem kakor tudi v čisto operativnem smislu (cf. Kokolj 1984: 15).

Ponovno je stopil v ospredje teritorialni vidik narodne identitete. Določilo teritorialnih meja po I. svetovni vojni je pomembno toliko bolj, ker so jih po II. svetovni vojni, z izjemo meje na Primorskem, samo potrdili. Zasluga za to, da je mednarodna delegacija, ko je 17. avgusta 1919 določila severno mejo, dodelila ta ozemlja Kraljevini SHS, gre Rudolfu Maistru (1874–1934), ki je 1. novembra 1918 zasedel Maribor in slovensko narodno mejno območje ter prevzel poveljstvo nad Spodnjo Štajersko.⁵⁶ Po neuspešni jugoslovanski ofenzivi na Koroško so Američani 1919 določili demarkacijsko črto po grebenu Karavank. Ozemlje so razdelili na dve coni, A in B. Leta 1920 je sledil plebiscit v coni A, ki ga je Jugoslavija kljub svoji aktivni udeležbi izgubila zaradi propagandne vojne. Prekmurje je po koncu vojne formalno pripadlo ogrski polovici razpadle monarhije, leta 1920 pa ga je trianonška pogodba prisodila kraljevini SHS. Največ zapletov je bilo z mejo na Primorskem, saj so vprašanje reševali skupaj z vprašanjem Istre, Kvarnerja in Dalmacije. Italija je že pred koncem vojne zasedla območja, ki so ji jih obljubili zavezniki. Z rapalsko mirovno pogodbo je Italija segla najdlje na slovensko narodnostno območje (izjema je okupacija leta 1941), saj so pod njeno oblast prešla tudi območja nekdanje dežele Kranjske (Idrijsko, Vipavska dolina, deli Krasi, Pivško in Bistriško). Italijani so upravno odpravili vse dotedanje dežele, podedovane iz Avstro-Ogrske, ustoličili novo upravno ureditev in začeli izvajati narodnostni pritisk na Slovence, ki ga je povečeval še razvoj fašizma.

Z ustanovitvijo Kraljevine SHS, oziroma v času prehodnih državnih oblik 1918–1921, je matica slovenskega naroda dobila jugoslovanski okvir.⁵⁷ Slovenci smo dobili prve elemente državnosti: "Slovenski narod je [...] postal

politični faktor in doživel znaten gospodarski, socialni in kulturni razvoj. V tem smislu je prva jugoslovanska država pomenila zgodovinski napredek in utrditev obstoja slovenskega naroda" (Prunk 1986: 47). V tej državi navzoče oblike federalizma, celo konfederalizma, s Slovenijo kot samostojno državno enoto, so omogočile, da s prvo slovensko Narodno ali Deželno vlado prevzamemo v svoje roke takorekoč vso oblast v Sloveniji (Balkovec 1993). Ljubljana je postala upravno in gospodarsko središče Slovenije, enotnega upravnega in gospodarskega prostora, ki je bil do tedaj zgolj ideja in program. Vzgoja narodnozavednih čustev pa tudi znotraj kraljevine Jugoslavije ni usahnila, predvsem zaradi velikosrbskih hegemonističnih tendenc.⁵⁸ Poudarjanje slovenske identitete se je začelo vzpostavljati v nasprotju do južnoslovanskih narodov v napovedani skupni državi, predvsem do centralistično usmerjenih Srbov. Zato je Anton Korošec leta 1930 zapustil kraljevo vlado in v opoziciji sestavil *Slovensko deklaracijo*, ki je zahtevala takšno avtonomijo Slovenije, da bi ta postala privlačna za primorske in koroške Slovence, s čimer je obudil idejo Zedinjene Slovenije. Vendar so okrog tega vprašanja med slovenskimi strankami vladala različna mnenja. Nastalo je več skupin, ki so zahtevale enakopravnost za Slovence: Slovenska zemlja, Slovenija, Ljudska pravica, Bojevniki. Svoje gibanje so te skupine naslonile na kmeta in delavca. Izoblikovali sta se dve močni sili, katoliška in komunistična, ki sta druga drugi napovedali boj. Leta 1935 pa se je že pojavila želja po ustanovitvi "slovenske ljudske fronte vseh demokratičnih sil".

58

Srbske težnje po prevladi so se materializirale v kraljevi diktaturi, ki jo je 6. 1. 1929 razglasil kralj Aleksander. Leta 1931 je kralj izdal še oktroirano ustavo, po kateri je bila Jugoslavija ustavna dedna monarhija z uradnim srbsko-hrvaško-slovenskim jezikom, s skupščino in senatom, banovine pa so s to ustavo dobile širše samouprave (ZS: 656). S temi ukrepi je centralno vodena politična akcija likvidirala izvirno, federalno državno ureditev.

Edvard Kardelj (1970) je v razpravi *Razvoj slovenskega narodnostnega vprašanja*, prvič objavljeni leta 1939, ugotavljal, da je nacionalno vprašanje Slovencev mogoče rešiti samo

v zavezništvu s progresivnimi silami, v zvezi z odnosi med narodi v skupni državi pa je zastopal stališče, da morajo imeti narodi, če hočejo prijateljsko in konstruktivno živeti drug poleg drugega, popolno svobodo pri razvijanju vseh nacionalnih kvalit. S tem je izoblikoval temeljna programska izhodišča, ki so se kasneje uveljavila v NOB. V poglavju *Sloenci v Jugoslaviji* piše, da se je položaj slovenskega naroda poslabšal zaradi reakcionarnih sil (ibid.: 421), kar je, kot razlaga kasneje, izhajalo iz razlik med liberalno in klerikalno stranko v pogledu na jugoslovansko vprašanje (ibid.: 446–448). Tudi Edvard Kocbek se v eseju *Sloenci in politika* (*Dejanje* 1940: 1–6) loti slovenskega vprašanja in ugotavlja, da “slovensko narodno ozemlje in njegovi občani” nimajo nacionalnega programa, slovenske vizije, kar bi glede na naraščajočo nacionalno zavest pri sosedih lahko bilo usodno za obstoj tako majhnega naroda. Svari pred strankarsko, nedozorelo varianto demokracije, ki se zaradi medsebojnih preprirov odvrča od pravega narodno-političnega oblikovanja, predvsem opozarja na naraščajoči klerikalizem kot na zaviralni moment, kritizira pa tudi totalitarni komunistični voluntarizem in spodbuja slovenske kristjane k dejavnemu reševanju problema. V teh obdobjih slovenska narodnostna identiteta tako ni bila (in ni) “ogrožena” samo od zunaj, temveč tudi od znotraj. O notranjih razprtijah, ki so zavirala skupno narodnostno politiko piše tudi Bogo Grafenauer (1987: 31–33).

Slovenska idilika

Družbeno zgodovinski okvir razmer med I. svetovno vojno in po njej ni pomemben zgolj zaradi (izgubljenih) bojov za ozemeljsko celovitost in teritorialno identiteto.

Šele v tem kontekstu postaneta razumljiva Gasparijevo delovanje in narodnozavedni pomen, ki so ga kasneje privzela njegova dela. Maksim Gaspari (1883–1980) je bil med soustanovitelji umetniškega kluba Vesna (1903), ki je deloval z Dunaja. Vesnani, kakor so se člani kluba imenovali, so svoje delo močno povezovali s slovenskim narodno buditelskim delovanjem. Njihov program se je naslanjal na ljudsko folkorno izročilo. Za razliko od impresionistov so se ukvarjali predvsem z ilustracijo. Najbolj znane so satirične karikature Hinka Smrekarja, ki pa je začel svoj opus prav tako s folklornimi upodobitvami, predvsem iz slovenskih ljudskih pravljic. Smrekar in Birolla sta ilustrirala tudi veliko takratne mladinske literature. V delih Birolle, tako kot pri Gaspariju, prevladujejo motivi iz kmečkega življenja, postavljeni v pristno kmečko okolje. Slikal je hribovje okrog Kranja in Škofje Loke. Vendar je tipsko predstavljanje krajine razvil samo Gaspari.

Gaspari že med vojno izraža svojo narodno zavest v populističnem mediju: na razglednicah in voščilnicah. Ljudskemu razumevanju prilagojeni izraz si je prav preko tega medija utrl pot v slovensko populacijo. Vesnansko poslanstvo je opravljal na način, ki je "govoril jezik preprostega človeka in si ga je za nekaj novčičev lahko vsakdo privoščil" (Kuret 1986: 4), s tem pa je njegovo delo doseglo najširše družbene plasti.

Razglednice največkrat sestavljata dva motiva, ki drug drugega dopolnjujeta. Lirični prizori, v katerih se slovenski fantje poslavljajo od doma, ali pa jih na fronti tare domotožje, so postavljeni vedno v prav specifičen krajinski okvir: domačija sredi polj in/ali cerkvice na vzpetini, zadaj gozd. Omenjene prvine pomenijo tako slikar-

ju kot pošiljateljem in prejemnikom teh razglednic domačo krajino, krajino *slovenskih* fantov. Poseben narodnozavedni poudarek pa je Gasparijevemu delu pripisala njegova aktivna udeležba v propagandni vojni ob koroškem plebiscitu, ko je kot ilustrator deloval v Ziljski dolini, tudi v drugih njegovih delih pa je v povezavi z označencem *slovenski* opaziti predvsem oblikovanje posebnega krajinskega tipa.

Gasparijevo delo je pomembno z dveh vidikov. Po eni strani je imela njegova umetnost, oprta na domače folklorno izročilo, velik odmev med ljudstvom – sam je slikal razglednice in voščilnice, kasneje pa so se verjetno prav zaradi idiličnih, “pristne naivnosti in očarljive poezije” (Mikuž 1977) polnih prizorov iz kmečkega življenja njegova dela na široko razcvetala na koledarjih, voščilnicah in podobnih izdelkih množične kulture. S tem so se njegove interpretacije vsidrale med ljudske množice in tako s prvinami prostorske identifikacije pomagale graditi mit o prostorski podobi Slovenije. Po drugi strani pa se je Gaspari tudi aktivno udeleževal slovenske narodnostne propagande in tako s svojim delom sodeloval pri ustvarjanju slovenske narodnostne identitete. Ker se je izražal v slikarskem mediju in ker so osnovna tema njegovega dela prizori iz kmečkega življenja, je pomemben (morda najbolj od vseh) za ustvarjanje tipa slovenske krajine, kakršnega je osvojila družbena zavest. Kljub temu, da v njegovem delu prevladuje figuralika, svoje figure vedno postavlja v krajinsko ozadje. Iz pregleda njegovih del je razvidno, da se v ozadju pojavljajo skoraj identične upodobitve slovenske krajine, ki jo Mikuž (1977: 32–34) označi kot domačijsko: “Krajina je po tipu menišijska. [...] Tisto, kar je *ljudskega* in *nacionalnega* v Gasparijevem slikarstvu, [je] jezik njegovega umetnostnega ustvarjanja, ki se pokriva z je-

zikom našega ljudstva v vsem širokem in mogočnem živiljenju.”⁵⁹

V svojem propagandnem delovanju, usmerjenem v bujenje narodne zavesti, je Gaspari ustvaril več vsebinskih ciklov razglednic, s katerimi je utrjeval elemente konceptualne podobe prostora.⁶⁰ Prve segajo še v čas ustanovitve kluba Vesnanov in v njih se prepletajo tako čisto narodopisni motivi kot politična propaganda (stranka SDZ). Geslo “Iz naroda za narod” je geslo dunajskega akademskega društva Slovenija, ki je zahtevalo radikalno narodno, načelno svobodomiselno politiko in se bojevalo proti klerikalizmu. S tem geslom opremi Gaspari eno od razglednic, na kateri simbolično prikaže Slovenijo od Triglava preko Ljubljane do morja. Ob majniški deklaraciji, ki se je izoblikovala kot rezultat zahteve po združitvi vseh južnih Slovanov pod dinastijo Habsburžanov in izražala radikalizacijo zlasti slovenskega narodnega gibanja, slika “deklaracijske” razglednice. Na eni od teh se kot simbol Slovenije pojavi Bled. Bled uporabi kot ozadje tudi na bakrotisku *Alegorija slovenske kulture*, v ospredju katerega stoji Prešeren, pri katerem se je Gaspari idejno navdihoval.⁶¹ Prešernu za ozadje večkrat nariše cerkvico na griču.⁶² Med I. svetovno vojno, od 1914 do 1918, izdaja razglednice *Vojška v slikah*, po vojni, od 1919 do 1920, pa na Koroškem “plebiscitne” razglednice. Pri teh uporablja malo krajinskih motivov, vendar ostaja Triglav kot narodni simbol, z njim pa tudi gore in hribovit, obdelan svet. Vzporedno riše “narodno prebudne” razglednice od leta 1910 do 1920, od leta 1925 do 1950 pa za Ciril-Methodovo družbo “narodne” razglednice.

S tem se pravzaprav dokončno oblikuje mit o slovenskem prostoru kot neokrnjenem prvinskem idiličnem svetu, čeprav ima svoje začetke že v literarnih upo-

59

Maksim Gaspari se je rodil v vasi Selšček pod planino Menišijo. Mikuževo monografijo o Gaspariju odlikuje izrazito patetičen, slavglasen slog opevanja lepote Gasparijevega ustvarjalnega opusa.

60

Gasparijeve razglednice in propagandne letake, ki jih je zbral odvetnik Marjan Marinšek, hrani Kulturni Center Ivan Napotnik Velenje. Veliko je objavljenih tudi v katalogu *Maksim Gaspari, Ilustrator* (cf. Baloh 1986, Cevc 1986).

61

Original je last Dramskega društva Ivan Cankar v Clevelandu, ZDA. Nastala verjetno leta 1924. Odtis hrani NUK, Kartografski oddelek.

62

Dr. France Prešeren in Julija Primiceva, pastel, 1948; *Prešernov sonetni venec*, z alegorijo Slovenije v narodni noši, akvarel, perorisba s tušem, 1906. Čelna vinjeta iz revije *Dom in svet*, februar 1908 (Arhiv Narodne galerije v Ljubljani).

63

Gaspari je bil od leta 1928 zaposlen v Etnografskem muzeju kot ilustrator ljudskega izročila.

Maksim Gaspari, razglednica **Iz naroda za narod**, 1904. V oken- cih od leve proti desni so narisani Triglav, Ljubljanski grad in morje kot določujoče točke slovenskega ozemlja.

dobitvah iz dobe slovenskega realizma. Gaspari v celotnem časovnem razmahu, od Vesnanov do članstva v SAZU, postavlja prizore različnih narodnih običajev v svojo interpretacijo slovenske krajine – izmenjuje sta prisotna kozolec in cerkvena na vzpetini kot prvini, po katerih lahko ozadje prepoznamo kot slovensko.⁶³ Če pogledamo njegov opus v smislu narodnozavedne in narodopisne dejavnosti, lahko nedvomno označimo krajinski tip, ki ga je razbrati iz ozadja domala vseh njegovih del, kot *slovenski*. V povezavi s konceptom slovenski so krajine, upodobljene v njegovih delih, označevalci, *slovensko* pa označenec. Prostorske označevalce Gasparijevega koncepta *slovensko* sestavljajo gore v najbolj oddaljenem planu, v srednjem planu je to poljedeljska krajina z gozdom in hribovjem, pri čemer izstopa cerkvena na vzpetini. Celotno pri upodabljanju narodnih noš, ki jim je v ozadje postavljala regionalno opisno krajino, je razbrati omenjene skupne poteze. Nastale so kot “sad dolgotrajnih opazovanj in skiciranja v naravi [...] in postale del njegovega motivnega inventarja” (Baloh 1986: 14). “Menišijska” krajina je tako vstopila v družbeno zavest kot tip slovenske krajine. To niti ni bilo tako nenavadno, saj je upodobitev dovolj splošna, sam prostorski pojav pa dovolj pogost, predvsem v “originalnih” kranjskih deželah, Gorenjski, Koroški in Štajerski, da je bil tak prenos pomena možen.

Čustveno približevanje preprostemu slovenskemu človeku, povezano s politično dejavnostjo narodnega buditeljstva, je Gasparija vzbudilo k upodabljanju nepokvarjenega idiličnega kmetijskega sveta, kljub temu, da se je slovensko podeželje pod vplivom industrializacije že začelo hitro in močno spreminjati. Slikal je prizore iz kmečkega življenja, kakršno je že takrat živelo samo v nostalgčnih predstavah. S to motiviko je nadaljeval tudi

po I. svetovni vojni, medtem ko so se v takratnih literarnih interpretacijah odražale težke življenjske razmere slovenskega kmeta.

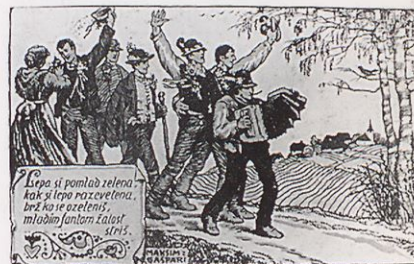
Predstavniki literarnega socialnega realizma so v zgodbah slikali boj slovenskega kmeta za preživetje in odnose med kmečkim proletariatom in delavstvom, ko se zaradi gospodarskih, socialnih in političnih trenj kmet pravzaprav znajde na strani proletariata. Pripovedi so umeščali v realistično okolje in s tem prikazovali posamezne dele slovenskega prostora. France Bevk na Primorskem, Prežihov Voranc na Koroškem, Miško Kranjec v Prekmurju, Ciril Kosmač v Idrijskem hribovju. Alojz Gradnik je bolj impresionistično doživljal krajino in človeka vinorodnih Goriških Brd in slovenske Istre in skozi impresije izražal domovinske in socialne ideje, podobno Igo Gruden v *Primorskih pesmih*. Tudi Srečko Kosovel je v impresijah zgodnjega obdobja združeval domovinska čustva z vtisi iz kraške krajine. V impresionističnem upodabljanju smislu se uveljavi tudi nov medij – fotografija: leta 1935 so v knjigi *Slovenska zemlja v podobah* izšle fotografije Frana Krašovca.

Župančič naj bi Gasparijeva dela označil kot “naivna”, vendar v dobrohotnem smislu, saj naj bi bili pristna naivnost in navidezna okornost polni očarljive poezije. Mikuž (1977) pokaže skoraj “dobesedne” primerjave Gasparijevega slikarskega dela v Župančičevih verzih iz *Dume*,⁶⁴ od vrstice do vrstice. Obe upodobitvi ustvarjata nedvomno idilično podobo zdrave, plodne in srečne dežele. Nič čudnega, da so bile take upodobitve slovenske zemlje in njenih ljudi privlačne za vsakršna domovinska čustva, kajti ustrezale so idealni samopredstavi.

Oglejmo si Gasparijevo črno-belo razglednico, ki je bila izdana kot originalna fotografija z dopisnico na hrbtni

Maksim Gaspari, **Pisanka**, 1914. V ozadju prizora so narisane jasno prepoznavne prvine: polja in travniki, vas s cerkvico, kozolci in hribi.

Maksim Gaspari, razglednica **Vojska v slikah**, 1914. Prizor kot slovenski v ozadju označujejo gričevnat svet, vas s cerkvico in polja.

⁶⁴ Glej komentar o Dumi, str. 92.

Maksim Gaspari, razglednica
Rodna gruda ali Naša lepa domovina, pred II. svetovno vojno. Idilična prispodoba rodovitne in krepostne slovenske dežele.

Maksim Gaspari, ilustracija za
Jutro, Sijaj, sijaj, sončece!, 1911.
Vtis, ki ga daje celota, ni več idiličen.

strani. Pomembno osvetljuje nacionalno razsežnost slikarjevih prispodob, ki jih je gradil z izborom prvin iz slovenskega krajinskega prostora in jih v svojih delih združeval v krajinski tip. Izbiral je tiste prvine, ki so v takratnem času lahko stale kot simboli slovenstva in so morale biti vsidrane v narodno zavest. Izhajale so iz ljudskega vsakdana in slovenski človek se je z njimi lahko poistovetil, vendar v idealni, želeni obliki – tisti obliki, ki je ob diferenčni plati identitete, vzpostavljanju različnosti do drugih, gradila na *kontinuiteti*, na značilnostih iz preteklosti in jih projicirala v prihodnost.

Vidimo lahko, da tudi sam slikar izstopajoči krajinski značilnosti v drugačnem družbenem kontekstu oziroma iz spremenjenega zornega kota pripiše drugačen pomen. To nakazuje možnost, da lahko prostorska značilnost, ki deluje kot nosilec identitete, v različnih kontekstih sprejema in sporoča različne sopomene. Z druge prikazane ilustracije ne veje več idilično razposajeni duh slovenstva, temveč prej odpor do ali zavračanje določene družbene skupine, ki je s predstavljenimi prostorskimi simboli neposredno povezana.

Oba prikazana primera napeljujeta na misel, da so prostorske prvine, na katere se veže nacionalna identiteta, primerno sredstvo manipulacije – da jih določena družbena skupina ali plast zlahka uporabi tudi kot prevajalce dodatnih sporočil in jih obloži z dodatnim pomenom. Z uporabo prvin prostorske identifikacije na ravni naroda kot celote poskuša tako ustvariti predstavo o družbi po svoji podobi oziroma v skladu s svojimi interesi.

Boj za meje in nova podoba (1940–1945)

Druga svetovna vojna ponovno pretrse teritorialnost Slovenije. Program Osvobodilne fronte slovenskega naroda, v katero se je vključila večina Slovencev,⁶⁵ je poleg "boja proti okupatorju in obnove južnoslovanske države na temelju enakopravnosti njenih narodov" zahteval "združitev vseh Slovencev, samoodločbo prihodnje Slovenije, ljudsko demokracijo in prevzem oblasti in preoblikovanje slovenskega narodnega značaja". OF je za znak, ki naj bi kot simbol boja za pravično stvar vključeval vse točke njenega programa, predvsem pa "osvoboditev Slovencev", izbrala dve ključni prostorski prvini *slovenskega* ozemlja in nadaljevala s simboli, na katere so nacionalno identiteto navezovala že prejšnja obdobja prizadevanj za narodno osamosvojitve. Tako postane najpomembnejši element znaka Triglav. Celotni znak sta sestavljala še dva elementa: stilizirano Jadraško morje in peterokraka zvezda. Iz znaka OF se je razvil tudi državni grb Slovenije.⁶⁶ Triglav in morje sta tako v državnih simbolih določila geografsko lego Slovenije – Triglav kot najvišja gora in morje kot najteže priborjeni del. Pri tem je šlo spet za teritorialni vidik identitete, kar je seveda posledica zasedbe in osvobajanja delov slovenskega ozemlja med vojno in ob njenem koncu. Po I. svetovni vojni je namreč slovensko narodnostno ozemlje izgubilo velik del Primorske, pa tudi Koroške. Med II. svetovno vojno in po njej se je boj za meje ponovil.

Mirovna pogodba v Parizu 1947 je potrdila mejo z Madžarsko iz leta 1920. Kljub prizadevanjem, da bi celotno slovensko etnično območje južne Koroške priključili Jugoslaviji, se je leta 1955 z avstrijsko državno pogodbo potrdila starojugoslovanska meja po grebenu Karavank. Pariška mirovna pogodba je določila tudi del

65

Zunaj OF so ostali okupatorjevi sodelavci, neodločeni, ki so čakali na razplet vojne in tisti, ki jih je od OF odvrčala vodilna vloga KPS ter ljudje z nekaterih obrobni območij, kjer se NOB zaradi objektivnih razlogov ni mogel razviti (ES 8: 199–200). O nasprotjih med Slovenci med NOB in po osvoboditvi glej druge vire; podrobnejša obravnava tega problema ne sodi več v okvir pričujočega razmišljanja.

66

Znak je oblikoval arhitekt Edvard Ravnikar, grb pa arhitekt Branko Simčič. Triglav se nahaja tudi v slovenskem grbu nad glavnim vhodom v Narodno in Univerzitetno knjižnico v Ljubljani (arh. J. Plečnik 1930/1941).

slovensko-italijanske državne meje, nerešeno vprašanje drugega dela pa se je reševalo v okviru *Svobodnega tržaškega ozemlja*, razdeljenega na dve coni. Z London-skim memorandumom iz leta 1954 se je morala Slovenija (Jugoslavija) odreči Trstu in večjemu delu Beneške Slovenije. Nova meja je pridobila mednarodno pravno veljavo s podpisom Ozimskega sporazuma leta 1975. Velik del Slovencev je ponovno ostal zunaj z mirovnimi pogodbami določenih meja. "Boji" za Trst in slovensko morje so se močno odražali v takratni propagandi in manifestacijah. Izdelanih je bilo več političnih plakatov o priključitvi Istre Jugoslaviji in združitvi vseh Slovencev z geslom: "Tujega nočemo, svojega ne damo."

16. januarja 1947 je bila sprejeta prva slovenska ustava – ustava Ljudske republike Slovenije (LRS), ki je imela v prizadevanjih za narodnostno in državno suverenost zgodovinski pomen. SNOO, slovenski narodnoosvobodilni odbor, skupaj s prvo vlado slovenske republike, simbolično predstavlja začetek slovenske nacionalne identitete.⁶⁷

Razmere pred II. svetovno vojno, med njo in po njej pa so povzročile še drug premik v družbeni zavesti. Ta je bil le deloma spontan, v glavnem ga je ustvarila sprva agresivna, kasneje pa bolj skrita politična propaganda. Stara nasprotja med klerikalnimi in naprednimi silami so se med vojno krvavo zaostri in po vojni dobila enak epilog.⁶⁸ Cerkev kot institucija pa tudi vera sama sta dobili negativen predznak, kljub temu da vera uradno ni bila prepovedana. Z ustavo je bila določena le ločitev cerkve od države. Tako za kratek čas iz izdelkov množične kulture izginijo sakralni objekti. Spremenila se je tudi predstava o kmetu – zadružništvo in propaganda sta ustvarila podobo agrarnega proletarca, ki sodeluje v gospodar-

67

Da je slovenski narod "končno veljavno stopil v krog suverenih narodov", je že med drugo svetovno vojno, 3. 10. 1943, ugotovil kočevski Zbor odposlancev slovenskega naroda (Žgajnar et al., 1973: 15). Prvo slovensko deželno vlado pa smo imeli že v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov med leti 1918-1921 (glej Balkovec 1993).

68

Glej zgodovinske vire in razprave o kolaboraciji z okupatorjem in povojnih obračunih.

skem napredku domovine, zamolčala pa zvezanost z religijo, ki je bila na podeželju še vedno močno prisotna.

Vpliv, ki ga imata lahko politika in ideologija na krajinsko identiteto in stvarno podobo prostora, je najbolj očiten v usodi Kočevskega. Kulturna krajina prej narodnostno mešanega ozemlja je dobila po vojni sčasoma popolnoma drugo podobo. Sprememba se je dogodila tako v stvarnem prostoru, *fizisu*, kot v družbeni predstavi, *geniusu*. V zimi 1941/42 se je v skladu s pogodbo, ki sta jo sklenili fašistična Italija in nacistična Nemčija, iz območja prostovoljno izselilo skoraj vse nemško prebivalstvo in ostale so prazne vasi (Ferenc 1995: 586–587). Območje je bilo med vojno močno prizadeto, še prav posebej med italijansko in nemško ofenzivo 1942. in 1943. leta in potem ponovno ob osvoboditvi leta 1945. Vojna je porušila približno polovico izginulih cerkva, druge je uničila načrtna preobrazba.⁶⁹ Po vojni postane del Kočevskega (območje Gotenica – Kočevska Reka) zaprto območje, drugi del pa se kljub nekaterim naporom ni obnavljal. Na Kočevskem naj bi “zgradili velikopotezni in idealni vzorec socialističnega kmetijskega gospodarstva, zato ponovna, individualna naselitev ni bila dovoljena, [...] niti ne bi bila mogoča brez izdatne pomoči države” (ibid.: 590). Priseljenci so prihajali večinoma iz Prekmurja, pa tudi iz Bosne, vendar so se načrti izjalovili in kolonizacija ni bila uspešna.

Vidna prostorska posledica preteklih dogajanj so neobdelane površine, zaraščanje, preusmeritev v živinorejo; vdiranje gozda na nekdanje poljedelske površine je svoje razsežnosti pokazalo šele po desetletju. Ciglar (1978: 22) ugotavlja, da je gozd zarasel dobro tretjino, približno 30.000 ha nekdanjega nemškega narodnostne-

69

Zupan et al. (1993) navajajo, da je bilo v vojni in v obdobju neposredno po njej porušeni okrog 77 cerkva in kapel. Rušili so jih Italijani, nekaj Nemci in partizani ter celo četniki. Pri nekaterih izginulih cerkvah povzročitelji niso znani, za nekatere obstajajo samo ustni viri. Od 25 do 30 jih odstranijo iz nacionalnih (vse razen ene na nekdanjem nemškem jezikovnem otoku) in ideoloških razlogov v 50-ih letih (Ferenc 1995: 592–593).

Vas Kobljarji na Kočevskem, 1932.

70

Na Zemljovidu slovenske dežele in pokrajin Kozler označi nemški jezikovni otok na Kočevskem. "Drugačnost" pa Kočevskemu vendarle ni preprečevala, da ne bi bilo trdno vpeto v gospodarsko in politično življenje slovenskih dežel.

ga območja na Kočevskem. Dodaja, da "segajo zametki tega procesa še v čas pred prvo svetovno vojno, ko je že bilo opaziti preraščanje srenjskih pašnikov". Predvsem pa poudarja, da je stanje kulturne krajine odvisno od obstoja poljedeljskih površin, saj že "majhna sprememba njihovega deleža sproži občutno spremembo v obrazu naravne krajine" (ibid.: 140), kar je razbral iz korelacijskih povezav ugotovitev o stanju kulturne krajine z ugotovitvami o naravnih dejavnikih in procesih opuščanja poljedeljskih zemljišč.

Sprememba pa se ni odrazila samo v krajini. Kočevsko, posebej njegov zaprti del, je ostajalo v ozadju družbene zavesti. Kot nemško narodnostno območje je že prej v slovenski zavesti obstajalo kot posebna entiteta,⁷⁰ vendar je po osvoboditvi v družbeni predstavi prostora, ki je za nekaj časa izgubila nacionalni predznak, počasi postajalo območje, ki ga ni.

Če zdaj preletimo in strnemo dosedaj povedano, se izkaže, da sta se narodnostna in z njo prostorska identiteta navezovali na kmeta in kulturno krajino. Slovenstvo se je vzpostavljalo kot nasprotje aristokratskega in meščanskega nemštva, deloma pa tudi proti italijanskemu in madžarskemu potujočevanju. Pregled pokaže tudi, da se je narodnostna identiteta v zgodovini vzpostavljanja načrtno in posredno navezovala na kraje ali prostorske enote, topografske osebe, pa tudi na bolj splošne prvine oziroma značilnosti iz prostora, ki ga je poseljeval slovenski človek. Nastavljen je bil zametek tipa slovenske kulturne krajine: hribovit svet njiv in travnikov s cerkvicami na vrhah. Izbira teh prvin je koreninila predvsem v družbeno-zgodovinskem kontekstu, ki je botroval dogajanjem okrog vzpostavljanja nacionalne identitete in

ozemeljske celovitosti. Ozemeljsko so kot slovenske najdlje v zavesti prisotne "kranjske dežele": Gorenjska, Štajerska, Koroška, Dolenjska, Primorska in Istra. Pri slednji gre predvsem za podeželje: v obalnih mestih je bilo prebivalstvo večinoma italijansko. Primorska je, razdeljena med Italijo in Avstro-Ogrsko, v "kranjske dežele" vključena le do razpada monarhije. Nazaj, vendar brez Trsta, smo si jo priborili šele po II. svetovni vojni. Ozemeljsko je kot del Slovenije najmlajše Prekmurje, prej, pod ogrskim delom monarhije, ni imelo možnosti ne za duhovno ne za dejansko priključitev. Morda se je nacionalna prostorska podoba manifestirala v krajinskem tipu, v katerem so bile zajete značilnosti osrednjega dela, "kranjskih dežel", prav zaradi težav z opredelitvijo ozemeljske celovitosti in teritorialnih meja.

Vas Koblarji na Kočevskem, 1993. Dobro je vidna sprememba ne le pojavnosti naselja, temveč tudi vzorca rabe v kulturni krajini.

Prostor kot samopodoba

1945-1995

Razvoj prostorske identitete v obdobju od konca druge svetovne vojne do osamosvojitve leta 1991, vključno z vzpostavljanjem države do leta 1995, lahko pokaže natančna analiza propagandnega gradiva. Ta doba se začne in konča z dvema posebnima obdobjema poudarjenega vzpostavljanja identitete, ki pa sta vsebinsko med seboj nekoliko različni. V prvem se uveljavi gladek rez v družbeni ureditvi in strukturi oblasti, v drugem pa še diskontinuiteta v odnosu Slovenije do Jugoslavije. Diferenčna plat identitete se tako ne kaže zgolj v vzporejanju z drugim, tujim, temveč tudi z lastno preteklostjo. Razlike potrjujejo uvodno trditev, da tovrstna identiteta ni narojena, temveč vzpostavljena, da ni večna, temveč spremenljiva in da je lahko predmet manipulacije. Kajti kakor hitro na področju identitete nacionalnega prostora preidemo v splošno, se manipulaciji skoraj ne moremo izogniti.

Simboli nacionalne prostorske identitete morajo biti kot znaki jasno berljivi in razpoznavni vsem znotraj družbene skupine. Večja kot je kulturna in krajinska raznolikost, bolj bo predstava o nacionalnem, ki teži k enemu in enotnemu, abstraktna in odmaknjena od geografske resničnosti. Če se vrnemo k teorijam o oblikovanju prototipa: prototip se oblikuje kot vsota tipičnih predstavnikov, kot zbir značilnih prvin ali potez, najmočnejše povezanih s konceptom. Družba prvini znotraj koncepta pripiše pomen in s tem je določena moč povezave s konceptom. Pomen pa je, kot smo videli, spremenljiv; odvisen je od namena in konteksta.

Iz zgodovinskega pregleda odnosa *družbena struktura – krajina*, procesa, po katerem je v narodovo zavest vstopal prostor, je razvidno dvoje: da se družbena predstava o prostoru gradi iz topografskih osebkov različnih velikostnih razredov (krajev, območij in posameznih značilnosti prostora) ali z drugimi besedami, krajinskih značilnosti, ki jim je v okviru vrednostnega sistema pripisan poseben pomen, odraz družbenih značilnosti. V procesih družbenega podobotvorja se iz tega gradiva izoblikuje tip, ki je analogen tudi podobam “svetih” krajev.

Kako se družbene značilnosti zrcalijo v sodobni družbeni predstavi o prostoru? Ker nekateri kritiki slovenske družbene sedanjosti enačijo današnje politične razmere s preteklimi, s tistimi pred I. in II. svetovno vojno – ugotavljajo prisotnost klerikalizma, sektaštva, srborite bojazljivosti in kmečke idilike⁷¹ – lahko sklepamo, da si bosta enaki tudi pretekla in današnja prostorska podoba. Da ju lahko razberemo, pa moramo odkriti tudi, zakaj pride do vzratnega enačenja. Govorili smo že o pomenu pojava *industrije dediščine* za nostalgčno zazrtost v preteklost. Ta

71
Glej Kovačič-Peršin, *Zaveza slovenstvu* (1993) in Intervju v *Razgledih* (1996) ter Močnik, *Koliko fašizma?* (1995).

je v svoji skrajni obliki namenjena predvsem turistični populaciji, tako domači kot tuji (vzpostavlja identiteto po kontinuitetni in diferenčni plati) ter preko svojstvene ikonografije gradi pogled na tisto zgodovino, ki se implicitno identificira z interesi vladajoče družbene plasti. Posredno, s tem ko ustvarja podobo družbe, ustvarja tudi podobo prostora, ki ga ta družba naseljuje, *prostora* torej, s katerim se istoveti nacionalno.

Če potegnemo kratko primerjavo s tujino: Daniels (1993) je na primer ideološke vzporednice jasno razbiral iz angleškega krajinskega slikarstva. Na Slovenskem pa "se je krajinsko slikarstvo izogibalo [...] ideoloških kategorij [...]" kot pravi Brejc (1991), "čeprav v slovenskem slikarstvu figura ne govori tako čiste slovenščine, kot jo izraža krajinska podoba." Pri nas slikarstvo ni moglo imeti tako razsežnega vpliva na oblikovanje prostorske identitete kot na primer v Angliji ali Franciji. Kot primernejši za razbiranje družbene podobe prostora se je kazal potrošni material množične kulture – izdelki turističnega, ob njem pa, za globlje razumevanje pomena, še političnega in ekonomskega oglaševanja. Izbor je zajel likovne upodobitve in fotografije krajin, ki jih eksplicitno označuje ali preko gesel implicitno spremlja pridevnik slovenski.

Turistično in politično oglaševanje sta natančno umeščena v družbeni kontekst, turistični prospekti pa so vedno tudi politično pogojeni. S posebnim namenom in v okviru povpraševanja ciljnih skupin potrošnikov predstavljajo Slovenijo doma in v svetu, vendar je ta predstava povezana s splošno družbeno samopodobo. Zato bom odslej govorila o propagandi, saj je omenjeno gradivo, če že ne naravnost, pa vsaj posredno, propagiralo določeno prostorsko podobo. V gradivu turistične propagande se

pojavlja jo določene podobe dežele in države, ki z ideološkim nabojem ne le predstavljajo podobo Slovenije, temveč jo tudi oblikujejo in so tako odsev lastne kreacije. Ker pa gre za predstavljanje na svetovnem trgu, se identiteta v tem primeru izraža tudi v kontekstu razločevanja: vzpostavlja se v odnosu do drugačnega.

Propagandni sklopi so sredstvo komunikacije, tako verbalne kot vizualne. Gre za besedilo, pri katerem se do pomena neposrednega in posrednega sporočila dopoljemo z razbiranjem. Če hočemo podobe brati, pa moramo razumeti odnos med formo in vsebino, med motivom in smislom, med podobo – materialnim vidikom na eni in smislom – duhovnim vidikom na drugi strani (cf. Jacobson 1989). Ta argument izhaja iz Saussurove koncepcije znaka, ki je sestavljen iz označevalca in označenca, pri čemer je označevalec “akustična podoba”, označenec pa “mentalna” (Saussure 1979). Pri tem lahko potegnemo vzporednice med verbalno in vizualno govorico, kar s primeri utemeljuje že Barthes (1990). Strukturo vizualne govorice umešča v semiološko hierarhijo in jo navezuje na Saussurov koncept znaka kot tisto *nekaj*, kar tisti, ki znak uporablja, z znakom razume, “saj podoba neposredno sporoča” (Barthes 1990: 162).

Osnovna funkcija propagandnega gradiva je tako sugestivna predstavitev propagiranega predmeta ali pojava oziroma izbrane predstave o tem predmetu ali pojavu (Rotar 1972). Četudi je propaganda vsebinsko različna, ji je skupno to, da je namenoma prosojna: ideološki poseg je bolj uspešen, če je simbolni pomen jasno čitljiv. V skladu z Rotarjevimi opredelitvami lahko podobe turistične propagande opredelimo kot sestavljene iz aluzivnih znakov – simbolov in čistih znakov – besedil z

oglaševalsko funkcijo, iz česar lahko razberemo, kakšna je podoba dežele, ki jo ta propaganda ustvarja. Kot utemeljuje Rotar (ibid: 50), je aluzivna struktura informativno intenzivnejša in jo čisti znaki le dopolnjujejo v usmerjanju funkcionalnosti.

Osnovno gradivo sodobne, zlasti turistične, propagande je fotografija, ponavadi dopolnjena s slogani, ki ostrijo sporočilo. Fotografija je v tem kontekstu zelo pomemben medij. Opazovalec do nje vzpostavi čustven odnos: *vidim, opazim*, s čimer so ji podeljene natančne vloge: sporočiti, označiti (cf. Barthes 1981). Sposobnost reprodukcije ji daje vrednost *resnice*, kar jo istoveti s tistim, kar predstavlja. Gre za reprodukcijo realnosti, ki pa je prav s tem modificirana (cf. ibid.) S pogostostjo ponavljanja določenega motiva v kontekstu propagande ustvarja podobo, v našem primeru nekega kraja. Mogli bi potegniti vzporednice z načinom oblikovanja identitete: izbiranje ene ali več značilnosti (motiva), oblikovanje podobe (izrez) in ponavljanje. Kadarkoli vzamemo v roke brošure, knjige ali revije, ki govorijo o Sloveniji, srečamo vedno enake ali vsaj zelo podobne krajinske prizore. Kopičenje počasi ustvarja predstavo o slovenskem prostoru kot sestavljenem le iz teh motivov. Kar se tiče sporočila, je tako za opazovalca kot za oglaševalca primarno ponavljanje določenih prvin; pojavljanje v zavesti opazovalcev sestavi reprezentančno podobo – prototip predstavljanega. Fotografije predstavljajo situacijo *realno*: tako, kot je, vsaj na videz. Kljub temu, da je prostor na fotografiji videti tak, kot je, se pravi stvaren, pa je pred tem potekal proces izbiranja in stiliziranja – fotografija je le izsek iz nezamejenega prostora, ki je lahko tako skrbno izbran in sestavljen kot slikarjev. Pri izbiri izreza gre torej za subjektivno interpretacijo in ne za objektivno stvarnost.

Kvantitativna in semiološka analiza

Analiza propagandnega gradiva iz obdobja 1945–1995 je tekla znotraj navedenih opredelitev likovne govorice. Gradivo je zbrano iz arhiva Narodne univerzitetne knjižnice, iz arhiva Centra za ekonomsko in turistično propagando, med izdajami Geografskega inštituta in pri izdelovalcih ali avtorjih samih ter iz objav v medijih. Izbrano je bilo tisto gradivo, ki je (bilo) ali v prosti prodaji ali pa je prosto krožilo v široki potrošnji. Vzorec sestavlja 27 brošur, 8 zložen, 108 plakatov, 251 razglednic, 36 diapozitivov, 12 knjig, 4 TV oglasi, 1 papirna kocka, 3 znaki in 1 koledar. Od tega je iz turističnega oglaševanja: 27 brošur in 7 zložen, 53 plakatov, 243 razglednic, 36 diapozitivov (za tuje novinarje), 1 TV oglas, 1 papirna kocka, 2 znaka in 1 koledar; iz politične propagande: 33 plakatov, 8 razglednic, 1 znak; in iz ekonomske propagande: 1 zloženka, 22 plakatov, 3 TV oglasi in 2 znaka. Vzorec vključuje tudi naslovnice 12 knjig o Sloveniji, vključno s prvo in drugo izdajo Atlasa Slovenije. 11 knjig je izšlo v zadnjih letih, odkar se je Slovenija kot država osamosvojila in bi jih lahko uvrstili tako v turistično kot ekonomsko propagando, pa tudi politično. Politični plakati se že po definiciji vsebinsko vežejo na *nacionalno*. Iz množice turističnega gradiva raziskava zajema le tisto, ki se eksplicitno ali implicitno nanaša na predstavitev Slovenije kot celote; ne vključuje regionalnih projektov oziroma promocijskih gradiv posameznih turističnih centrov.

Vzorec je časovno neenakomerno porazdeljen, saj je iz obdobja takoj po vojni ohranjenega malo gradiva; večino sestavljajo politični in turistični plakati. To so izključno risane predstavitve, ki so v tem pogledu bližje slikarskim interpretacijam krajine: pri predstavljanju pro-

stora gre v tem primeru za večji kvalitativni preskok kot pri fotografiji. Druga značilost vzorca je, da se šele proti koncu 80-ih let, v okviru akcije *Slovenija, moja dežela*, pojavijo poleg krajevnih tudi slovenske razglednice (Pozdrav iz Slovenije). Po letu 1991 je teh razglednic mnogo in moč jih je kupiti povsod po Sloveniji, predvsem seveda v Ljubljani. To dejstvo močno poveča število krajinskih prizorov, ki predstavljajo Slovenijo, oziroma število njihovih ponavljanj v zadnjih petih letih. Res pa je tudi, da se je v zadnjem obdobju zaradi različnih razlogov povečala potreba po tovrstnem gradivu in je po njem več povpraševanja. Tako vzorec kljub temu, da ga sestavlja, kar je bilo na voljo, dovolj dobro odseva tudi dejanski obseg produkcije oglaševalskih sklopov.

V iskanju nacionalne prostorske identitete se je analiza oprla na prepoznavanje aluzivnih znakov, prvin, ki sestavljajo podobo, pa tudi na spremljajoča dejstva, oziroma razloge, saj ti usmerjajo aluzivnost podobe v določene cilje. Po eni strani daje zadovoljive rezultate že kvantitativna analiza: odkrije, katere prostorske enote, *osebki*, se največkrat pojavljajo. Vendar simbolno plat, tisto, na katero se veže nacionalna identiteta, odkrije šele semio-loška analiza, in sicer preko primerjanja prizorov in motivov, s katerimi so povezana posamezna gesla o Sloveniji (kakršna so na primer *Slovenija, moja dežela*, *Slovenija med morjem in Alpami...*), ter njihove uporabe in ponovne uporabe v različnih pomenskih odtenkih in časovnih prerezi.

V turističnih oglaševalskih sklopih prevladujejo fotografije, ki predstavljajo krajinske prizore. V politični in ekonomski propagandi pa je navadno v ospredju drugačen, v določenem kontekstu pomembnejši del sporočila, pri čemer je krajinski prizor v ozadju, čeprav od ce-

Abstraktne transformacije Triglava v likovnem jeziku. Od zgoraj navzdol: osnutek grba Slovenije za predsedstvo SNOS, 1944 in grb LR Slovenije iz slavnostne objave ustave, 1947 (oba B. Simčič), znak Odbora za varstvo človekovih pravic, 1988 (R. Novak)

lotnega sporočila neodtujljiv. V teh primerih krajinski prizor deluje kot okvir: prvenstveno sporočilo obloži z dodatnim pomenom in ga vsebinsko podpira; brez krajinskega prizora sporočilo ne bi bilo več enako, zato v takih primerih krajinski prizor v ozadju deluje kot aluzivni znak.

Za razumevanje rezultatov analize je treba nekoliko pojasniti postopek raziskovanja. Relativno pogostost pojavljanja krajinskih prizorov – njihov delež v likovnih reprezentacijah – pa tudi kateri motivi oziroma krajinske enote jih sestavljajo, je ugotavljala kvantitativna analiza. Da pa bi lahko, zaradi primerjave, razvila tipologijo krajinskih prizorov, je bilo treba poenotiti merila za njihovo razbiranje, tako za razbiranje motivov v ospredju kot tistih v ozadju posameznih likovnih predstavitev. Podobnosti znotraj izbora upodobitev, po katerih se krajinski prizori v propagandnem gradivu združujejo v tipe, tako delujejo na abstraktni ravni, brez detajla. Za interpretacijo simboličnega pomena je abstrakcija pogoj; likovna figura ima lahko metaforičen pomen, ko izgubi svojo konkretnost in stopi v polje abstraktnega. Triglav, na primer, je izrazit primer take likovne retorične figure: izgubil je konkretnost kraja in deluje kot abstraktna ideja. Tak proces transformacije je doživljal s pripisovanjem pomena – kot nacionalni spomenik se je kot simbol vtisnil v spomin naroda na način, ki označuje narodnostno pripadnost.

Če prvine, v našem primeru v propagandi izbrane krajinske enote, prestanejo proces abstraktne transformacije (slednja je predvsem pomenska) in delujejo v ikonografskem polju, potem odkrivajo in interpretirajo simbolične vrednote (cf. Rotar 1972). V takih izdelkih so nezavedno zgoščeni in označeni temeljni principi družbene skupine (naroda), izraženi z ikonografijo, in

še le ko te principe doženemo, lahko razumemo resničen pomen oziroma vsebino tega dela.⁷²

72

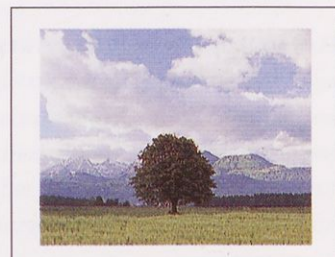
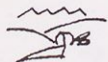
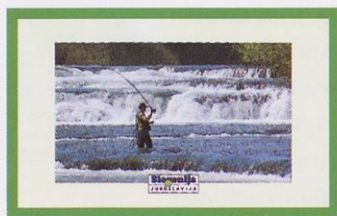
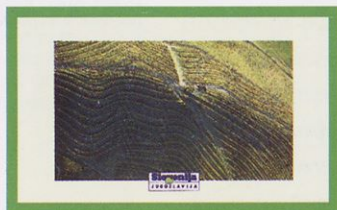
O tem govori Panofsky (1982: 26–54) v poglavju o ikonografiji in ikonologiji.

Motivi in lokacije

Poudarili smo že, da posamezna krajinska prvina lahko nastopa kot semantični označevalec. Zato se oblikovanje motiva ni oziralo na likovno kompozicijo, temveč predvsem na vsebino prizora: na to, katere prvine ga sestavljajo, ne glede na velikost in ne glede na število, razen v primeru, kadar je ena od njih izrazito postavljena v prvi plan prizora, tako da v celoti prekrije površino in nastopa kot samostojna. Enako velja, kadar se v takem položaju nahaja več enakih prvin. V primeru, ko je zorni kot širši in je ozadje prepoznavno do take mere, da je mogoče razločiti prvine, ki ga sestavljajo, je motiv sestavljen kot kombinacija vseh razločljivih prvin na sliki v vseh planih (kozolci na polju, gričevje). Ista merila veljajo tako za čiste krajinske prizore kakor za tiste, kjer je krajina samo ozadje. Merila za razbiranje motiva tako preprosto temeljijo na prvinah, ki prizor sestavljajo in ne na njihovem številu v prizoru samem ali na površinskem deležu, ki jim v prizoru pripada. Prednost pri določanju je tako imel kvalitativni vidik analize pred kvantitativnim, čeprav zadnjega ne moremo izključiti, saj lahko preraste v kvalitativnega.

Recimo, da je plakat sestavljen iz treh fotografij; analiza je zajela vsako posamezno fotografijo kot samostojen krajinski prizor. Upoštevala je male fotografije v brošurah, ki so predvsem v novejših publikacijah pogosto vstavljene v večjo fotografijo; enako velja za razglednice, sestavljene iz več fotografij.

Predstavitev piktogramov kot sredstva za razbiranje motiva

Vsakemu od prizorov se je določila lokacija na zemljevidu Slovenije (kraj, kjer je bila posneta fotografija oziroma kraj ali območje na fotografiji ali risbi), razen v primerih, ko to ni nikjer označeno in se tudi ni dalo ugotoviti. Kadar lokacija prizora ni bila eksplicitno podana že v gradivu in je ni bilo moč natančno prepoznati, se je določila glede na značilnosti prostorske grupacije prvin in glede na same prvine, ki prizor sestavljajo. Lokacije omogočajo prikaz geografske razporeditve krajinskih prizorov, ki v propagandnem gradivu predstavljajo Slovenijo in pokažejo, koliko in katera posamezna območja Slovenije gradijo družbeno predstavo o nacionalnem prostoru.⁷³

V pregledanem gradivu promocijske propagande Slovenije se krajinski prizori pojavljajo z 72% deležem. Po prikazanem postopku so se razvrstili v 77 tipskih motivov. Izkazalo se je, da nekatere posamezne prvine, ki sestavljajo določen krajinski tip, enakovredno nastopajo tudi same, ne le v kombinacijah, torej že same po sebi oblikujejo semantični označevalec koncepta slovenski. Nastopajo kot samostojna enota, osebek, na katerega se veže identiteta. Poleg tega se določeni podobni prizori pojavljajo pogosteje kot drugi.

Ugotovili smo:

- prevladujejo gorski motivi; gore nastopajo same (7.3%) ali kot ozadje krajinskega prizora (22.6%); skupaj s Triglavom (4.6%) je delež gora v predstavah Slovenije 34.5%;
- polje (spreminjavi njivsko-travniški svet) se pojavlja v 24.3% deležu motivov, vinograd pa se kot krajinska sestavina pojavlja le s 3.9% deležem v osmih kombinacijah;

73

Lokacije so bile določene znotraj 5 km mreže. V primerih, ko velikost predstavljenega območja presega velikost 5 x 5 km², so se območju določile koordinate središčnega kvadrata (npr. središče Julijskih Alp za Julijske Alpe). Enako velja, kadar je posameznemu prizoru pripisana le splošnejša krajevna opredelitev (npr. Kras).

- kozolec se pojavlja večkrat: delež je 4.9% in to v desetih kombinacijah;
- cerkvena se pojavlja v sedemnajstih kombinacijah s 7.2%. če prištejemo še motive, ki prikazujejo Blejsko jezero z otokom (4.6%) in cerkvice v vaseh (4.9%), se delež poveča na 16.7%;
- morje nastopa samostojno (5.7%) ali v kombinacijah (11.0%), skupaj 16.7%. Naravne prvine, morje in porasla obala, prevladujejo na 8.6%, drugo so posnetki obmorskih mest, od tega Pirana 5.5%;
- drevo v polju se pojavi na 3% slikovnih prikazov, od tega v 1.6% samo, s kozolcem v 0.4%, s cerkvico v 0.7% in ob domačiji v 0.3%;
- gozd nastopa samostojno z 2.9%;
- gričevnat svet nastopa sam z enakim deležem, 2.9%, v kombinacijah pa v 30.8%.

Analiza pokaže, da so nekateri motivi vezani na eno in isto lokacijo: nastopajo izključno kot točno določeni kraji in so kot taki vedno prepoznavni. Taki primeri so Bled (motivi 23, 24, 25, 26), Bohinj (motivi 16, 17, 18) Piran (motiv 74) in še nekateri drugi. Raven prepoznavnosti je odvisna od merila; naštetih krajev so brez dvoma prepoznavni v nacionalnem merilu. Sestavljajo jih sicer prvine, ki se pojavljajo tudi v drugih tipih, vendar je kombinacija tako enkratna in njihova individualnost preveč izrazita, da bi jih lahko posplošili. Delujejo kot osebnosti – toponimi. Njihov simbolni pomen se je vzpostavil zgolj preko pomenske abstrakcije, ne pa tudi likovne.

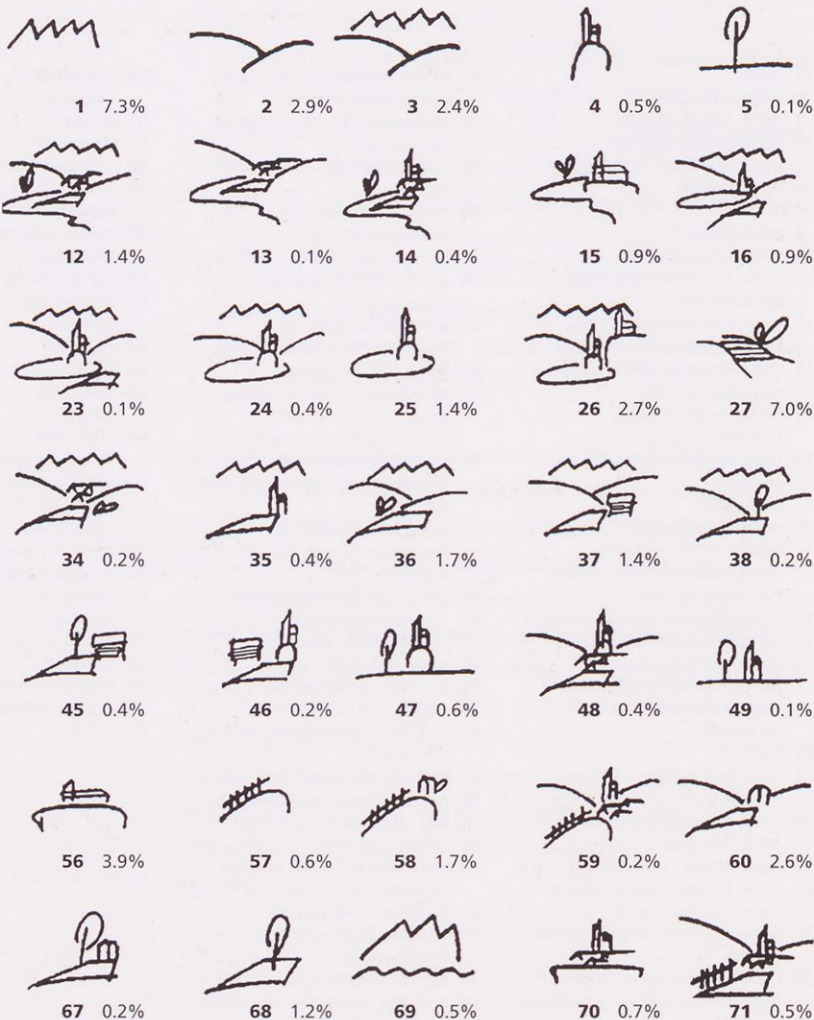
Opisi krajinskih motivov z identifikacijskimi številkami

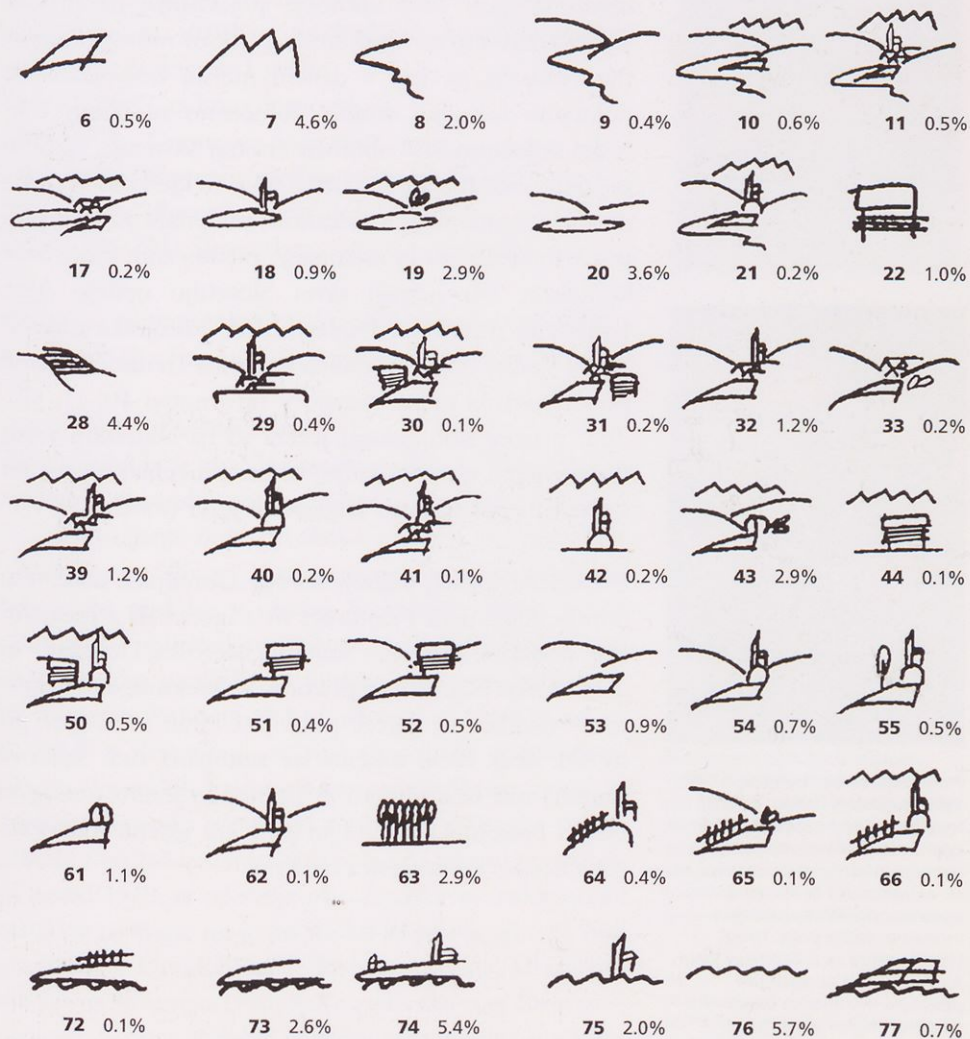
1 gore	30 hribovje/gozd, njiva/travnik,	55 njiva/travnik, cerkvena na vzpe-
2 hribovje/gozd	vas s cerkvijo, kozolec	tini, drevo v polju
3 gore, hribovje/gozd	32 hribovje/gozd, njiva/travnik,	56 grad
4 cerkvena na vzpetini	vas s cerkvijo	57 vinograd
5 drevo v polju	33 hribovje/gozd, njiva/travnik,	58 vinograd, domačija
6 njiva/travnik	vas	59 vinograd, vas s cerkvijo, hri-
7 Triglav	34 gore, hribovje/gozd,	bovje/gozd
8 reka (potok)	njiva/travnik, vas	60 hribovje/gozd, njiva/travnik,
9 hribovje/gozd, reka	35 gore, njiva/travnik, cerkvena	domačija
10 gore/ hribovje/gozd, reka,	36 gore, hribovje/gozd,	61 njiva/travnik, domačija
njiva/travnik	njiva/travnik	62 hribovje/gozd, njiva/travnik,
11 gore, hribovje/gozd, reka,	37 gore, hribovje/gozd,	cerkvena
njiva/travnik, vas s cerkvijo	njiva/travnik, kozolec	63 gozd
12 gore, hribovje/gozd, reka,	38 gore, hribovje/gozd,	64 vinograd, cerkvena
njiva/travnik, vas	njiva/travnik, drevo v polju	65 vinograd, njiva/travnik, hribov-
13 hribovje/gozd, reka,	39 gore, hribovje/gozd,	je/gozd
njiva/travnik, vas	njiva/travnik, vas s cerkvijo	66 vinograd, njiva/travnik, cerkvi-
14 reka, njiva/travnik, vas s	40 gore, hribovje/gozd,	ca na vzpetini, gore
cerkvijo	njiva/travnik, cerkvena na vzpe-	67 njiva/travnik, drevo v polju,
15 reka, grad	tini	domačija
16 gore, hribovje/gozd, jezero,	41 gore, hribovje/gozd,	68 njiva/travnik, drevo v polju
njiva/travnik, cerkvena	njiva/travnik, vas, cerkvena na	69 gore (Triglav), morje
17 gore, hribovje/gozd, jezero,	vzpetini	70 naselje na grebenu
njiva/travnik, vas	42 gore, cerkvena na vzpetini	71 vinograd, njiva/travnik, vas s
18 hribovje/gozd, jezero, cerkvena	43 gore, hribovje/gozd,	cerkvijo, hribovje/gozd
19 gore, hribovje/gozd, jezero	njiva/travnik, domačija	72 morje, rt, vinograd
20 jezero, hribovje/gozd	44 gore, kozolec	73 morje, rt
21 gore, hribovje/gozd, reka,	45 kozolec, njiva/travnik, drevo v	74 morje, rt, mesto s cerkvami
njiva/travnik, cerkvena	polju	75 morje, cerkev
na vzpetini	46 kozolec, njiva/travnik, cerkvena	76 morje
22 kozolec	na vzpetini	77 soline
23 gore, hribovje/gozd, jezero,	47 cerkvena na vzpetini, drevo	
njiva/travnik, otok, cerkvena	48 hribovje/gozd, njiva/travnik,	
24 gore, hribovje/gozd, jezero,	vas, cerkvena na vzpetini	
otok, cerkvena	49 cerkvena, drevo	
25 jezero, otok, cerkvena	50 gore, njiva/travnik, kozolec,	
26 gore, hribovje/gozd, jezero,	cerkvena na vzpetini	
otok, cerkvena, grad	51 kozolec, njiva/travnik	
27 pojavi na vodi: slapovi, brzice,	52 kozolec, hribovje/gozd,	
korita	njiva/travnik	
28 kraški pojavi: jame, brezna	53 hribovje/gozd, njiva/travnik	
29 gore, hribovje/gozd, naselje na	54 hribovje, njiva/travnik, cerkvi-	
grebenu	ca na vzpetini	

Predstavitev krajinskih motivov z identifikacijskimi številkami in deležem (%) v propagandnih sklopih od 1945 do 1995.

Lokacije vseh krajinskih prizorišč v propagandnih sklopih od 1945 do 1995. Gostota pik kaže relativno pogostost pojavljanja posamezne lokacije;
1 pika = 1 izbor.

Politična plakata iz obdobja 1945-1950: na prvem (Šubic, 1945) je levo zgoraj pod napisom gričevnat svet z vinogradi, drobno poljsko delitvijo in cerkvico na vzpetini, ki se, zaradi reza v kontinuiteti in z agrarno reformo, spreminja v moderna, velika polja. Drugi (1946) agitira za priključitev Trsta Jugoslaviji in s poudarkom prikazuje dva ključna prostorska simbola, Triglav in morje, pri čemer slednje pripada prvemu.

Po drugi strani pa se v propagandnih sklopih pojavljajo krajinski prizori, ki bi jim znotraj teritorija v nacionalnem merilu lahko pripisali več možnih lokacij. Vzroka sta vsaj dva: prvič, določenim motivom je moč dokaj točno določiti širše območje pojavljanja, na primer vinogradniškim, ravninskim in gorskim motivom, znotraj območja pa jim v danem merilu teže natančno določimo lokacijo; drugič, določenim motivom celo težko določimo širše območje znotraj Slovenije, saj bi se za laično oko pravzaprav lahko pojavili kjerkoli. Ta dvojnost je v gradivu jasno izkazana, podpirajo jo tudi pripiši k fotografijam in nastopanje posameznih motivov v kontekstu. Na najvišji ravni Slovenijo opišejo Alpe (včasih jih nadomesti Triglav), Bled, Postojnska jama in Piran. Sledita Logarska dolina in dolina Trente, izkazujoč podobnosti, ki ju združujejo v tip (motivi 10, 11, 12). Tudi prizori Bohinjskega jezera so na abstraktni ravni (jezero, gozd, gore v ozadju) lahko zamenljivi na primer s prizori s posameznih Triglavskih jezer (motiv 19).

Pri deležu lokacij najbolj izstopa Gorenjska, predvsem Julijske Alpe, sledi Primorska in z njo obala z morjem. Šele potem se razvrstijo Štajerska, Koroška, Dolenjska in Notranjska. Najmanj je prizorov iz Prekmurja. Od krajev – osebkov se največ pojavljata Piran in Triglav, po številu sledi Bled, močno sta zastopana tudi Špikova skupina nad Martuljkom in Bohinjsko jezero, potem se vrstijo Postojnska jama, Ljubljana kot glavno mesto ter par Otočec/Kostanjevica na Krki.

Obdobja

Analiza je odkrila vsebinske in formalne podobnosti znotraj posameznih obdobj, ki so se izoblikovale glede na število in izbor posameznih motivov; dodatno jih utemeljuje še družbenozgodovinski kontekst, ki ga najbolj povzamemo z gesli:

1945–1950: “Gradimo domovino!”

1951–1970: “Gremo na počitnice!”

1971–1980: “Slovenija med morjem in Alpami.”

1981–1990: “Slovenija, moja dežela!”

1991–1995: “Na Slovenskem smo mi gospodar!”

Poglejmo najprej nekaj karakteristik posameznih obdobj in najbolj očitne razlike med njimi.

1945–1950: “Gradimo domovino!”

Za to obdobje je značilen majhen delež ozemlja, vključenega v slovensko propagando. Odprto vprašanje mej in vzpostavljanje nove družbene ureditve je terjalo poseben likovni “slovar”. V tem času je Slovenija vzpostavljala svojo podobo v okviru Jugoslavije. Plakat je bil poudarjeno političen, turističnih in ekonomskih oglasov ni bilo veliko, prevladovala je risba, velik poudarek pa je bil na geslih. Politični plakati, namenjeni Slovencem, so se tiskali v slovenščini, na njih pa so bile upodobljene prvine slovenskih krajin oziroma v družbeno zavest že vsidrani slovenski prostorski simboli.⁷⁴ Slovenska verzija plakata *Proti toči zavaruje*, ki ga je izdal Državni zavarovalni zavod 1949, se od svoje srbo-hrvaške in makedonske različice razlikuje ne le po jeziku in pisavi, temveč tudi po podobi. Upodobljen je kozolec, prvina, ki izrazito aludira na Slovenijo. Izstopajoča vsebinska značilnost propagande iz tega obdobja je njena usmerjenost v *progres*.

Ekonomska plakata iz obdobja 1945–1950: na zgornjem (slovenska različica, Jurkovič 1949) je med drobno deljenimi polji upodobljen kozolec. Na spodnjem (Trpin 1946) so med vlakom (*progres*) in dekletom v narodni noši (Slovenija) v gričevju vasice, obdane z gozdom.

74

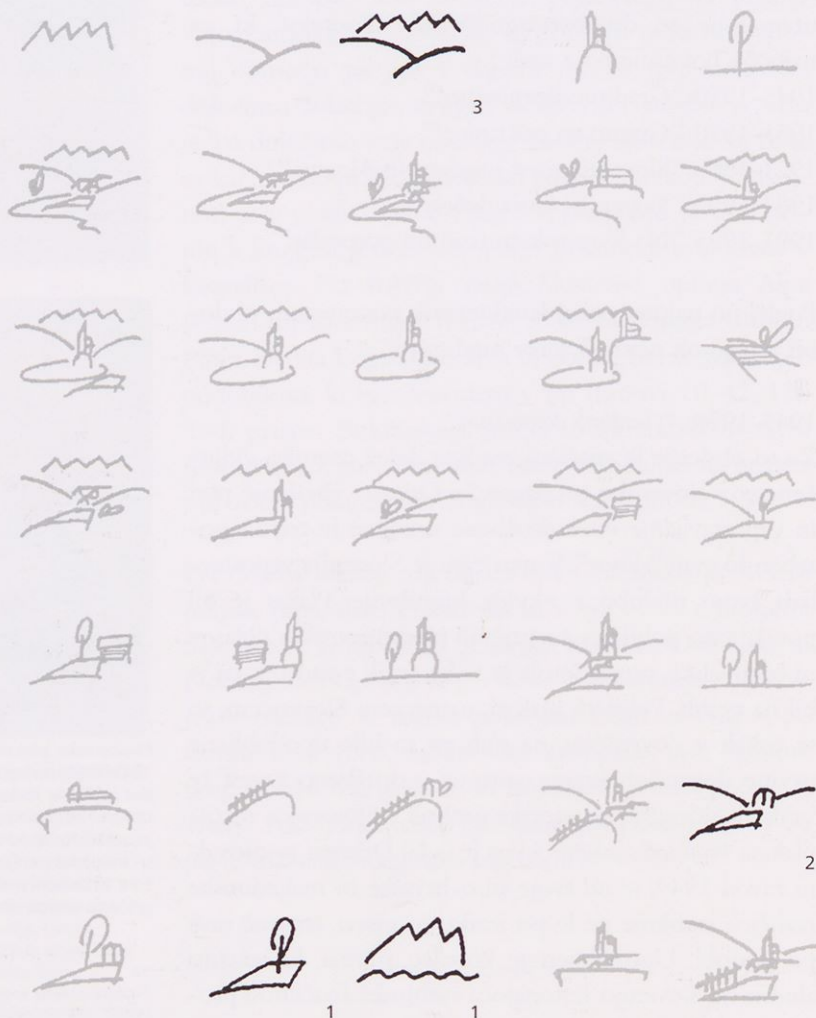
Politični plakati so se tiskali v vsaj treh jezikih: srbo-hrvaškem, slovenskem in makedonskem.

Krajinski motivi v propagandnih sklopih od 1945 do 1950.

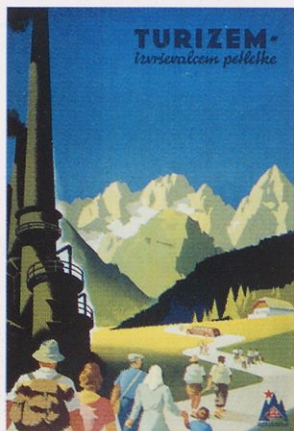
Opomba: Številke označujejo število ponovitev.

Lokacije vseh krajinskih prizorišč v propagandnih sklopih od 1945 do 1950. Gostota pik kaže relativno pogostost pojavljanja posamezne lokacije; 1 pika = 1 izbor.

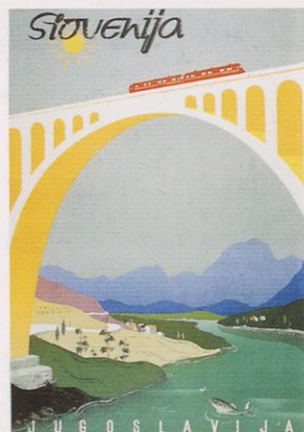
Plakati iz obdobja 1945-1950: prvi (J. Trpin 1949) je turistični plakat z gorsko krajino, ki ji geslo in tovarniški dimniki dodajo nedvoumno ideološko sporočilo. Tega na drugem turističnem plakatu (Trpin 1949) s Triglavom v ozadju ni. Tretji plakat (1950) je aktivističen, kljub duhu kolektivizma pa je pred nami drobna lastniška struktura polj, na robu celo kozolec, nedvoumno slovenski, kot znak progressa pa v ozadju ponovno vlak.

Krajinske prizore na plakatih, najsi gre za zadružne akcije, prodajo sadja ali turistične oglase, dopolnjujejo tehnične prvine, simboli napredka: vlak, most, tovarne. Sprva se na nekaterih plakatih še pojavljajo cerkvice na vzpetinah kot sestavni del krajine. Prevladujejo morje in gorski motivi s Triglavom. Tu gre predvsem za stilizirane prikaze Istre, ki jih je treba razumeti v okviru bojov za meje in priključitev Trsta Jugoslaviji pod gesli: "*Vsak glas za OF krepi in utrjuje naše vrste v pravični borbi za priključitev Trsta in združitev vseh Slovanov*" (motiv 69); "*Tujega nočemo, svojega ne damo!*", film *Na svoji zemlji* in plakat zanj *Na svoji zemlji – Dan slovenske kulture v Trstu* (motiv 76). Gore so zvezane s turistično propagando, spremljajo pa jih tudi gesla s politično noto: "*Turizem – izvrševalcem petletke*" (motiv 3). Tudi prizori agrarne krajine, na katerih je dobro vidna drobna poljska struktura, izražajo voljo do napredka: "*Ena od pridobitev naše borbe je agrarna reforma. Zemljo tistemu, ki jo obdeluje!*" (motiva 54, 60); "*Kmetovalci-zadružniki, tekmuje v čim večjem pridelku oljaric*" (motiv 60); "*Po poti OF navzgor k blagostanju narodov Jugoslavije*" (motiv 43); "*Proti toči zavaruje*

Državni zavarovalni zavod" (motiv 52). Plakat za *Slovenija-sadje*, ki je izšel še v francoščini in nemščini, verjetno pa tudi v angleščini, v ozadju razkriva značilnosti slovenskega podeželja (motiv 60), prizor pa dopolnjuje taktat obvezni vlak.

1951-1970: "Gremo na počitnice!"

V tem obdobju se je, okrog leta 1960, kot izrazno sredstvo oglaševanja že pojavila fotografija, še vedno pa je prevladovala risba. Povečalo se je število turističnih brošur. Država je pričela propagirati počitniške kraje, saj si je "delavec zaslužil oddih". Dejstvo, da je ohranjene- ga gradiva malo, sicer relativizira ugotovitve, vendar je opaziti manj ideološkega naboja ali pa je bolj prikrit. Manj kot takoj po vojni je političnih plakatov, več je turistične propagande, ni posebnih gesel. Potekale so že načrtovane turistične prireditve, kakršni sta *Kravji bal* v Bohinju in kasneje prav tam še *Kmečka ohcet* ali *ofet*. Slednje nakazuje, da se je spet začela prebujati predvojna domačijska identiteta, vendar še vedno v okviru kolektivnega duha. Slovenija se je v tem obdobju, sicer še vedno znotraj Jugoslavije, pa vendar kot samostojna turistična enota, prvič predstavila s serijo turističnih plakatov. Pričela se je promocija slovenskih letoviških krajev za domači, *narodni* turizem: Bleda, Pirana, Portoroža, Postojnske jame in Logarske doline. Iz krajinskih prizorov so izginile cekvice na vzpetinah, ki jih je prej najti celo na plakatih iz obdobja takoj po vojni. Izjemi v zbranem turističnem gradivu iz tega obdobja sta le fotografiji gorske krajine z vasicama Log pod Mangrtom in Podkoren, kjer je cerkev del vasi (motiv 39), in risani plakat Turistične zveze, prav tako z zvonikom v vasi (motiv 11). Celó Bohinjsko jezero se v tej dobi na oglasih pojavlja brez cerkvice Sv. Janeza.

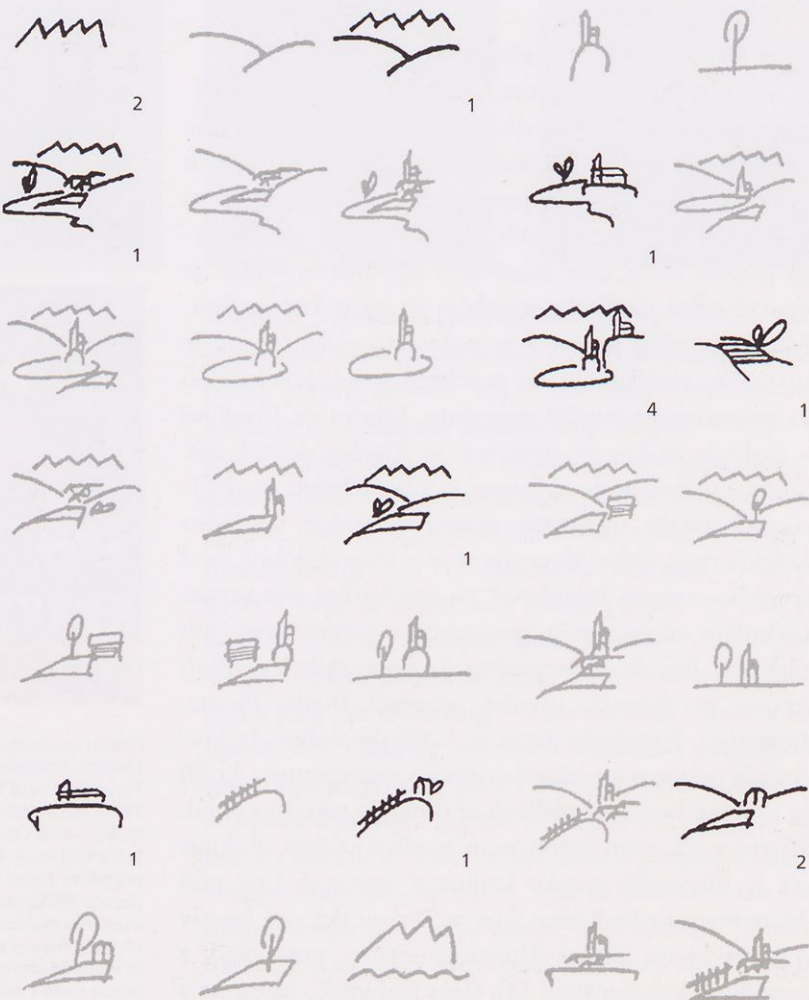
Plakati iz obdobja 1951-1970: na plakatu, izdanem ob 50-letnici Turistične zveze Slovenije (Drelse 1955), sta osrednji figuri reka Soča in Alpe, ki ju časovno opredeli železniški most. Drugi plakat za prireditev Kravji bal v Bohinju (Jemec 1955), enak nekoliko kasnejšemu plakatu za Kmečko ohcet, z naravo prireditve nakazuje vračanje domačijosti, ki pa ostaja ujeta v kolektivizem.

Krajinski motivi v propagandnih sklopih od 1951 do 1970.

Opomba: Številke označujejo število ponovitev.

Lokacije krajinskih prizorišč v propagandnih sklopih od 1951 do 1970. Gostota pik kaže relativno pogostost pojavljanja posamezne lokacije;
1 pika = 1 izbor.

Krajinski motivi v propagandnih sklopih od 1971 do 1980.

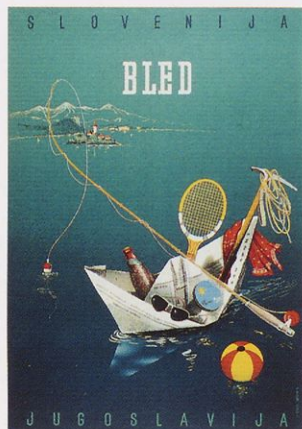
Opomba: Številke označujejo število ponovitev.

Lokacije krajinskih prizorišč v propagandnih sklopih od 1971 do 1980. Gostota pik kaže relativno pogostost pojavljanja posamezne lokacije; 1 pika = 1 izbor.

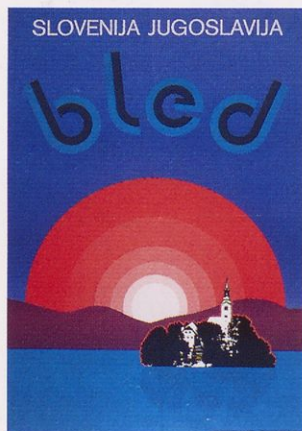

Trije turistični plakati iz obdobja 1951-1970: Bled (Sirec, Nosan 1953), Logarska dolina (Pavlin 1957) in Štajerske gorice s pohorsko vzpenjačo (1960). Plakat iz obdobja 1971-1980: Bled (Štirn, Slapar, 1973).

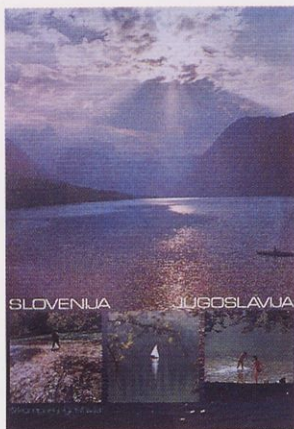
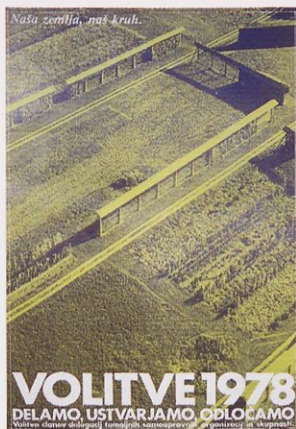
Le prikazovanje Bleda se cerkvi na otočku ni moglo izogniti. V nobenem primeru pa cerkev ni v ospredju. Kozolci se ne pojavljajo niti sami niti kot del krajine, pač pa se v risbi pojavijo vinogradi (motiv 58).

1971-1980: "Slovenija med morjem in Alpami."

V tem času v oglaševanju že prevladuje fotografija, risanih lepakov skoraj ni več. V primerjavi s prejšnjima obdobjema je tiskanih brošur občutno več, pestrejši pa je tudi izbor krajinskih motivov; naraslo je število jezerskih motivov (motiv 20), ki se poveča z 8 na 18, ter motivov brzic in slapov (motiv 27), ki se poveča s 4 na 16, medtem ko jih v prvem obdobju sploh ni bilo. Bohinj (motiv 18, 19) se pojavlja večkrat kot Bled (motiv 25, 26). Kot turistično privlačen motiv se v propagandi prvič pojavijo gradovi (motiv 56). V tem času se ustoliči tudi asociacija *Alpe-Adria*. Medtem ko je slovensko taborsko gibanje pred II. svetovno vojno kot znak že uporabljalo lipov list, pa se Slovenija v tem obdobju prvič predstavi s fotografijo lipe v polju (motiv 68).⁷⁵

75 Najprej na plakatu za slovenski nastop na prireditvi "Dnevi kulture mladih" leta 1976 v Makedoniji, ki ga je izdala ZSMS, potem pa še na plakatu Turistične zveze Slovenije.

Spet se pojavi kozolec (motiv 51), ki ga v prejšnjem obdobju ni zaslediti, in sicer najprej v seriji političnih plakatov *Volitve 1978*, potem pa sledi pogostejše kot samostojen motiv ali kot del krajinskega prizora (motivi 22, 31, 50). V primerjavi s prejšnjim obdobjem ponovno, tokrat vidnejše pojavljanje cerkvic v turistični propagandi priča tudi o pomembni kakovostni spremembi v družbeni predstavi. Cerkvice na vzpetinah nastopajo samostojno (motiv 4) ali vraščene v krajinske prizore: s kozolcem (motiv 50), z drevesom (motiv 55), z vinogradi (motiv 64) in kot sestavni del vasi ali mesta (motivi 11, 14, 29, 71). Likovno izrazje se predvojni domačijskosti še izogiba, vendar se je ta že vrnila v rituale, s katerimi se izraža raje kot z risbo: *Kmečka ohcet* se iz Bohinja razseli tudi na Bled in v Ljubljano, kjer je sprejeta kot državna prireditve *Ljubljanska ohcet*, na katero začenja Slovenija vabiti tudi pare iz tujine.

Plakati iz obdobja 1971-1980: plakat iz serije *Volitve 1978* (Suhadolc, Furlan 1978) in turistična plakata (Mally 1979 in Bavčer 1978). V tej dobi na plakatih risbo zamenja fotografija, pojavi se tudi motiv lipe v polju. Pomemben je zlasti zadnji plakat, kjer Slovenija nastopa brez gesla Jugoslavija.

Krajinski motivi v propagandnih sklopih od 1981 do 1990.

Opomba: Številke označujejo število ponovitev.

Lokacije krajinskih prizorišč v propagandnih sklopih od 1981 do 1990. Gostota pik kaže relativno pogostost pojavljanja posamezne lokacije; 1 pika = 1 izbor.

Na sončni strani Alp.

Slovenija
JUGOSLAVIJA

Na sončni strani Alp.

Slovenija

Na sončni strani Alp.

Slovenija

Na sončni strani Alp.

Slovenija
JUGOSLAVIJA

1981–1990: “Slovenija, moja dežela!”

V tem obdobju se pestrost motivov še poveča. Prvič se poleg krajevnih razglednic v okviru promocijske akcije turizma pojavijo tudi *slovenske* razglednice. Promocijska akcija prevzame enotno podobo, ki jo izdela SM Delo. “Glavni komunikacijski cilj akcije je bil: pri 60 odstotkih slovenske javnosti doseči dojemanje Slovenije kot enovite turistične dežele in pomena, ki ga ima turizem za slovensko gospodarstvo in prihodnost” (Repovž 1985: 23). Akcijo je poudarjalo močno čustveno naravnano geslo *Slovenija, moja dežela!*, geografsko pa jo je umestilo geslo *Na sončni strani Alp*. Povezanost naroda s prostorom ter pomen ohranjanja in prenašanja vrednot je izrazilo geslo *Slovenija! Njenih zakladov nismo dobili od dedov v dar, v varstvo so nam jih zaupali vnuki*. Akcija se je začela z “mobilizacijskim” razglasom *Slovenci in Slovenke!*, tako da ni bilo dvoma, komu je namenjena. Sporočilo odlikuje ekološka zavest, češ, turizem in čisto okolje sta tesno povezana, grafična podoba in organizacija besedila pa sta povzeti po proglasu, ki ga je izdal Izvršni odbor Osvobodilne fronte slovenskega naroda leta 1943. Vsekakor je bila promocijska akcija slovenskega turizma tudi politična – če ne namenoma, je vsaj posredno vzbujala narodno zavest. Očitno je vplivala na oblikovanje plakata za srečanje izseljencev v Škofji Loki: čipkastim srčkom na modri podlagi se je pridružil najprej logo *Slovenija z lipovim listom* (1985), nato pa še geslo *Srečanje v moji deželi* (1988). O političnem podtonu priča tudi uporaba istih gesel, logotipa in znaka na političnih plakatih slovenske pomladi konec osemdesetih let. Referendum o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije 23. decembra 1990 je potekal pod geslom *Moja dežela je naša država* in logom *z lipovim listom*. Tik pred referendumom povzamejo čustveno noto tega gesla tudi plakati strank, združenih v DEMOS, volilni plakat neod-

visnega kandidata za predsednika države pod geslom *Vredni smo dobrega predsednika* pa poleg logotipa povzame celo oblikovne značilnosti plakatov omenjene akcije.⁷⁶

V teh letih pa se tudi v likovni izraz ponovno vrne idilična domačijskost. *Slovenija, moja dežela* na plakatu združi kozolec in lipo (motiv 45), dva nesporna slovenska simbola. Kombinacija narodnih noš in idilične kmečke krajine, kakršno je slikal Gaspari, se spet pojavi kot identifikacijski dejavnik. Sprememba je samo v tem, da se prvini ne pojavljata več vedno na isti risbi oziroma isti fotografiji, temveč na ločenih, kar pa ima v serijski predstavitvi enak učinek.

1991–1995: “*Na Slovenskem smo mi gospodar!*”

Po osamosvojitvi se je morala Slovenija kot samostojna država znova predstaviti svetu, očitno pa je bilo treba, kot je razvidno iz propagandnih sklopov, utrjevati tudi idealno samopodobo. Zelo poraste število razglednic z geslom *Slovenija*. Tiskajo se cele serije, razglednice je moč kupiti povsod po Sloveniji, še posebej v Ljubljani. V smislu geografske razpršenosti se poveča delež območij, vključenih v predstavo – širi se zavest o raznolikosti slovenskega prostora. Kot slovenski (in ne zgolj regionalni) se v turistični podobi Slovenije zdaj prvič pojavijo prizori iz Prekmurja, Bele krajine in od drugod. Iz tega obdobja je največ ohranjenega gradiva, največje pa je tudi število različnih motivov, ki sodelujejo v izgradnji predstave o slovenskem prostoru – od skupno 77 se jih pojavi 71. Najpogostejši je motiv *gora*: nastopa v 23 od 27 kombinacij. Sledijo Piran, obmorski motivi ter Bled, Bohinj in Triglav. Prvič se v konceptu slovensko pojavijo soline, Sečoveljske in Strunjsanske, kot izjemen tip kulturne krajine, prav tako prizori z reko Kolpo.

76

Oblikovalec plakata Jani Bavčer je tudi eden od avtorjev akcije *Slovenija, moja dežela*.

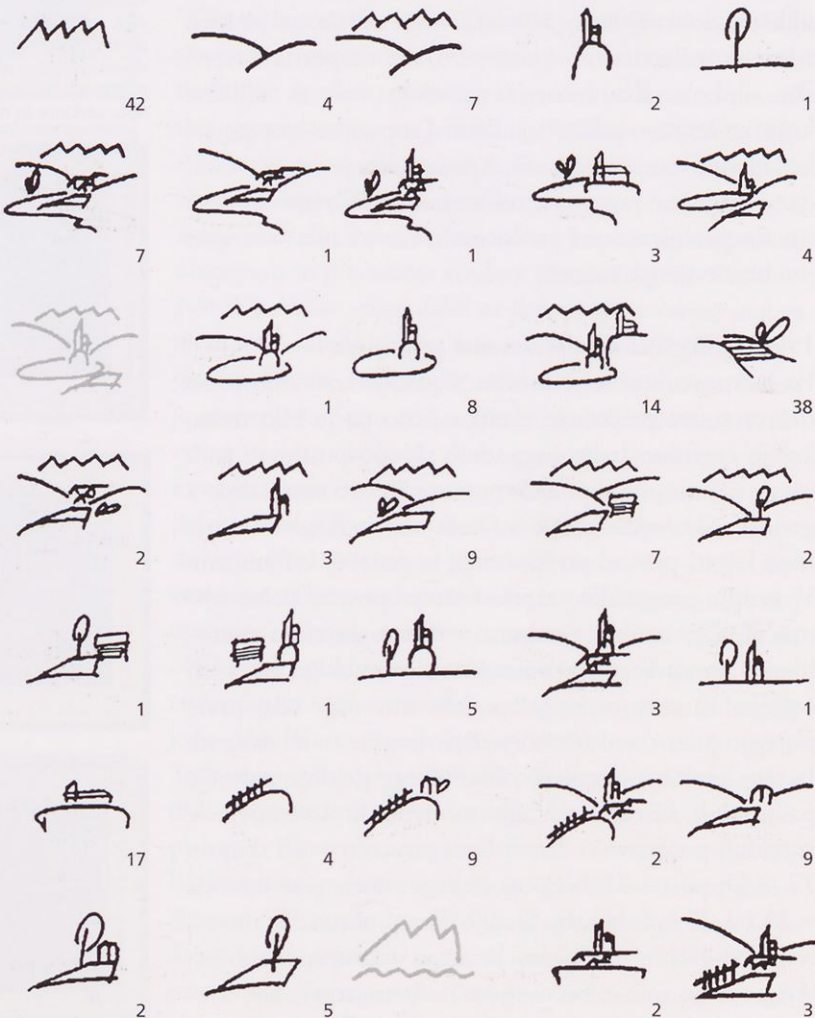
Plakati iz serije **Na sončni strani Alp.** 1988–1989, v likovni izraz ponovno uvedejo idilično domačijskost: v identifikacijski dejavnik združijo gore, kozolec, lipo, cerkvice in narodne noše.

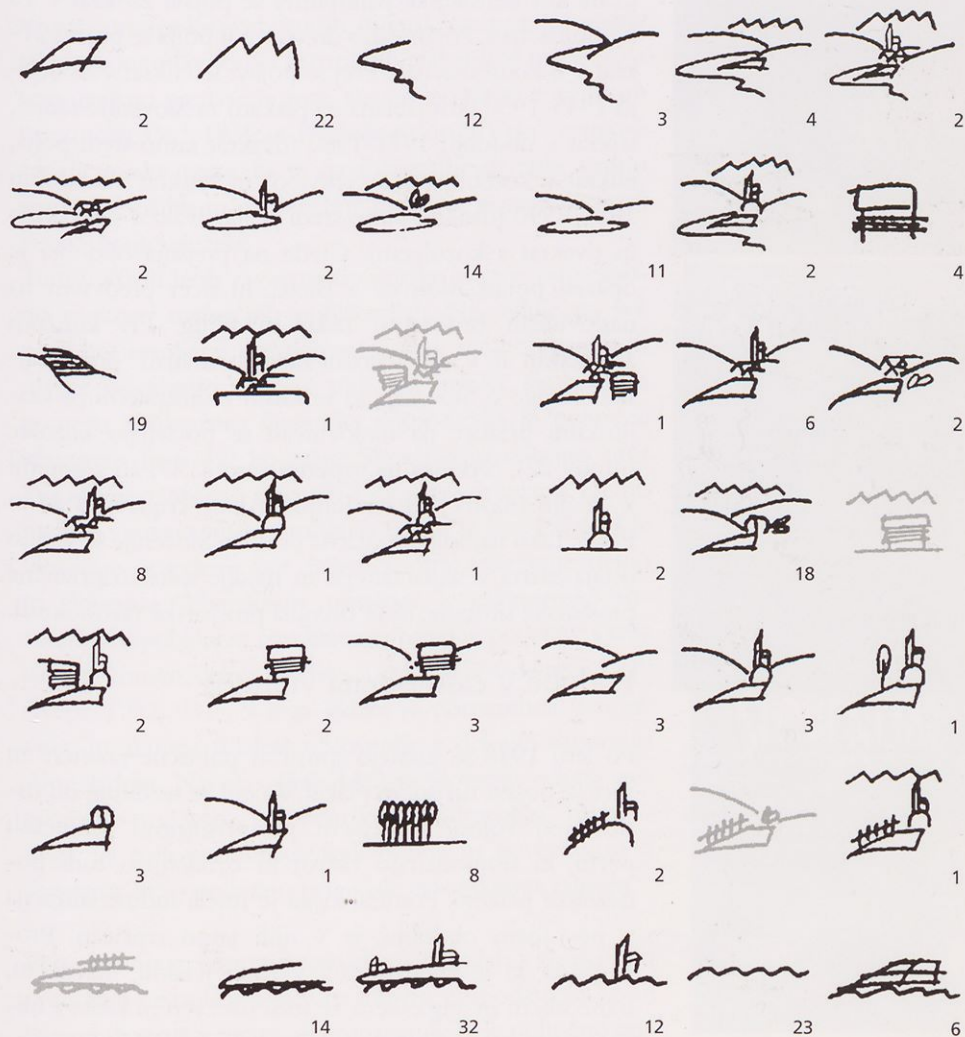

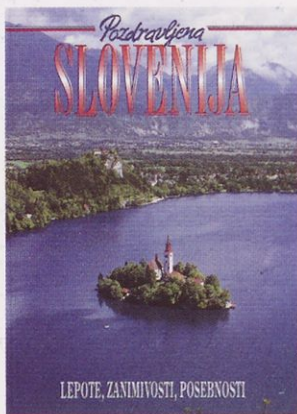
Krajinski motivi v propagandnih sklopih od 1991 do 1995.

Opomba: Številke označujejo število ponovitev.

Lokacije krajinskih prizorišč v propagandnih sklopih od 1991 do 1995. Gostota pik kaže relativno pogostost pojavljanja posamezne lokacije; 1 pika = 1 izbor.

Naslovnice knjig o Sloveniji, kakršnim se v anglofonskem prostoru reče coffee-table books, ki so izšle pri nas v letih od 1991 do 1995. Prizori na naslovnicaх gradijo izrazito uniformno krajinsko podobo Slovenije: Bled, gore in cerkvice.

Sploh so, največ na razglednicah, zelo pogoste predstavitve pojavov na rekah: slapov, brzic, korit, ki jih v prejšnjih obdobjih skoraj ni. Cerkvica z izpostavljeno prostorsko lego (na vzpetini ali sredi polja, ne kot del vasi in ne kot del blejske panorame) se pojavi 23-krat v 18 kombinacijah. Posamezno drevo sredi polja se pojavi 21-krat v 8 kombinacijah. Prej se pojavi le enkrat v obdobju 1945–1950 (kot jablana na plakatu za Slovenija-sadje), trikrat v obdobju 1971–1980 (dvakrat samo sredi polja, enkrat v kombinaciji s cerkvico) in šestkrat v obdobju 1981–1990 (dvakrat samo sredi polja, dvakrat s cerkvico in dvakrat s kozolcem). Glede na prejšnja obdobja je opazen porast motivov z Bleda, in sicer predvsem na naslovnicaх broširanih izdaj in knjig. Pri knjižnih založnikih ali v samozaložbi začnejo izhajati “promocijske” knjige o Sloveniji, ki se kitijo z ilustrativnimi krajinskimi prizori: na naslovnicaх se pojavljajo kozolec (motiv 22), cerkvica na vzpetini (motiv 47) ali z gorami v ozadju (motiv 42) ter Julijske Alpe (Triglav), Bled in Piran. Tako najbolj popularna podoba Slovenije še vedno ostaja zazrta v najizrazitejše in najdlje splošno priznane prostorske simbole; ni še osvojila prostorske raznolikosti.

Podobe v času obrata vrednot

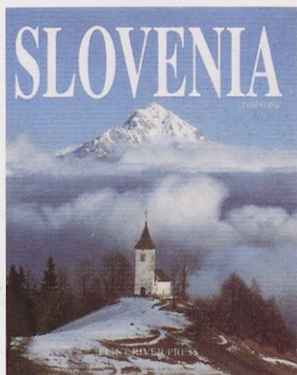
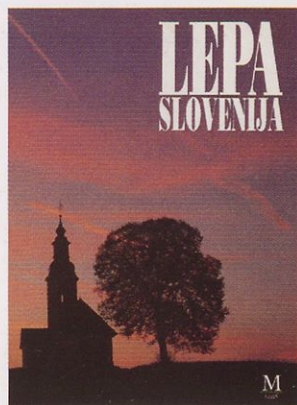
Po letu 1948 se začnejo sproščati politične razmere in spet se pojavi turistični plakat. V čem se razlikuje od tistih pred vojno? Predvsem po prisotnosti tehničnih prvin, ki simbolizirajo razvoj in označujejo tudi podeželske prizore. Pomen, ki ga je imela industrializacija v povojnem obdobju, je v njih jasno izpričan. Propaganda, ki je izhajala tudi v tujih jezikih, nemškem, francoskem in angleškem, se tudi navzven ni kitila z idiliko, temveč s simboli napredka; tako se je kljub prika-

zovanju tradicionalnih poljedeljskih vzorcev ujemala s takratnim ideološkim konceptom industrializacije po-deželja (cf. Rus 1996).

V novi državi (DF-FLR) SFR Jugoslaviji kot prispodo-ba Slovenije spet nastopa gorski svet, saj jo prav izrazita alpska goratost loči od drugih, dinarsko-panonskih delov takratne Jugoslavije. Na turističnih plakatih iz tistega časa se pojavljajo predvsem gore, zlasti v povezavi z zimskim turizmom. Po l. 1950 se Triglavu pridruži Vršč; verjetno zaradi gorske ceste, ki je na fotografiji ali risbi vedno jasno razberljiva in napoveduje možnost potovanja skozi gorski predel dežele.

Tudi v 70-ih letih zavzema tip gorske krajine pomemb-no mesto v turističnih publikacijah. Ne deluje pa več zgolj kot zemljepisni razlikovalni znak med Slovenijo in drugo Jugoslavijo, temveč tudi kot nosilec simbolnega pomena oblikovanja slovenske gospodarske in politične identitete. To je čas, ko začne Slovenija samostojno, brez Jugoslavije, nastopati v navezi z drugimi državami. Delno ji takšno samostojnost omogoča ustava iz leta 1974, ki je Slovenijo opredelila kot državo znotraj federacije, delno pa slovenski "liberalizem, usmerjen v ekonomsko su-verenost republike in čim širše neposredne povezave s sve-tom, v konsenzualno ureditev odnosov v federaciji [...]" (Repe 1992: 931). S tega vidika je pomembna ustano-vitev in aktivna udeležba Slovenije v delovni skupnosti Alpe-Jadran. Naveza *Alpe-Adria* je Sloveniji odprla ne-posredno možnost gospodarskega, kulturnega, turistič-nega, pa tudi političnega sodelovanja in povezovanja z deželami, ki so politično pripadale evropskemu zahodu.

Prizadevanja za samostojnost, ki so se izražala v težnjah po odpiranju cestnih povezav in tržnem gospodarstvu, so se najprej izostrila v turistični propagandi. Ta je politično po-

77

Razprave okrog zveznega predloga o skupnih jezikovnih in književnih jedrih v učnem programu so se začele leta 1983 in dosegle vrhunec 1985; Slovenija je leta 1989 sprejela ustavne amandmaje, ki so širili njene od federacije neodvisne pristojnosti; leto prej se je začel proces proti četverici, ki je pomenil vrhunec konfrontacije med Slovenijo in takratno JLA in hkrati tudi vse bolj razvidno nastajanje koncepta samostojne, demokratično urejene Republike Slovenije; takrat še edina politična organizacija, Zveza komunistov Slovenije, ki pa je imela vse značilnosti politične stranke, je 22. 1. 1990 zapustila XIV. Kongres Zveze komunistov Jugoslavije in s tem pričela proces razpada poprej enotne ZKJ, kar je že naznanjalo tudi kasnejši razpad SFRJ. (cf. Zlobec 1992).

gojena, turizem pa tista dejavnost, pod krinko katere je politična gesla in ideje najlaže, najbolj subtilno in z najmanj nevarnosti spraviti na svetlo, med ljudi. Še bolj so se politične razsežnosti turistične propagande pokazale v 80-ih, ko je akcija *Slovenija, moja dežela!* v Beogradu izzvala močna nasprotovanja in nacionalistične oznake. Prefinjeni politični naboj akcije lahko razumemo, če si zamislimo družbeno politične razmere v tistih letih. Turistična akcija za *mojo Slovenijo* je z močnimi čustvenimi gesli in poudarjeno simbolnimi prvinami slovenstva sledila duhovnemu in političnemu osamosvajanju Slovenije. Osamosvajanje se je kazalo na različnih ravneh, nenazadnje tudi v boju proti skupnim programskim jedrom v šolstvu in v spopadu slovenskih pisateljev s srbskimi.⁷⁷ Pomenilo je nadaljevanje prizadevanj slovenskega "liberalizma" druge polovice šestdesetih in začetka sedemdesetih let. Sprememba pa se je dogodila tudi v konceptih turistične ponudbe, kljub temu, da sta v propagandi še vedno najmočnejše zastopana gorski in obmorski svet. Kmečki in ekoturizem postajata vse resnejša konkurenca hotelskemu in začenja se oglaševanje Slovenije kot naravno ohranjene in ekološko osveščene dežele.

Vendar je koncept še vedno pristranski. Turistična propaganda namreč v tistem času Prekmurja sploh ne vključuje v koncept slovensko. Edino predstavitev Prekmurja kot dela Slovenije v tovrstni propagandi v tistem obdobju najdemo na hrbtani strani platnic izdaje Geodetskega zavoda Atlas Slovenije. Ekološka skupina OK ZSMS Murska Sobota, fotogrupa "M" in Mladina (kot) v odgovor izdajo plakat *Mura je v moji deželi*, ki povzema likovno zasnovo in značilnosti logotipa akcije *Slovenija, moja dežela* in izraža upor proti pristranski propagandi. Očitno je, da so se iz tega predstavitvenega koncepta Prekmurci čutili izključene.

Tako kot se je po eni strani povečevala zavest o enotnosti Slovenije, podkrepljena z občutkom ogroženosti, ki se je izražal v političnih, gospodarskih in kulturnih prizadevanjih za samostojnost, pa so po drugi strani znotraj podobe še vedno obstajale "črne luknje" o posameznih delih dežele. Predstavitveni sklopi Slovenije so še vedno usmerjeni zlasti v kombinacijo gorskega in obmorskega sveta in skoraj popolnoma izključujejo vzhodne robove. Tega (še) ni utegnil preprečiti niti postopen obrat proti bolj naravnemu turizmu, ki se iz množičnih turističnih centrov seli v mirnejša, podeželjska območja.

Simbolno umestitev deželice med morje in Alpe povzamejo neodvisni založniki razglednic. Založba Sidarta ponudi trgu Slovenijo najprej v dveh serijah, *Julijske Alpe, Slovenija* in *Istra, Slovenija*. V štirih letih delovanja Sidarta ponatisne in poveča prav ti dve seriji, res pa naraste tudi delež drugih krajev. Ne glede na to, ali je bila izvedena tržna raziskava ali ne, je takšna produkcija odraz povpraševanja oziroma prepričanja, da "se turizem pri nas dogaja v gorah in na morju", kot je na prošnjo po obrazložitvi izbora motivov zapisal Sidartin direktor.⁷⁸ Ponudba se očitno odziva na splošno prepričanje o tem, kaj so slovenske turistične zanimivosti ter kaj in katere so prvine prostorske identifikacije – kateri krajinski motivi oziroma katere krajinske prvine poosebljajo Slovenijo.

O spreminjivosti družbene predstave o prostoru priča dejstvo, da se motiv *cerkvica na vzpetini* (motiv 4), sam ali v kombinacijah, kjer ni del vasi, pojavi po II. svetovni vojni (z eno samo predhodno izjemo) šele v obdobju 1971–1980, pa še to zelo skromno. Kot tipski motiv za

Plakat (tudi) *Mura je v moji deželi*, brez letnice. Likovna zasnova in logotip spominjata na institucionalizirano promocijsko akcijo *Slovenija, moja dežela*.

⁷⁸ V času pisanja knjige (1997–1998) se je Sidartina ponudba razširila in z razglednicami pokriva praktično celo Slovenijo, od mest do podeželja ter krajinskih in naravnih znamenitosti. Razširila pa se je tudi ponudba drugih izdajateljev.

Oglas družbe za upravljanje S Hram d.d., 1994. Eden iz serije oglasov za zbiranje certifikatov, s katerimi naj bi državljan lastninili družbeno premoženje. Sporočilo je, tako s čistim (besedilo) kot z aluzivnim (podoba) znakom, zagotovljena varna in zaupanja vredna prihodnost.

Slovenijo se začne množiti med letoma 1981 in 1990, vse dokler v zadnjem obdobju ne preplavi propagande. Ta pojav je moč razložiti s spreminjanjem političnih razmer v Sloveniji znotraj Jugoslavije in zunaj nje, ki so omogočile novo družbeno ureditev. Znotraj le-te si Cerkev znova prizadeva za dosego politične moči, kakršno je imela pred II. svetovno vojno. Rus (1970: 26) je že pred časom opozarjal na slovenski družbeni arhetip, ki je neprestano prisoten v vedenjskih značilnostih družbene dejavnosti in "[...] izvira iz zgodovinske vloge katoliške cerkve na Slovenskem. Pri tem ne gre zgolj za krščansko vero, ampak za celoten sklop moralnih in kulturnih vrednot kot tudi za sklop vedenjskih obrazcev, ki jim pravimo klerikalizem." Pomen tega arhetipa je predvsem v tem, da bistveno opredeljuje družbeno vrednotno orientacijo (cf. Rus 1996), izraža pa se tudi s prostorskimi sredstvi in v jeziku podobotvorja. Govorili smo že o načrtnem rušenju cerkva na Kočevskem iz nacionalnih in ideoloških razlogov (ref. stran 106-107, cf. Ferenc 1995). Dejstvo je, da so tudi iz slovenskega slikopisja za nekaj let izginile. Njihova vrnitev v slikopisje je bila politično pogojena z liberalizacijo slovenske družbe. Ob spremembi političnega sistema pa je *nov*, ki je hotelo obračunati s *starim*, poseglo tudi po prostorskem simbolizmu. Politično pogojeno istovetenje s prostorom je tako zapisano v prostoru *samem* in ne le v izboru upodobitev, kar potrjujejo od osamosvojitve naprej osvetljene cerkvice na Slovenskem ne le v mestih, temveč tudi na podeželju. Pojav, ki, recimo, prej "ni bil zaželen", zdaj neubranljivo in nenehno posega v družbeno vidno polje z obrnjeno simbolno vsebino.

Ena ideologija je v cerkvah videla prostorsko opredmetenje njej nasprotne konservativne ideje in jih je zato

črtala iz samopodobe, druga ideologija pa s poudarjanjem tega prostorskega simbola potrjuje neprekinjenost (kontinuiteto) svoje prisotnosti v tem prostoru: prevlade, moči in moralnih vrlin, in ga zato vsevprek vriva v splošno družbeno podobo. Tako se v prostoru na različne načine odražajo silnice trenutne družbene premoči (cf. Warnke 1992). Rekli bi lahko, da je *cerkvena na vzpetini* kot identifikacijska prvina na simbolni ravni prevzela vlogo prirejanja – kot simbol, pozitiven ali negativen, je postala poligon izražanja različnih ideologij. Priča, kako močna je lahko sporočilnost prostorskih simbolov in na kakšne načine jih posamezne družbene skupine lahko (zlo)rabljajo, da skozi splošno sprejete nacionalne identifikacijske prvine sporočajo svojo predstavo o družbi in jo *a priori* posplošujejo na celoto.

Tako tudi v *novi* dobi slovenske države simbolizem posameznih “nacionalnih” krajinskih struktur (predvsem kombinacij drobne poljske parcelacije, kozolcev in cerkvic) uporabljajo zlasti določene družbene skupine. V medijski sliki se z nekaterimi od njih prevladujoče okoriščajo zlasti nosilci konservativnih vrednot: progresivnost v smislu tehničnega napredka izgine iz slikopisja; spet je z nami nostalgичna zazrtost v idilično podobo, kakršno je ustvarjal Gaspari. Vendar obstaja v sporočilu pomembna kakovostna razlika, ki jo lahko razberemo iz konteksta: ta podoba ni več povezana z liberalizmom, kakor je bila v času narodnega prebujanja in programa Zedinjene Slovenije v drugi polovici 19. stoletja (liberalizem se danes raje ustoličuje „z mitom gospodarskega napredka in sodobnega poslovnega managementa“), temveč s pokorščino Cerkvi in populistični oblasti ljudstva. Tako kot pred II. svetovno vojno se v obdobju 1991–1995 spet pogosto pojavlja kombinacija domačijskih

Volilni plakat Slovenske krščanske demokratske stranke, 1992, sporoča, da bo dežela, ki jo določajo splošno priznane identifikacijske prvine, gore, kozolci in drevo v polju, šele z SKD in pod religioznim znamenjem postala srečna in popolna (z dušo in srcem).

79

Primerjaj ikonografijo varnosti s Prešernovimi verzii "[...] pred ognjem dom, pred točo mi pšenico bi bližnji sosed varoval, Sv. Marka."

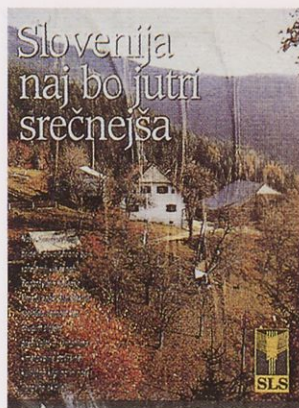

krajinskih tipov v celotni ponudbi na promocijskem področju, vključno z ekonomsko propagando. V času obra-
ta vrednot se je slovenskima *kozolcu* in *lipi*, ki ju je pred
tem ponovno ustoličila akcija *Slovenija, moja dežela*, na
plakatih Slovenske krščanske demokracije pridružilo
religiozno (kužno) znamenje. Vsi trije simboli skupaj naj
bi Sloveniji "vrnili dušo, srce in nasmeh." Enak krajinski
motiv je uporabila Slovenska ljudska stranka (dalje: SLS)
pod geslom: *Slovenija naj bo jutri srečnejša*. V konkurenčni
bitki za lastninske certifikate državljanov so opisano
"srečno in varno" podobo uporabile nekatere družbe za
upravljanje.⁷⁹ Idilični prikazi slovenskega podeželja pod
okriljem katoliške cerkve so bili značilni za družbo
Hram, v televizijskem oglasu pa so jih podprli še
Vodnikovi verzi "Slovenec, tvoja zemlja je zdrava!" Po-
litično vsebino motiva je povečevalo dejstvo, da "za
družbo Hram stoji Krekova banka, za njo pa cerkveni
krogi," kot trdi Cerkovnik (1994: 36). Kmečka družba,
ki je navezana na SLS, je v televizijskem oglasu uporabi-
la ikonografijo, ki močno spominja na film, posnet po
Tavčarjevi povesti *Cvetje v jeseni*. Vsi trije primeri izkazu-
jejo poudarjeno istovetenje slovenstva s katoliškim
kmetstvom. Tega tudi obložijo s krepostmi, kakršne je
slovenskemu kmetu pripisoval že Linhart, le da se tokrat
identiteta ne vzpostavlja v opozicijskem paru slovenst-
vo/nemštvo, torej ne na nacionalni ravni, temveč kot
nasprotje med starim (komunističnim) zlim in novim
(klerikalnim) dobrim.

V tem smislu je povedna uporaba že omenjenih verzov
Jovana Vesela-Koseskega na enem od plakatov, ki jih SLS
izda ob volitvah leta 1992, na katerem se pojavijo v
družbi narodne noše. Ta noša je gorenjska in ponazarja
Slovenijo. Poleg tega usmeritev SLS na plakatih pred-
stavlja tradicionalistična kombinacija – družina, doma-

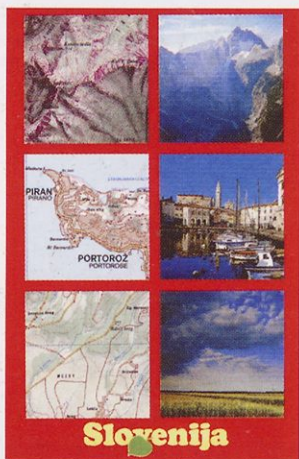
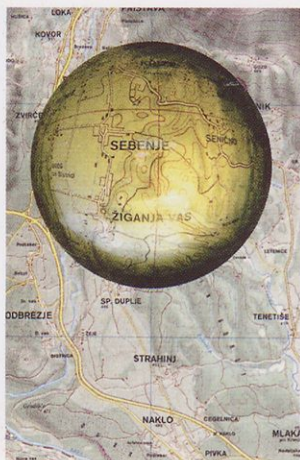
čija, cerkev – pridane pa so še takrat politično aktualne zadeve z gospodarskega področja (avtoceste in tovarne).

Ideološki “vrivki” niso prisotni samo med strankarsko propagando in se ne izražajo le skozi *vox populi*, temveč se tolikokrat vpletajo tudi v delovanje uradnih, državnih ustanov, da pojav ni več izoliran in napeljuje na obstoj določenega miselnega vzorca. To se nazorno pokaže v primerjavi prve in druge izdaje knjige *Atlasa Slovenije*, ki sta ga izdala Geodetski zavod Slovenije in založba Mladinska knjiga. Na naslovnici prve izdaje iz leta 1985 (takrat še Geodetski zavod SRS) je geodetska karta v merilu 1:50.000 predstavljena tako, da na prvi pogled ne moremo ugotoviti, iz katerega dela Slovenije so kraji na njej. Izpričuje nevtralnost. Nazornejša fotografije se pojavijo šele na zadnji strani platnic, in sicer treh, za krajinsko opredelitev Slovenije ključnih območij: gorskega sveta, obmorskega sveta in ravnine. Njihovo lokacijo je moč natančno ugotoviti iz vzporedno predstavljenih geodetskih kart, kar pokaže, da so izbrani mejni predeli, ki jih poosebljajo Jalovec v Julijskih Alpah, Piran v slovenski Istri in Rdeči breg v Prekmurju. S skupimi sredstvi sta tako na platnicah, ki so najbolj vpadljive, predstavljeni pestrost in razprostrtost dežele. Druga izdaja iz leta 1992 pa prinaša na naslovnici Bled: jezero z otokom, s strmo grajsko skalo in Karavankami v ozadju. Na hrbtni strani je Jalovec zamenjala Škrlatica (optična in vsebinska sprememba sta zanemarljivi), fotografija Pirana je posneta le z drugega zornega kota, fotografijo prekmurske ravnice pa je zamenjala Ptujška gora. Na platnicah druge izdaje tako Slovenijo opišejo gorski svet, obmorski svet in motiv cerkvice na vzpetini. Poleg tega je lokacija slednje pomaknjena bolj v notranjost; Prekmurje spet izpade iz (uradne) prostorske percepcije Slo-

Volilni plakati Slovenske ljudske stranke, 1992. Pod geslom **Slovenija naj bo jutri srečnejša** je zbrana tradicionalistična trojka družina - domačija - cerkev, ki jo kot nacionalno opredeli lipa v polju. Druge stranke, razen SKD, na volitvah leta 1992 niso uporabljale prostorskih simbolov.

Platnice prve izdaje *Atlasa Slovenije* (MK: 1985), s fotografijo Rdečega brega v Prekmurju v spodnjem desnem kvadrantu hrbtni strani.

venije. V obeh izdajah je kot mejno območje prezrt JV del Slovenije. Tako se niti *Atlas Slovenije*, ki bi po definiciji moral objektivno predstaviti geografske, kulturne in druge značilnosti naše dežele, ne izmakne ideološkemu naboju. Res ostaja ta *faux pas* le na platnicah; notranjost je z vidika opisne objektivnosti strokovno neoporečna. Platnice so predmet grafičnega oblikovanja, ki ga pogojuje tudi osebno videnje oblikovalca; vendar je zunanja podoba strokovne publikacije na prvi pogled obvladljiva in dojemljiva in zato tudi bolj opazna in odmevna.

Podoben obrat doživi hrbtna stran brošure *Slovenija* Cankarjeve založbe iz leta 1992 v ponatisu 1993. Enako kot *Atlas Slovenije* prinašata obe izdaji na hrbtni strani fotografijo Triglava in Pirana. Sprememba nastopi pri tretji sliki. V prvi izdaji je tretji opisni prizor Slovenije iz poljedeljsko-vinogradniških prekmurskih gor, v ponatisu pa se v tretjem prizoru nad zelenim travnikom dviga cerkveni zvonik.

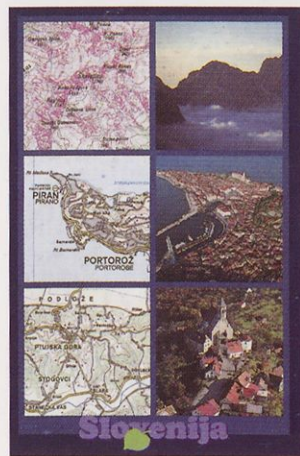
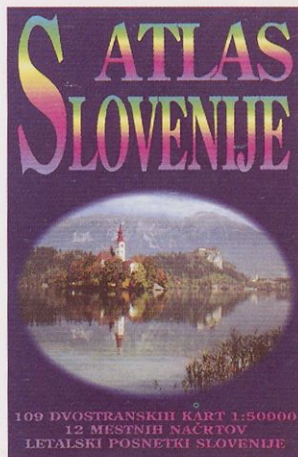
Novi/stari krajinski tip

Prvine, ki se pojavljajo na naslovnica knjig o Sloveniji in v turističnih brošurah samostojne Slovenije, ponovno sestavljajo krajinski tip, kakršnega sta ustvarila kmečka povest in Maksim Gaspari. Le da je tokrat njegova vsebina nekoliko širša, obsegajoč tudi sodobne težnje po ekološki zavesti, razvidne tudi iz gesla *Nazaj k naravi na sončni strani Alp!* Vendar natančnejši pregled slikopisja, ki geslo spremlja, pokaže, da gre pravzaprav tudi tu za intenzivno obdelano ruralno krajino, oglaševane počitnice se dogajajo na kmetiji, kar je seveda zelo daleč od narave v čistem pomenu besede. "Nazaj k naravi" v takšnem kontekstu prej pomeni "nazaj v kmečko idilo".

Za naštete motive je značilno, da so izrazito tipski – v merilu nacionalnega prostora jim težko določimo natančno lokacijo (izjemoma seveda v primeru, ko jih slučajno prepoznamo, kar je glede na relativno majhnost ozemlja povsem možno). Vendar, če povzamem Žagarja (1992: 112), pri narativnosti/propagandi ni pomembna natančna identifikacija objekta, temveč le izražanje občutka.

V tem smislu je zanimiva tudi različno pogosta raba motiva posameznega drevesa v polju – lipa. Lipo kot najpogostejšo botanično vrsto tega motiva v turistično likovno govorico ponovno vpelje promocijska akcija *Slovenija, moja dežela* hkrati z uvedbo znaka – lipovega lista. List se je kot simbol slovenstva pojavljal že pred II. svetovno vojno, zvezan z gibanjem slovenskih taborov. Po koncu vojne ostane v slovenskem republiškem grbu, medtem ko ga v novem grbu samostojne Slovenije ni več. Nekaj pred letom 1970 se pojavi na plakatu ob stoti obletnici slovenskega tabora v Sevnici. Šele po omenjeni promocijski akciji se lipov list spet bolj uveljavlja v nacionalni propagandi; leta 1989 na plakatu Gospodarske zbornice z geslom *Tržnemu gospodarstvu nasproti*, na proevropskem plakatu UK ZSMS, na plakatih za obveznice Republike Slovenije z geslom *Zame in za mojo deželo*, ter plakatih za srečanja izseljencev v Škofji Loki. Ljudski glas je lipov list nedvomno sprejel za svojega in ga predlagal tudi kot najprimernejšo sestavino novega slovenskega grba. Leta 1991 je bila *lipa* predlagana celo kot ime za novo slovensko denarno enoto.

Nekoliko presenetljiv pojav je pomenski kontekst pogosto ponavljajočega se motiva *pojavov na vodi* (motiv 27): slapov, brzic, korit. Ta motiv se v turističnih prospektih pojavi v obdobju od 1950 do 1970 in je iz obdobja v

Platnice druge izdaje (MK: 1992) s fotografijo romarske cerkve na Ptujski gori, ki je v spodnjem desnem kvadrantu hrbtni strani zamenjala fotografijo Rdečega brega.

Hrbtna stran prve izdaje brošure *Slovenija* (CZ: 1992) s tretjim prizorom iz poljedeljsko-vinogradniških prekmurskih gor.

obdobje bolj prisoten. Največ ga je v zadnjih letih, predvsem zaradi pogostega predstavljanja na razglednicah. Pomenska vloga motiva pa je oprta predvsem na rekreacijske dejavnosti, kar je jasno razvidno iz konteksta, v katerem se motivi pojavljajo. Razen pri slapovih gre predvsem za ribolov ali veslaške športe, zlasti od sredine 80-ih let dalje. Verjetno je to vzrok, da se v zadnjem obdobju, od 1991 do 1995, poleg Krke in Save kot za turistični šport privlačni pojavljata še Soča in Kolpa. Sporočilo je izrazito naravnano v turistično ponudbo, povezano z divjino, naravo in mirom oziroma tveganjem. Teže pa bi ga označili kot dejavnik nacionalne prostorske identifikacije. V politični propagandi se ta motiv namreč ne pojavi; med turističnimi oglasi pa se pojavlja izrazito samo v zvezi s športnimi dejavnostmi. Po svoje je to nenavadno, saj je voda arhetipska prvina, ki je v vseh kulturah združevala različne simbolne pomeni. Morda je vzrok v dejstvu, da je "rečnih zanimivosti" v slovenskem prostoru toliko, da se je njihov simbolni pomen izgubil prav zaradi številnosti in iz kvantitete niso prerasle v simbolno kvaliteto. Očitno se kot dejavnik prostorske identitete v simbolnem smislu niso vsidrale v slovensko zavest. Niti slap Savica ni prevzel dejavne vloge v smislu narodne identifikacije s prostorom, čeprav je nanj vendar krajevno navezana idejno močna Prešernova pesnitev z narodno-zavedno vsebino, niti Soča kot identifikacijski dejavnik ni prerasla v splošno zunaj pomena, ki ji ga je pripisal Gregorčič.

Da gre pri tem za pomenski preskok, lahko sklepamo po tem, da se na reke v simbolnem smislu vežejo regionalne identitete. To nakazuje primer reke Mure: že omejena reakcija mladih Prekmurcev na institucionalizirano akcijo *Slovenija, moja dežela* izpostavlja prav regionalno navezanost na reko, s katero naj bi se tudi Prekmurje

vkjučilo v celostno podobo slovenskega prostora, dopolnijo pa jo še z mlinom – z reko povezano kulturno prvino (glej str. 151).

V tem smislu je poveden tudi primer motivov jezerske krajine. Tudi tu je voda z vsemi prej omenjenimi arhetipskimi sopomeni osnovna prvina. Za razliko od rek pa jezera niso tako neposredno vezana na športne dejavnosti, čeprav v nekaterih primerih nakazujejo tudi možnost športne izrabe. Pogosto se pojavljajo v predstavitvah Slovenije, najbolj izrazito zastopata jezersko krajino Bohinj (5.2 %) in Bled (4.6%) od 13.1%, kolikor je vseh jezerskih motivov.

Prototip slovenske krajine

Zanimivosti, ki jih je moč razbrati iz propagande, je seveda več. Če na primer pogledamo, katere so tiste krajinske prvine, ki se največkrat pojavljajo v raznih kombinacijah, so to gotovo gore, potem gričevje in travniško-njivski svet, z več ali manj kulturnimi prvinami. Katere od teh sestavljajo prototip slovenske krajine?

Če združimo prej opisane motive (ne glede na pridobljene politične sopomene), se kot kvintesenca slovenske krajine najmočnejše kažeta Logarska dolina ali dolina Trente. Združujeta vse ključne prvine, ki se v propagandnem gradivu najpogostejše pojavljajo: vas, drevo v polju, reka, objem z gozdom obraslih hribov, svetleči se venec gora. Prizor se v turističnih prospektih pojavlja skozi vsa obdobja, tudi že pred II. svetovno vojno, vendar je bil redko posebej izpostavljen kot slovenski. Šele v zadnjem analiziranem obdobju krasi naslovnico publikacije o kmečkem turizmu. Iz propagande namreč veje nedvoumno sporočilo: Slovenija je Bled.

Hrbtina stran druge (CZ: 1993) izdaje, kjer se v tretjem prizoru nad zelenim travnikom dviga cerkveni zvonik.

M. Gaspari, turistični plakat 1954. Slovenijo označujeta narodna noša in Bled.

Pustimo ob strani prebivalce Slovenije, ki naj bi razmeroma dobro poznali prostor, v katerem živijo. Tujcu, ki prime v roke turistično ali drugo promocijsko gradivo, je zlahka vzpostaviti omenjeni enačaj. To sporočajo naslovnice turističnih brošur v zadnjih treh letih, naslovnice knjig o Sloveniji in z *Atlasom Slovenije* nam to sporoča tudi Geodetski zavod. Krajinski prizori Bleda izrazito prevladujejo v vseh tovrstnih publikacijah, koncem 80-ih let pa se začnejo pojavljati še pogosteje.

Zakaj Bled? Je sestava prostorskih prvin sama po sebi tako značilna ali pomembna, da prevlada nad drugimi? Tudi kot dejavnik istovetnosti? Manjka Logarski dolini zvonik? Glede na današnjo politično usmerjenost misel ni čisto brez osnove. Je Bled prvina prostorske identifikacije slovenstva zaradi dolge tradicije turistične dejavnosti? Morda, saj je privabljala elito, kljub temu, da Slovenci dolgo niso bili njeni množični uporabniki. Zdraviliški turizem in kraljeva rezidenca sta Bled kot poseben in cenjen vse bolj umeščala v koncept tistega, s čimer smo se (gotovo) želeli istovetiti. Nedvomno je za Bled značilna svojska kombinacija prostorskih prvin, naravnih in kulturnih. Prešeren ga vidi kot "kinč nebeški" in "podobno raja".

Pa vendar, ali lahko trdimo, da je za prostorsko identifikacijo nekega naroda dovolj slikovit splet naravnih in kulturnih dejavnikov, ki so se v posebni sestavi opredmetili v individualnem prostorskem izrazu? Samo v primeru, ko jim je pripisan poseben pomen in simbolizirajo nacionalne vrednote. Morda je posebne pomene res pritegnila krajinska slikovitost, vendar brez teh sopomenov prostor ne bi igral identifikacijske vloge. Krajine v procesu preobrazbe v simbole nacionalne identifikacije doživijo določeno stopnjo abstrakcije. Takrat je njihov

simbolni pomen močnejši od njih samih.⁸⁰ Poznamo primere, ko določeno človekovo dejanje v krajini spremeni percepcijo le-te, ne da bi jo samo količikaj fizično spremenilo. Morda najlepše je to izrazil ameriški pesnik Wallace Stevens (1879–1955) v pesmi *Zgodba o vrču* (prevedel Venó Taufer):

*Postavil sem vrč v Tennessee,
okroglega, gor na hrib.
Zavoljo njega je zanikrna divjina
obkrožala ta hrib.
Do njega je zrasla divjina,
se razrasla okrog, nič več divja...*

80
Warnke (1992) razlaga, da izjemni ali lepi deli krajine privlačijo pripisovanje političnega pomena, kar se izrazi v postavitvi spomenika (ali pa krajina sama postane spomenik) — tako se celotno območje, vsa krajina napolni s političnim sporočilom. Rezultat je potem "politična krajina" v dobesednem pomenu; ni je več moč dojemati brez sporočila političnega spomenika. Podobno meni Velikonja (1996), da estetske kakovosti krajine postanejo naravni okras spomenika.

Dejstvo, da gre v pesmi za umetn(išk)o izdelan predmet in za pristno naravo, ki jo postavitev vrča pomensko spremeni, ni v nasprotju z zagovarjanim argumentom. Zaznavo lahko spremeni tudi poimenovanje kraja; lahko jo spremeni tako fizično kot simbolno dejanje, ki prizorišču prida nov pomen.

Bled je najprej nastopal samostojno kot turistično zanimiv in privlačen kraj, brez neposrednih asociacij na Slovenijo (ali slovensko). V turistični propagandi se kot prisposodba Slovenije prvič pojavi šele po II. svetovni vojni in sicer kot krajinski prizor v ozadju para v narodnih nošah, ki Slovenijo predstavlja v kontekstu Jugoslavije. Natančna identifikacija kraja mu morda res ni potrebna, saj je prepoznaven zaradi svojih posebnosti, vendar v tem kontekstu nastopa kot prostorski simbol, posplošen na celoto, ki jo zastopa: sopomenja.

Še najbolj verjetna je tako razlaga, da je Bled postal *sveti kraj*, kjer se dogajajo rituali z narodnim samopotrjevanjem povezane zgodovine, seveda spremenjeni v vsakdanjo, profano obliko. Od krajev — prizorišč za slovensko

zgodovino pomembnih dogodkov, s katerimi se lahko istovetijo vsi Slovenci, pravzaprav v propagandi ostaja samo Bled. Ni krajev, kjer smo še kot Karantanci ustoličevali svoje prve kneze (sicer z razlogom, saj so danes ti kraji zunaj slovenskega državnega ozemlja); gora, pod katero spi kralj Matjaž, je (morda) preveč na robu nacionalnega prostora in turistične pozornosti, celjskih grofov pa že dolgo ni več. Tako nosi Bled vso težo simbolskega kolektivnega spomina. Rus (1970) pravi: "Socialno integriranost Slovencev znotraj in zunaj meja nacionalne države lahko vzdržujemo samo s simboličnimi sredstvi, kot so ideologija, propaganda, vzgoja itd. Seveda so simbolična sredstva povsem neučinkovita, če ne temeljijo na natančni in hkrati realni vrednostni orientaciji." V tem pogledu je Bled, kar se tiče slovenskih političnih razprtij, nevtralen in s tega vidika ni vprašljiv kot splošni simbol. V samo bit slovenske narodnostne zgodovine ga je neizbrisno vsidral Prešeren. Poleg tega se slikovitost krajinskega prizora, kakršno v Sloveniji najdemo samo in edinole na Bledu, ki jo poleg tega uokvirja še drug, skoraj toliko, če ne celo bolj pomemben simbol, gore, odlično vklaplja v idilični medijski mit o podobi deželice na sončni strani Alp.

Primer preobrazbe naravnega pojava v spomenik slovenstva z izrazito politično sporočilnostjo je ustoličenje Triglava kot narodnega simbola. V primeru Bleda je transformacija verjetno potekala podobno in sočasno pridobivala različne pomene. Triglav nikoli ni bil "turistični raj" v enakem pomenu besede kot Bled, saj je teže dostopen. Kljub temu pa nanj romamo ob različnih priložnostih in na različne načine.⁸¹ S tem skupinsko ali kot posamezniki podoživljamo zgodovinski ritual. Triglav je bil in ostaja nesporen simbol slovenstva, od

81

Spomnimo se samo tradicionalnih pohodov *Sto žensk na Triglav*. Med Slovenci velja nenapisano pravilo, da je treba vsaj enkrat na vrh Triglava. Enako velja za razvijanje slovenske zastave na vrhu Triglava ob posebnih državnih praznikih in dogodkih.

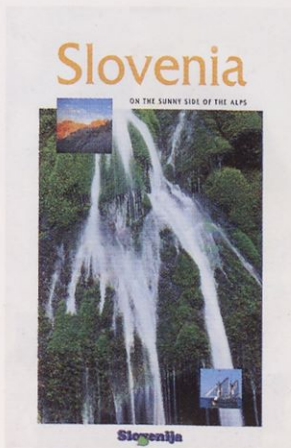
romantične dobe Zedinjene Slovenije naprej. Ostaja dejavnik slovenske istovetnosti z vidika kontinuitete: kljub politični spremembi po letu 1990 ostajata Triglav in morje v slovenskem grbu.

Kakorkoli že, oglejmo si naslednji ilustrativni primer. Leta 1992 izdala Ministrstvo za turizem in Gospodarska zbornica Slovenije turistično promocijsko revijo *Slovenija. Na sončni strani Alp*.⁸² Na naslovnici je velik bližnji posnetek slapičev, ki se zlivajo čez skale, obrasle z rastlinjem. Vstavljeni sta dve manjši fotografiji, ki prvo umeščata med Alpe in Jadran: vrh Triglava in jadrnica na morski gladini. Pred nami je torej dežela med morjem in Alpami, zelena, vodnata, sveža. Sporočilo je jasno, vendar, kot se izkaže, ne dovolj primerno. Po besedah avtorja fotografij naj bi osnutek revije zavrnil, češ da fotografija na naslovnici "preveč spominja na Plitvice" v sosednji Hrvaški in s tem vzbuja napačne geografske asociacije. Vira ni bilo mogoče preveriti in je zgolj opazka. Dejstvo je, da publikacija ni šla v prodajo in da fotografijo na naslovnici v ponovnem tisku 1993 zamenja panoramski posnetek Bleda. To potrjuje misel, da je prav Bled sprejet kot najbolj slovenski. V drugi izdaji pa sta spremenjeni tudi vstavljeni fotografiji: Triglav zamenja glavno mesto Ljubljana. Res gre pri tem za vpliv urednika in naročnika, vendar tudi ta ostaja znotraj splošno sprejete družbene koncepcije slovenskega prostora. V njej pa, očitno, krajine, ki niso nedvomno in nezgrešljivo slovenske, nimajo kaj iskati. Toliko o naslovnici.

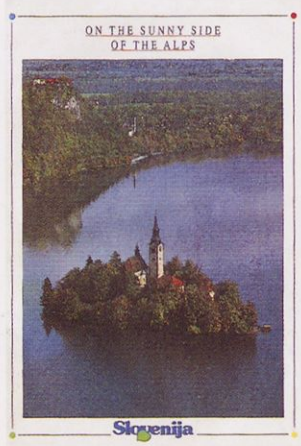
82

Na vpogled je bil le izvod iz osebnega arhiva fotografa J. Žnidaršiča v angleščini: *Slovenia. On the Sunny Side of the Alps*.

Zavrneni predlog naslovnice promocijske revije *Slovenija na sončni strani Alp*, 1992.

Nekaj sprememb pa je publikacija doživela tudi v notranjosti: posnetek slapa nadomesti posnetek Soče (s pripisom imena), Sorško polje Cerkljansko polje, triglavsko Črno jezero zamenja Velika planina, večerni posnetek

Drugi predlog, 1992 in sprejeta različica, 1993, obe z Bledom kot osrednjim motivom.

cerkvice na hribu (Jeruzalem) prepusti prostor gnezdečim štokrkijam, panoramski posnetek Bleda, ki se je premaknil na naslovnico, pa zamenja posnetek z igrišča za golf. Poleg tega se v ponovni izdaji pojavita tudi Bela krajina in Vipavska dolina, ki ju v prvi izdaji ni. Pravzaprav gre za zanimiv pojav nekakšne nasprotujoče si dvojnosti: na naslovnici se publikacija podredi prevladujoči predstavi o Bledu kot najpomembnejši prostorski identifikacijski prvini slovenstva; notranjost pa izkazuje prav nasprotno prizadevanje: s predstavitvijo se skuša čim bolj približati geografski in kulturni raznolikosti slovenskega nacionalnega prostora. Razlogov za to je več, v samem družbenem obratu k poudarjanju ohranjanja narave kot vrednote (kmečki turizem je gotovo izraz takšnega načina doje-manja), k raznolikosti in razdrobljenosti, pa tudi v političnih prizadevanjih za decentralizacijo, kar omogoča več lokalne iniciative tudi v turizmu, in podobno.

V zadnjem obdobju ta nasprotujoča si dvojnost pravzaprav ostaja značilnost propagande. Po eni strani se promovira enotnost, ki nacionalni prostor vsebinsko opredeljuje, po drugi pa raznolikost in pestrost, ki ga delata privlačnega. Turistično povpraševanje se spreminja. Množičnemu turizmu in obleganju letovišč se vse bolj postavljajo ob bok še mnoge druge oblike turizma. Ni več nujno vezan samo na ogledovanje znamenitosti ali zdravstveno pogojen, na primer s potrebo po svežem gorskem zraku in soncu ob morju. Prav zaradi tega imajo prizadevanja po širjenju predstave o slovenskem prostoru tudi uradno finančno podporo (cf: Sirše et al. 1993). Medtem ko si stroka in uradni izdajatelji prizadevajo, da bi turistična propaganda vključila in enakovredno predstavila vse dele dežele, pa se populistični spored predstavljanja Slovenije oklepa najstarejših simbolov in še

vedno oziroma ponovno vzpostavlja Slovenijo zgolj kot deželo med morjem in Alpami. Ta oznaka se večkrat pojavlja kot naslov turističnih publikacij. Najdemo jo tudi v Cankarjevem *Kurentu*, vendar jo Cankar dopolni z vzhodnim obrobjem, štajerskimi goricami in Gorjanci. Triglav in morje v grbu dodelita Gorenjski in Primorski nekakšen status uradnih slovenskih krajin. Tako kot v politiki⁸³ tudi v prostorski predstavi obstaja nekdanja Kranjska kot najbolj slovenska; kot Slovenijo v množični kulturi pooseblja gorenjska narodna noša, jo v prostorskih opisih ponazarjajo predvsem kraji in krajine Gorenjske.

83

O tem, kako je slovenska politika še vedno preveč vodena s stališča Kranjske, razpravlja Vodopivec (1996: 10–11) v uvodnem pogovoru v knjigi *Slovenska smer*.

Ohranjeni identitetni konstrukt

Predvsem medijsko slikopisje, kamor spada tudi propaganda, je tisto, ki z največ moči oblikuje ideologijo v govorici podob. V dobi, v kateri je prišlo do prave evforije poudarjanja in iskanja slovenske identitete, je skupina Irwin v pronicljivi analizi, "cinično in sardonično", kot njihovo delo označi Brejc (1992: 73–74), uporabila politične in nacionalne simbole. Izbrali so tiste prvine nacionalne likovne umetnosti, s katerimi se je ustvarjala "kultura narodnosti in razredne pripadnosti" (ibid.). Uporabili pa so jih v interpretaciji slovenskih nacionalnih ikon – simbolov slovenstva – v ciklu *Slovenske Atene*, in sicer zlasti tiste simbole nacionalne pripadnosti, ki so vzeti iz prostora oziroma krajine. Tako so reciklirali krajinske slike iz Narodne galerije, jih opremili s podobami Marije z detetom in prekrili s silhueto Groharjevega *Sejalca*. Reciklirani slovenski simboli so gozd, polje (kozolec s cerkvico v ozadju), Alpe (Triglav), morje in Kras (Postojnska jama).⁸⁴ "Irwini," pravi Brejc, "pokažejo ideološki naboj teh simbolov, njihovo heimatkinstvo in možnost pervertirane izrabe. [...] Še bolj

84

Zamisel je iz let 1983–1987, razstavili pa so jih leta 1991 (cf. Sinteza 1990).

Plakati iz časa pred II. svetovno vojno se od današnjih skoraj ne razlikujejo niti po čistih niti po aluzivnih znakih. Zgoraj Gorjup; spodaj Šajn, 1939.

odločna je metamorfoza v časovni smeri: *Slovenske Atene* so obrnile čas nazaj v leto 1907, ko je nastal Groharjev *Sejalec*. Izraz "pervetirana izraba" opozarja na to, da se znotraj identitetnega mita lahko ohranjajo simboli, njihova vsebina pa se menja, odvisno pač od družbeno političnega konteksta. Tako vzporednice spremembe identitete potekajo na dveh ravneh; ali se spremeni družba in hkrati spremeni svoje simbole, ali pa spremenjena ohrani simbole, le da jih napolni z drugo vsebino. Čas ni več linearna ali vzročna postavka, temveč krožni prenos izkušnje, ki omogoča recikliranje, prisvajanje motiva in ponovne izrabe simbola v njegovi nadčasovni razsežnosti.

Primerjajmo podobe današnje propagande s tistimi iz časa pred II. svetovno vojno, ko smo že nastopali kot kulturna, gospodarska in politična entiteta s prvimi elementi državnosti. Ne samo, da podoba uporablja enake krajinske prvine, tudi njena aluzivnost se skoraj ni spremenila. Gorjupov turistični plakat iz leta 1939 vsebuje vse bistvene sestavine današnje propagande: gore, ki podobo geografsko umestijo, vas s cerkvijo, in poljedeljsko krajino, ki sporočata duhovno naravnost deželice; domačijskost je dodatno izpričana z nageljni in gankom, ter opremljena z geslom: "Lepa in poceni turistična dežela!" Tudi drugi plakati iz tistega časa sporočajo podobno: lepa, gorata dežela. V aluzivnosti se ta podoba v ničemer ne razlikuje od današnje medijske podobe, v kateri je slovenska krajina predvsem Gorenjska.

V podobnem smislu je opazna tudi razlika med krajinskimi motivi na političnih plakatih v prvem od analiziranih obdobjih (1945–1950) in na tistih v zadnjem (1991–1995). Politični plakat po II. svetovni vojni nedvomno odseva nerešena vprašanja meja. Na plakatih se

pojavi se stilizirana Istra in morje, pogosto je dodan še Triglav kot simbol narodne pripadnosti. Na plakatih iz zadnjega obdobja pa prevladujejo krajinski motivi kulturne, kmetško/katoliške krajine, še posebej na plakatih tistih strank, ki se odkrito ali prikrito odevajo v domačijskost in zagovarjajo konservativne vrednote. Ta podoba odseva tudi v ekonomski propagandi za lastninske certifikate tistih družb za upravljanje, ki so povezane s tako usmerjenimi strankami. Triglav uporabi za simbol le Nacionalna finančna družba z Abanko (prej Jugobanko) kot glavnim ustanoviteljem.

Pogled od zunaj

Kot dodatek k spreminjivosti podobe oziroma k različnim predstavam istega koncepta lahko pogledamo še, s katerimi kraji, območji ali sestavinami slovenski prostor opredeljujejo tuji mediji. V letu 1994 je Ministrstvo za gospodarske dejavnosti Republike Slovenije, Sekretariat za turizem, pripravilo brošuro *Inozemski tisk o našem turizmu v letu 1993*.⁸⁵ V uvodniku brošure piše, da je "nekaj zbranih člankov nastalo tudi na podlagi organiziranih potovanj tujih novinarjev po Sloveniji." Zbir člankov je prej slučajen, temelji na tistih, ki jih je ministrstvo "dobilo v vednost." S stališča ustvarjanja predstave o prostoru in s tem posredno predstave o državi kot skupnosti je zanimiva trditev, da "smo v letu 1993 uspeli plasirati v nekatere velike časopise in revije v tujini članke in reportaže, ki po svoji vsebini ustvarjajo pozitivno podobo o turistični deželi Sloveniji." Brošura vsebuje predstavitev, namenjene Italijanom, Avstrijcem, Nemcem, Švicarjem, Francozom, Angležem, Nizozemcem, Madžarom, Čehom, Kanadčanom in Američanom.

J. Trpin, plakat Slovenija, 1939.

⁸⁵

Brošura je namenjena interni uporabi, izdelala pa jo je agencija Atelier IM iz Ljubljane, ki jo tudi hrani.

86

V enakem geografskem določilu je slovenski prostor koncem 18. stoletja videl tudi Linhart (glej str. 66).

Italija Slovenijo predstavlja z Bledom, gorskim svetom, kraškimi jamami, z domačijskim krajinskim tipom (vasico in njivami-travniki), pa tudi z mesti na rekah: Ljubljano, Ptujem, Novim mestom. Ne propagira pa Slovenije z njenimi obmorskimi letovišči, Piranom in Portorožem. Avstrija vidi Slovenijo predvsem kot Bled, nastopajo pa še Ljubljana in zdravilišča. Alpskega sveta v avstrijskem ustvarjanju podobe o Sloveniji ni. Podobno je z Nemčijo. Tudi tu v člankih prevladuje Bled, pojavljata pa se tudi Piran in Portorož. Časopis *Handelsblatt* Slovenije ne uvršča med morje in Alpe (morda zato, ker ima svoje), temveč "med Jadransko morje in Dravo".⁸⁶ *Nordkurier* pa 24. julija 1992 v prilogi *Globetrotter* ugotavlja, da "se Slovenija predstavlja kot alpska dežela z evropsko kulturo," kar ilustrira s fotografijo cerkvice med hribi. Prav tako nas Švica ne predstavlja z Alpami, temveč z Bledom, Ljubljano, Krasom in Piranom. Za Francoze je dovolj le Bled. Nizozemce zanimata Bled in dolina Krke, Madžare morje in Piran, prav tako Čehe, ki Piranu in Portorožu pridružijo še Bled in kraške jame. Tudi Kanada se zadovolji z Bledom in Piranom, kar je že bliže umestitvi med alpski in jadranski svet.

Zanimiva pa je primerjava podob, kakršne podajata Velika Britanija in Združene države Amerike. Obe se namreč od vseh drugih razlikujeta po predstavljanju kozolcev in cerkvic – idilične domačijskosti, ali kakor jo označi ameriški *Traveller*: "medigre v časovnem stroju." Velika Britanija propagira Bled, tudi Bohinj, potem še Ljubljano, dvojico Piran/Portorož in Postojnsko jamo. Podobno oglašajo ZDA, le da *Traveller* opremi fotografijo Bleda z geslom: "lahko bi bilo na Bavarskem," Piran pa ljubko imenuje "male Benetke".

Vidimo, da poročanje ni objektivno: vsaka država iz našega prostora izbira tisto, po čemer se od nje razlikuje in kar je za njene prebivalce eventualno zanimivo.

Čeprav so tuje predstavitve modelirane po naši predstavi o tem, kaj imamo turistom ponuditi, pa z njo niso v celoti usklajene. Predvsem Nizozemci pri nas že dolgo iščejo drugačne načine počitnikovanja in obiskujejo območja, ki smo se jih sami v smislu turistične prodaje šele komaj začeli zavedati.

Slovenija v očeh domače javnosti

Ali se slovenska narodna identiteta res veže na tradicionalistično prostorsko podobo ruralne, "domačijsko-katoliške" krajine? Jo res opredeljujejo njive in kozolci, dopolnjeni s cerkvicami – prostorskimi opredmetenji religije kot nove politične sile na Slovenskem? Kontinuiteta istovetenja se očitno ohranja prav s tem krajinskim tipom: kot asociativna podoba Slovenije se nadaljuje skozi čas, se reciklira že od razsvetljenskega narodnega preporoda dalje, preko Gasparijevega opusa do današnje medijske podobe. Politične stranke in investicijske družbe usmerjajo svoja sporočila predvsem na ta segment slovenske družbe. V njem vidijo svojo ciljno publiko, saj pričakujejo, da deli enake vrednote in se bo zato z izbranimi prvinami najbolj, najlaže in najhitreje poistovetila. Da gre pri tem za nostalgični pogled nazaj, priča dejstvo, da se je število kmečkega prebivalstva v Sloveniji močno zmanjšalo. Čeprav danes 49.5% slovenskega prebivalstva živi zunaj mest, torej je skoraj

polovica slovenske populacije neurbana, pa je delež kmečkega prebivalstva komaj 6%, kar pomeni, da zelo malo prebivalcev Slovenije živi neposredno od kmečkega dela.⁸⁷

Da bi lahko natančneje odgovorili na ta vprašanja, smo raziskali tudi javno mnenje. Skupek oziroma povprečje osebnostnih mnenj je morda v nasprotju s splošno, uradno podobo slovenskega prostora, kakršno ustvarjajo mediji, in lahko torej podaja nekoliko drugačno sliko. Pri tem seveda ne smemo pozabiti, da se tudi osebna videnja, ne glede na to, koliko so psihološko individualno pogojena, ustvarjajo s splošno družbeno sprejetimi resnicami. Realno je bilo pričakovati, da bodo mnenja posameznikov o tem, kaj je značilno za slovenski prostor, vsaj delno pod vplivom trenutne medijske podobe, tudi zato, ker raziskava išče koncept nacionalnega prostora, torej tiste poteze, ki izkazujejo enotnost oziroma jih je moč posplošiti na celoto. Raven slednjega tudi od posameznikov zahteva, da se vživijo v abstraktnjšo raven svoje predstave o prostoru, v katerem živijo.

Analiza propagandnega gradiva je namreč potrdila prav omenjeno trojnost konstitutivnih enot koncepta:

- kraji oziroma območja, *topos*, ki se pojavljajo kot enkratni, jasno prepoznavni in nezamenljivi in jih predstava enači s Slovenijo;
- krajinski motivi, brez jasne vezanosti na določen kraj, ki skupaj ustvarjajo splošno krajinsko podobo Slovenije;
- posamezne prvine, ki v prostorskem smislu gradijo tako kraje kot motive, v simbolnem smislu pa se pojavljajo tudi samostojno kot predstavniki slovenskega prostora.

Javnomnenjska raziskava naj bi pomagala odgovoriti na vprašanje, ali tudi v osebnih predstavah obstaja koncept, ki bi ga lahko poimenovali "slovenska (po)krajina", na kakšen način in preko katerih dejavnikov določena skupina ljudi prepozna in pomensko označi prostor oziroma ozemlje, na katerem prebiva.⁸⁸

Vprašalnik je ohranil tri ravni velikostnih razredov krajinskih enot – kraj, motiv, prvino – in po njih spraševal tako s fotografijo kot z besedo. Prostor je bil opisan s skrbno izbranimi prostorskimi enotami, ki delujejo kot individui in kot splošni pojavi, odvisno od konteksta konceptualizacije. Vsak najmanjši del prostora lahko posamezniku pomeni *kraj*, če ga posameznik kot takega prepozna (Canter 1977, Lenz-Romeiss 1970), vendar je bilo pričakovati, da se bodo te osebnostne razlike razgubile v velikem vzorcu. Po motivu je anketa spraševala na dveh ravneh: po značilnostih, izbranih sestavinah prostora, ki v različnih kombinacijah sestavljajo krajinske vzorce, in po krajinskih tipih, širših krajinskih vzorcih, s katerimi lahko opišemo raznolikost slovenskega prostora.

Izbor fotografij sta pogojevala vsebina in način izvajanja ankete. Način izvajanja ankete in psihološke zmogljivosti anketiranih so pogojevali omejeno število fotografij. Kot objektivni in za anketo primeren opis slovenskega krajinskega prostora se je zato kazala druga stopnja regionalne razdelitve krajinskih tipov (Marušič et al. 1994) na 18 krajinskih enot. Izbranih 18 opisnih skupin za potrebe fotografskega dela ankete dovolj dobro opiše slovenski prostor, ne predstavi pa podrobnejših raznolikosti. Ustreznost izbora podpira tudi razvrščanje krajinskih območij Slovenije v razrede podobnosti na osnovi digitaliziranih prostorskih podatkov v 17 skupin (Jug 1995).

88

Reprezentativni vzorec je določil Center za raziskavo javnega mnenja in množičnih komunikacij pri Fakulteti za družbene vede, ki je tudi izvajal anketo. Podrobneje o poteku ankete in sestavi vprašalnikov glej Kučan, A: Slovenski prostor v sodobni družbeni predstavi. V: Geografski zbornik, ZRC SAZU, 1997: 111-169.

Druga stopnja regionalne razdelitve na 18 krajinskih enot s fotografijami, ki so jih predstavljale v vprašalniku, poslanem po pošti.

1

2

3

7

8

9

13

14

15

4

5

6

10

11

12

16

17

18

Izbrane fotografije prikazujejo najbolj značilne poteze posameznega tipa, izogibajo pa se znanim, v medijih pojavljajočim se izsekom iz prostora, kakršni so na primer turistični kraji. Pravo anonimnost je bilo zaradi majhnosti in relativne dostopnosti skoraj vseh delov Slovenije težko doseči.

Kljub temu, da je fotografija le izsek iz nezamejenega krajinskega prostora (v resnici ima opazovalec mnogo širše vidno polje, saj krajino dojema celostno), lahko iz rezultatov raziskav o učinkovitosti uporabe fotografije pri preučevanju o vrednosti krajine (Coetier, 1983; Zube 1978) sklepamo, da so v raziskavah odnosa krajina – opazovalec barvne fotografije sprejemljiv nadomestek stvarnih krajin, kadar so posnete v zornem kotu, sorodnem človekovemu. Odločitev o tem, ali so fotografije dober ali slab nadomestek stvarnosti, pa je odvisna od krajine same in od namena raziskave. V našem primeru je bilo za predstavitev krajinskega tipa pomembno, kaj se pojavlja na sliki in v kakšni kombinaciji; enako, kot so se v tipe razvrščali tudi slikovni prikazi krajin v analizi propagandnega gradiva.

Vsaka fotografija je predstavljala določen krajinski tip, za katerega so morali vprašani presoditi, ali je del slovenskega prostora. Slovenskost je implicitna; interpretacija se je omejila zgolj na to, kaj je krajinskim prizorom, ocenjenim kot slovenskim, skupno oziroma po čem se razlikujejo od tistih, ki niso ali pa so nizko ocenjeni kot slovenski. Drugi del tega vprašanja pa je skušal odkriti še nekaj, s čimer bi lahko pomagali razložiti sodbe vprašanih o slovensosti predstavljenih krajinskih prizorišč. Pri pritrdilnem odgovoru so morali vprašani predstavljeni prizor znotraj Slovenije še geografsko podrobneje določiti – odgovoriti, kje se po njihovem mnenju naha-

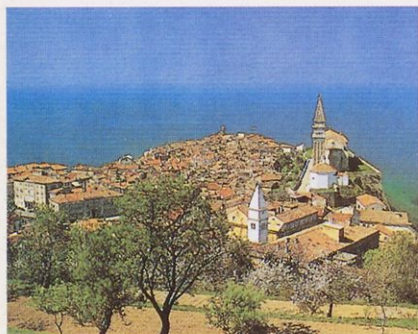
Seznam fotografij z lokacijami prizorišč in imeni krajinskih enot

št. Zemljepisna lega prizorišča na fotografijah po krajinska enota, ki jo predstavlja
fotografije Atlasu Slovenije 1985

1	Planinsko polje	144/B3-164/A1	Pivško-Cerkniška planota
2	Sv. Ana nad Koprivno	60/B1	Koroška in dolina Drave
3	Vinji Vrh blizu Novega mesta	153/A3	južne subpanonske regije
4	Gradišče pri Vipavi	161/B1	prave primorske regije
5	Mengeško polje	107/B2-107/B3	osrednja ravnina
6	pri Zagradcu v dolini Krke	168/B1	Grosupeljska kotlina in Suha krajina
7	Begunjščica v Karavankah	56/B2	Karavanke
8	Log pod Mangrtom	51/B3-52/A2	Julijske Alpe
9	Mozeljsko polje na Kočevskem	203/A1	Kočevska kotlina in Kočevski Rog
10	Spodnje Danje pod Ratitovcem	103/A1	zahodno predalpsko hribovje
11	pri Jeruzalemu v Slovenskih goricah	72/A1	vzhodno štajerske regije
12	Malo Polje nad Colom	143/A3	Trnovsko-Nanoška planota
13	Gojka pri Frankolovem	91/B1-91/B2	vzhodno predalpsko hribovje
14	pri Filovcih v Prekmurju	22/A3-22/B3	Prekmurje
15	pod Preložami v Brkinih	197/A1	subdinarske primorske regije
16	Kostanjevica na Kanalskem kolovratu	119/B1	subalpske primorske regije
17	Zgornje Jezerko z Grintovcem	59/A3- 85/A1	Kamniško-Savinjske Alpe
18	Lokvica pri Metliki	190/A2	Gorjanci z Belo krajino

ja oziroma katero območje Slovenije fotografija predstavlja (odprto vprašanje). Cilj ni bil ugotoviti, ali so vprašani kraj oziroma območje natančno prepoznali, temveč kakšne asociacije je pri njih zbudila fotografija: kateri krajinski tip so ji pripisali oziroma v katero območje so jo uvrstili.

Pri drugih vprašanjih so vprašani sestavljali kombinacije prvin – krajinske tipe oziroma krajinske motive, s tem, da so izbirali kombinacije iz danih seznamov. Razlika v številu možnih odgovorov naj bi pokazala, ali ožji izbor vpliva na bolj premišljeno in s tem v vrednostni sistem trdneje vsidrano odločitev. Vprašanja so bila zastavljena semantično različno, da bi lahko odkrili čim več pomen-skih ravni pri izbiri. To je pomembno zlasti zato, da

Fotografije znamenitih krajev (v vprašalniku). Od zgoraj navzdol: Piran, Triglav, Bled.

vprašanja ne bi ponavljala klišejev iz turistično propagandnih sklopov in bi pri vprašanih na drugačen način vzbudila asociacije o predstavi nacionalnega prostora. Tri medsebojno dopolnjujoča se vprašanja so bila zastavljena tako, da bi odgovori odkrili eventualne razlike med predstavami glede na namen.

Nazadnje so vprašani prvine v seznamu ocenjevali še glede na to, kako značilne so za Slovenijo. Kombinacije sestavin, na katere se veže krajinska identiteta, so razberljive tudi iz analiz odgovorov na vprašanja pri prvem nizu fotografij. Pri vprašanih, ki so skušala ugotoviti, na katere splošno znane kraje oziroma območja, recimo jim *znameniti individui*, se veže prostorska identiteta in koliko je, če je, pri tem od prostorske konfiguracije vplivnejši simbolni pomen, pa se je izbor fotografij in vprašanj oprl na analizo propagandnega gradiva. Skrčen zbir fotografij se je omejil le na kraje, ki že imajo izoblikovan simbolni pomen za slovensko nacionalnost: *Triglav, Piran, Bled, Cerkniško jezero, Logarska dolina*, posnete tako, da so čim bolj prepoznavne njihove značilne poteze. Dodana jim je bila fotografija bolj anonimnega krajinskega prizora, za katerega smo predpostavili, da privzema značilnosti tipa slovenske kulturne krajine (*njiva-travnik, kozolec, cerkvena na vzpetini, gozd*). Kljub izraziti individualnosti tudi fotografija *Logarske doline* deluje tipsko in sicer zaradi značilne kombinacije prvin. S tema dvema vrivkoma smo želeli preveriti, ali vprašani vrednotijo simbolni tip enakovredno simbolnim krajem. Ocenjevali so samo fotografije, brez krajevnih imen (toponimov). Morali so jih med seboj primerjati in ocenjevati le glede na to, kar so na fotografiji videli in prepoznali (kar so pač mislili, da so prepoznali). Pri tem pa jim je fotografija sama, brez poimenovanja, nudila

mного več asociacij, katero območje oziroma kateri kraj bi na sliki lahko bil.

Ocenjevali pa so tudi kraje, predstavljene brez fotografije, samo z imenom, *toponime*. Glede na to, da je bila v tem primeru odločitev odvisna od posameznikove predstave o kraju, ki jo je v njem vzbudil *toponim*, in ne od fizične konfiguracije predstavljene krajine, je primerjava med obema vprašanjema pokazala, da obstajajo razlike v ocenjevanju kraja, kadar je predstavljen s fotografijo, se pravi stvaren, ali kadar ga predstavlja samo ime, kjer so pomembnejše simbolne asociacije.

Pretežno odprta vprašanja so generirala množico različnih odgovorov, ki jih je bilo treba organizirati v skupine. Kodirni sistem je izhajal iz raznolikosti odgovorov samih. Z vidika problema krajinskih individuov so se odgovori razvrščali v geografsko različne velikostne razrede. Obsegali so vse od splošnih toponimov, kot so *alpski svet*, *ravnina*, opisov površinskega pokrova kot *gozd*, *polje*, tudi oznak bolj posebnih rab prostora, na primer *park*, *smetišče*, vse do imen regij in lokalnih toponimov, pa tudi ledinskih imen. Pojavljali so se tudi odgovori glede na zemljepisno lego: *zahodna Slovenija*, *severovzhodni svet* in drugo.

Prvi pregled odgovorov, po katerem smo jih razvrstili v seznam, je pokazal, da se pogosteje pojavljajo splošnejše kategorije. Lokalnih toponimov je bilo sicer veliko, vendar je bilo zelo malo takih, ki bi se pojavili več kot enkrat. Sledila je odločitev, da se ohranijo splošnejši razredi, regije in tiste lokalitete, ki so pogoste. Druge odgovore pa se uvrsti v skupine, primerljive z delitvijo na 18 regionalnih tipov, ki so jih predstavljale fotografije

Fotografije znamenitih krajev (v vprašalniku). Od zgoraj navzdol: Cerknško jezero, Logarska dolina, spodnja fotografija pa prikazuje vrnjeni tipični prizor.

je v anketi. Tako je kodirni sistem odgovore uvrstil v vnaprej določene skupine in sicer po tretji, bolj podrobni stopnji delitve regionalnih tipov (Marušič et al. 1994), ki zajema 66 krajinskih enot. Vsaka od 18 enot druge stopnje je v tretji stopnji podrobneje razčlenjena. Vsebinsko taka razdelitev odgovarja strukturi prispelih odgovorov, tudi pri tistih odprtih vprašanjih, ki niso bila vezana na fotografije. Pregled odgovorov je tudi odkril mešanico krajev, območij in posameznih prostorskih sestavin, ki jo je kodirni sistem skušal čim bolj verodostojno ohraniti. Na primer:

- regija: *Gorenjska*,
- druga stopnja delitve: *Kamniško-Savinjske Alpe*,
- tretja stopnja delitve: *Savinjske Alpe*,
- pogosta lokaliteta: *Logarska dolina*,
- prostorska prvina: *gore*.

Toponimom, ki so označevali območja od tretje stopnje delitve regionalnih krajinskih tipov nižjega velikostnega razreda, se je določila lokacija na kartah v merilu 1:50.000 v Atlasu Slovenije (1985) in so bili uvrščeni v odgovarjajočo (večjo) krajinsko enoto tretje stopnje regionalne delitve. Primer:

- toponim: *Robanov kot* → *Savinjske Alpe*: tretja stopnja delitve.

Razlike v številu kategorij med kodirnimi sistemi za posamezna vprašanja so posledica pojmovnih razlik med vprašanji, kakršne je terjala vsebinska primerjava in so se zrcalile tudi v odgovorih.

Osební, vzgojni in predstavitveni koncepti prostora

Ker je analiza propagandnih sklopov razkrila časovno dinamiko, spreminjanje predstave o prostoru, povezano s

spreminjanjem zaznave določene družbene skupine skozi različna časovna obdobja, je bilo še posebej zanimivo vprašanje, ali obstajajo razlike v predstavi o prostoru glede na namen. Po vzoru raziskav o različnih predstavah istega koncepta (Roth in Frisby 1986) je moč sklepati, da tudi znotraj ene družbene skupine v istem časovnem obdobju obstaja več percepcij istega objekta, odvisnih od namena. Če je torej zaznava tista, ki pogojuje identifikacijo (prepoznavanje) prostora oziroma istovetenje posameznika ali določene skupnosti s prostorom, ki ga poseljuje, sama zaznava pa je pogojena tudi z namenom (Canter 1977), potem gotovo obstajajo razlike med posameznimi predstavami prostora. Vzrok je verjetno prav v namenu, in sicer glede na to, ali gre za posameznikovo osebno vrednotenje, za željo po prenašanju te percepcije med generacijami znotraj neke skupnosti, ali za sporočanje (prenašanje) svoje podobe navzven – določeneje: za prenašanje vrednot, za, recimo temu, domovinsko vzgojo, ki omogoča vzdrževanje *kontinuitetne* plati skupinske identitete, ali pa za vzpostavljanje identitete v primerjavi z drugimi skupinami na drugih prostorih (*diferenčna plat*).

Analiza odgovorov na vprašanja o osebnem, domovinskovzgojnem in predstavitvenem konceptu slovenskega prostora je pokazala razlike že na prvi pogled. V skladu s kodirnim sistemom so se odgovori na vsa tri vprašanja razvrstili v približno enako število skupin (60, 64 in 62), vendar te med seboj niso bile vsebinsko enake – pri različnih vprašanjih so se pojavljale različne kombinacije skupin odgovorov.

Pri predstavitvenem konceptu je v odgovore vključenih manj delov slovenskega prostora, omenjenih pa je več turističnih krajev (manjkajo na primer kraji iz subdinarskih in subalpskih primorskih območij). Izrazito

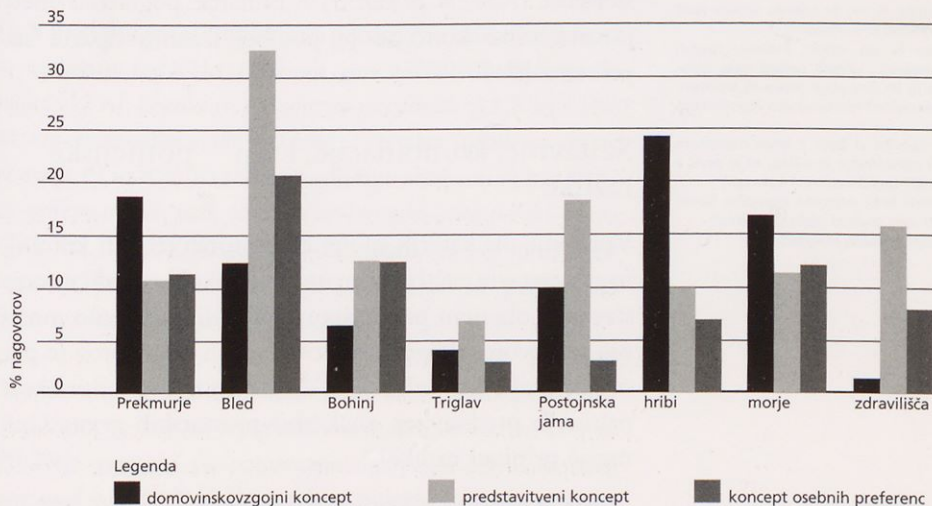
prevladuje Bled (32,2 %), sledijo *Postojnska jama* (18,1 %) in *zdravilišča* (16 %). Potem so pogosti še *Bohinj* (13,1%), *morje* (11,3%), *Prekmurje* (11%), *Ljubljana* (10,7%), *Gorenjska* (10,5%) in gesla *hribi*, *planine* (9,9%), *Julijske Alpe* (7,3%), *Primorska* (8,6%), *Triglav* (7,3%), *Portorož* (7,3%), *Trenta* in *Bovec* (7,1%) ter *Kras*, *Logarska dolina* in *Pohorje* (vsi 6,3%). Pri vseh drugih, razen za *Maribor* (5,5%), je pogostost pojavljanja pod 5%.

Domovinskovzgojni koncept vključuje skoraj vse dele slovenskega prostora. Turistični kraji (*Portorož*, *Bohinj*, *Bled*, *Ljubljana*, *Postojnska jama*, *Otočec*) so v splošnem izbrani manjkrat. Izrazito večkrat se pojavijo *hribi*, *planine* (24,4 %) in *morje z obalo* (16,9 %). Visoko pogostost imata še pokrajini *Gorenjska* in *Primorska* (17,9 % in 15,8 %). Frekvenca se poveča tudi geslu *Julijske Alpe* (11,2%). Izrazito večkrat se pojavi *Prekmurje* (19%). Pojavijo se nova gesla, *povsod po Sloveniji*, *slap Savica*, *soline*, močno se poveča tudi pogostost odgovorov *na deželo* (z 2,4% na 5,5%) in *Kras* (s 6,3% na 9,9%). Najbolj izrazit je upad pogostosti pri toponimu *Bled* (s 32,2% na 12,5%). Podoben upad je opaziti tudi pri geslu *zdravilišča* (s 16% na 1,3%). Frekvenca se zniža tudi toponimoma *Bohinj* (7%) in *Triglav* (4,4%), medtem ko se pokrajini *Štajerska* zviša (8,6%).

Če zdaj te ugotovitve primerjamo še z zbirom krajev, ki so prebivalcem Slovenije osebno najbolj pri srcu, vidimo, da se pogostost toponima *Bled* spet poveča (20,3%), prav tako toponima *Bohinj* (s 7% na 13,1%). Povečajo se tudi frekvence regij, *Gorenjska* (20,8%), *Štajerska* (10,3%), *Dolenjska* (s 6,2% na 10,5%), *Koroška* (za 1%) nekoliko manj, pogostost omembe območij *Primorska*, *Bela krajina*, *Notranjska*, *Kočevska* in *Pohorje* ostane skoraj nespremenjena. Frekvenca upade pri odgovoru *Kras* (z 9,9% na 4,9%), medtem ko frekvenca odgovora *Prekmurje* močno

upade (z 19% na 11,5%). Odgovori z visoko pogostostjo pojavljanja se geografsko umeščajo na Gorenjsko, z izjemo *Logarske doline*, ki pa je po tipu ravno tako gorska dolina, in so jo ocenjevali podobno kot dolino Trente.

Kvalitativne in kvantitativne razlike med temi tremi seznanji odgovorov dokazujejo obstoj različnih predstav istega koncepta glede na namen. Grafikon prikazuje razlike med predstavami na nekaj najbolj značilnih primerih. V predstavi o prostoru, namenjeni tujcem oziroma tisti predstavi, ki opredeljuje drugačnost slovenskega prostora, prevladujejo turistični kraji, kot sta na primer *Bled*, *Postojnska jama*; v predstavi, namenjeni prenašanju med generacijami, pa njun pomen močno upade. Poveča se pomen *Prekmurja*, *hribov* in *morja*. Sklepamo lahko, da se je v prostorski predstavi povečalo zavedanje o razsežnosti in raznolikosti slovenskega prostora. Glede na to, da v zvezi s seznanjanjem otrok s slovensko

(po)krajino veliko vprašanih meni, da bi jih morali osnovnošolski učitelji peljati v *Prekmurje*, lahko sklepamo, da je *Prekmurje* premalo znano in da ga morajo otroci osvojiti kot del slovenskega prostora.

Domnevo podpira še pojavljanje mnogih manj znanih krajev v seznamu odgovorov na vprašanje o prenašanju vrednot, torej domovinskovzgojno. To pojavljanje lahko razložimo samo s tem, da so vprašani menili, da se morajo otroci seznaniti z domačim (rojstnim) krajem vprašanih. Možno pa je tudi, da želijo vprašani otroke seznaniti s kraji, ki jih sami še niso obiskali. Pomen raznolikosti in spoznavanja pestrosti prostora v predstavi, namenjeni otrokom (vzgojni koncept), dopolnjujejo posamezne lokalitete, ki jih v drugih dveh seznamih ni. Naj naštejemo samo najpomembnejše: *soline, slap Savica* in sintagmo *povsod po Sloveniji*. Dokaj nizko pogostost toponima *Triglav* pri vseh treh vprašanjih je moč razložiti tudi s pomenljivostjo vprašanja, ki nakazuje fizično dostopnost (*Kam bi peljali...?*).⁸⁹ Nihanje pogostosti med posameznimi koncepti je posebej izrazito opaziti na primeru Bled.

89

Vprašanja, ki naj bi odkrila razlike med namenskim predstavami:

1. Kam bi po vašem mnenju morali osnovnošolski učitelji peljati naše otroke, da bi jih čim bolje seznanili s slovensko pokrajino? (domovinsko vzgojni koncept)

2. In kam bi vi sami z istim namenom peljali obiskovalca iz tujine, ki je prvič v Sloveniji? (predstavitveni koncept)

3. Kateri kraji oziroma območja Slovenije so vam osebno najbolj pri srcu? (koncept osebnih referenc)

Sestavine, kombinacije, kraji – pomenske razlike

Vprašani, pri katerih so vprašani morali izbirati kombinacije sestavin, sta bili semantično nekoliko različno zastavljeni, obenem pa sta dopuščali različno število možnih odgovorov. Pogostosti posameznih odgovorov se pri obeh vprašanjih razlikujejo kljub temu, da je bil v obeh primerih predstavljen enak zbir prostorskih prvin. Čemu je pripisati razlike?

1. Možno je, da je vzrok za razlike v pomenskih odtenkih, ki se skrivajo v vprašanjih. Eno sprašuje po značilnostih (po)krajine, ki jih imajo anketiranci pred očmi, ko pomislijo na Slovenijo, drugo po izboru tistih prvin, ki najbolj opišejo slovenski prostor.
2. Verjetneje je na odgovore vplivalo tudi število možnih odgovorov, pri prvem pet in pri drugem trije. Pri manjšem številu odgovorov je tehtanje izbora večje; odločitev je težja, izbira mora biti bolj pazljiva, saj je na voljo manj možnosti. Sklepamo lahko, da je odgovor natančnejši.

Pri izbirnem vprašanju s tremi možnimi odgovori so bile največkrat izbrane *gore* (20,5%), in za njimi *vinogradi-sadovnjaki* (12%). Sledijo *jezera*, *morje*, *kraški pojavi* in *cerkvice na vzpetinah* (10,5% – 8%) ter *kozolci* in *gozd* (6%). Naslednjo skupino podobno pogosto izbranih pojmov sestavljajo po vrsti *vasi*, *gričevnat svet*, *njive-travniki* in *reke-potoki* (5% – 3,8%). Najmanjkrat, pod 1%, sta izbrani prvini *žive meje med polji* (0,5%) in *posamezna drevesa* (0,2%).

Tudi pri izbirnem vprašanju s petimi možnimi odgovori so vprašani največkrat izbrali *gore* (16%), sledijo *kraški pojavi* (13%), *kozolci* in *cerkvice na vzpetinah* (11,5 in 11%) ter *vinogradi-sadovnjaki* (10,5%). Takoj za njimi sta *jezero* in *morje* (9 in 8%). Vrzal do naslednje skupine je kar velika: *gričevnat svet*, *vasi*, *gozd*, *njive-travniki*, *reke-potoki* (med 4,5% in 3%). Z najnižjim izborom pa se ponovno pojavita kategoriji *žive meje med polji* in *posamezna drevesa*, tudi tokrat z manj kot 1%.

Ocenjevanje istega seznama sestavin je dalo podobno sliko. Spet je največ vprašanih kot značilne izbralo *gore* (90,3%), najmanj pa *posamezna drevesa* (22,4%) in *žive meje med polji* (8,5%). Primerjava pokaže tudi, da je vrst-

ni red sestavin, po katerem se ocene od najvišje do najnižje razvrstijo glede na aritmetično sredino, nekoliko drugačen od tistega, po katerem se razvrstijo glede na seštevek dveh najvišjih ocen. V celoti je vrstni red skoraj nespremenjen – do prestrukturiranja pride le na tretjem mestu, ko se s seštevkom dveh visokih ocen *vinograd-sadovnjaki* uvrstijo pred *cerkvice* in *kozolce*. To pomeni, da so *vinogradi* kljub visokim dobili tudi nekaj nizkih ocen.

Za razpravo so pomembne tako razlike med rezultati kot podobnosti med njimi. Primerjava drevesnih diagramov razvrščanja v skupine je razkrila, da se v obeh primerih v eno skupino združujejo tiste prvine, ki jim je tudi v družbeni zavesti pripisan simbolni pomen, kajti te so obenem višje ocenjene. Presenetljiv je le položaj prvine *vinograd-sadovnjaki* v tem skupku. Ta se v propagandnem gradivu ne pojavlja tako pogosto.

Sestavini *žive meje med polji* in *posamezna drevesa* se pri obeh vprašanih razvrščata najbolj podobno; skupaj se v eno skupino razvrščajo tudi izjemni naravni pojavi in simbolne kulturne prvine (*jezera, morje, vinograd-sadovnjak, gore, kraški pojavi (jame), kozolci in cerkvice na vzpetinah*), v drugo skupino pa tiste prvine, ki so prisotne povsod po Sloveniji, so torej geografsko pogoste in pomen-sko vsakdanje (*gričevnat svet, vasi, njive-travniki, žive meje med polji, posamezna drevesa, reke-potoki, gozd*).

Očitno so anketirani v eno skupino uvrščali tiste prvine, ki že imajo določeno simbolno vrednost in so jih skupno tudi višje ocenili glede na značilnost za Slovenijo. Iz tega lahko sklepamo, da so vprašani ocenili kot bolj značilne tiste prvine, ki jim je že pripisan simbolni pomen slovenskosti. Vzrok je lahko njihova izjemna

vrednost v kolektivni zavesti. Ali obratno, posebni pomen, izjemno mesto v kolektivni zavesti, so pridobile zaradi svoje krajinske izjemnosti oziroma zemljepisne redkosti.

Povezavo simbolnega pomena z višino ocene potrjuje tudi združevanje sestavin glede na oceno značilnosti in sicer v štiri razvrstitvene skupine. V eno večjo skupino so se razvrstile *gore, kraški pojavi (jame), vinogradi-sadovnjaki, kozolci in cerkvice na vzpetinah*, v drugo pa *gričevnat svet, vasi, reke-potoki, gozd, njive-travniki*. Manjšo skupino na eni, značilni strani, tvorijo *jezera in morje z obalo*, na drugi, neznačilni, pa *žive meje med polji in posamezna drevesa*. Pri vseh pa sta se skupaj uvrstili prvini *kozolci in cerkvice na vzpetinah*.

Prav nizek izbor in zelo nizka ocena pojma *posamezna drevesa* zgovorno pričata o pomenskih razlikah. Posamezno drevo na polju, ob cerkvi ali sredi vasi je namreč na Slovenskem pogost prostorski pojav. Slovenci smo tudi iz motiva posameznega drevesa, še posebej lipe, že pred časom ustvarili nacionalni simbol. Lipov list se pojavlja v povezavi s slovenskimi tabori pred II. svetovno vojno, potem v grbu Ljudske in kasneje Socialistične republike Slovenije, v letih 1986/87 pa ga kot simbol dežele na sončni strani Alp repopularizira propagandna akcija Gospodarske zbornice, ki naj bi pomagala promovirati turistično dejavnost, privabila tuje goste in predvsem vzgajala domače gostitelje. Sklepam, da v izrazu *posamezno drevo* vprašani niso prepoznali lipe in zato v svoji predstavi niso aktivirali simbolnega pomena, ki ga drugače temu pojavu pripisujejo. Trditve s pridobljenimi rezultati empirično ni moč natančneje dokazati, nakazujejo jo le primerjava anketnih rezultatov s

90

Predpostavko delno potrjujejo rezultati pilotske ankete. Vprašani so ocenjevali posamezne, s fotografijo predstavljene prostorske značilnosti, na petstopenjski lestvici od 1 (je tipičen) do 5 (ni tipičen).

pogostostjo pojavljanja tega motiva v propagandnem gradivu. Anketni vprašalnik namenoma nikjer ne vprašuje po pojmu *lipa*, kar sicer res onemogoča neposredno primerjavo, vendar je anketa usmerjena v odkrivanje značilnih prostorskih pojavov. Res pa je tudi, da sta v tem primeru prostorski pojav in botanična vrsta skoraj neločljivo povezana. Ali je možno predpostavljati, da bi posamezno drevo, *lipo*, torej drevo simbolnega pomena, vprašani ocenili kot bolj značilno za Slovenijo in ga pogosteje izbrali iz seznamov? Lipo ljudje prepoznavajo kot simbol na abstraktni ravni, prostorski pojav pa prepoznavajo in so ga na fotografiji⁹⁰ ocenili kot značilnega, medtem ko ga zgolj v besednem opisu niso prepoznali kot takega. Predpostavka v našem primeru ni neposredno dokazljiva, vsekakor pa bi bilo te razlike možno podrobneje raziskati.

Iz opisanega lahko zaključimo, da so po mnenju anketiranih za Slovenijo najbolj značilne krajinske prvine *gore, kraški pojavi (jame), vinogradi-sadovnjaki, kozolci in cerkvice na vzpetinah*. Sledijo jim *morje z obalo in jezera*. Nanje se veže nacionalna prostorska identiteta, in sicer gre za nacionalno identiteto na ravni *diference*. Te prvine so največkrat izbrane v pomenskih zvezah predstavljanja Slovenije navzven.

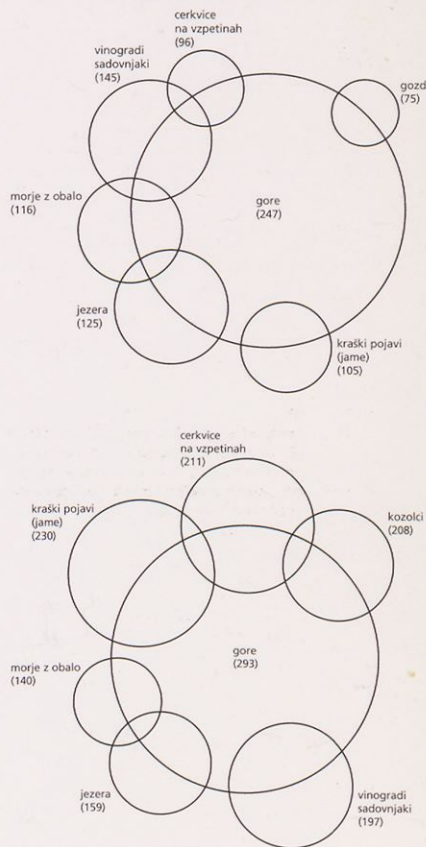
Kombinacije prostorskih prvin

V razvrstitvi predstav o Sloveniji očitno vodijo *gore*. Predstavo o *gorah* kot dominantni dopolnjuje tudi ocena značilnosti za *gričevnat svet*, ki je predstavno soroden. Vse druge prostorske prvine so anketiranci prepoznali kot bistveno manj značilne. Tako pri kombinacijah s tremi kot s petimi sestavinami so osnova kombinacij *gore*, vsi

drugi pojmi pa imajo bolj ali manj enako pomembno vlogo "prilepljenih" prvin. Tako se pojem *gore* veže z vsemi drugimi prvinami, *gozd* pa se izrazito veže na *gore*, medtem ko z drugimi prvinami ne tvori značilnih kombinacij. Nazorna je ponazoritev z risbo.

Številke pri posameznih pojmi pomenijo absolutno število anketiranih, ki so izbrali določeno prvino, njihovo prekrivanje pa ponazarja, kolikokrat se je izbrana prvina pojavila v kombinaciji in s katero drugo prvino. Risbo lahko interpretiramo takole: 125 anketirancev je izbralo *jezera*; več kot polovica teh, 75, ki so izbrali *jezera*, je izbrala tudi *gore*, 37 teh pa je izbralo tudi *morje*. *Gore* je izbralo kar 247 anketirancev, in sicer v kombinacijah z različnimi prvinami: 75 teh, ki so izbrali *gore*, je izbralo tudi *jezera*, 70 pa *morje*; tako se je kombinacija *gore/jezera* pojavila 75-krat, kombinacija *gore/morje* pa 70-krat. Visoka pogostost v kombinaciji s pojmom *gore* se pojavi še pri *vinogradih*, v 71 primerih. Vsak od vprašanih je imel možnost izbrati tri sestavine, lahko pa jih je izbral tudi manj. Zato seštevek števil v kombinacijah ni enak številu anketiranih, ki so določeno prvino izbrali, saj gre za vprašanje z več možnimi odgovori.

Pri analizi asociacij med pojmi v kombinaciji s petimi možnimi prvinami že vrstni red absolutnega števila izborov pokaže razlike v primerjavi s seznamom sestavin pri vprašanju s tremi možnimi odgovori, čeprav v razvrstitvi predstav o Sloveniji še vedno vodijo *gore*. V tem primeru se razvrščajo *kraški pojavi*, *cerkvice na vzpetinah* in *kozolci* precej bolj skupaj kot v kombinacijah treh sestavin, *morje*, *jezera* in *vinogradi* pa se sicer še vedno pojavljajo v značilnih kombinacijah, vendar so *vinogradi* nekoliko bolj ločeni.

Grafični prikaz izbora v kombinaciji: zgoraj v kombinacije treh in spodaj v kombinacije petih sestavin.

To risbo interpretiramo podobno kot prejšnjo: 159 anketirancev je izbralo prvine jezera, od tega 134 v kombinaciji s pojmom *gore*, 104 pa v kombinaciji s pojmom *kraški pojavi*. Vidimo, da so razmerja kombinacij, sestavljenih iz petih možnih prvin, drugačna. Absolutne številke izbora pokažejo, da je od 715 anketiranih *gore* izbralo 293, *kraške pojave* 230, *cerkvice na vzpetinah* 211, *kozolce* 208, *vinograde-sadovnjake* 197, *jezera* 159, *morje z obalo* 140, *vasi* 92, *gozd* 87, *gričevnat svet* 83, *njive-travnike* 69. Sestavini *posamezna drevesa* in *žive meje med polji* sta bili izbrani manj kot desetkrat in ju je moč izključiti tudi iz značilnih kombinacij s petimi možnimi prvinami.

V primeru s petimi možnimi odgovori se torej največkrat (184-krat) pojavi kombinacija *gore/kraški pojavi*. Tesno skupaj ji sledita kombinaciji *gore/kozolci* (164-krat) in *gore/cerkvice* (162-krat). Manjkrat se pojavi kombinacija *gore/vinogradi* (146-krat). Zanimivo je, da se kombinaciji *gore/jezera* (134-krat) in *gore/morje* (120-krat) pojavita v enakem redosledu, vendar po pogostosti šele na petem in šestem mestu, medtem ko se v primeru s tremi možnimi odgovori pojavita na prvem in tretjem mestu. Primerjalno višja je tudi pogostost kombinacije *kraški pojavi/kozolci* (137-krat), pa tudi kombinacije *cerkvice/kozolci* (131-krat).

Fotografije krajev

Pri ocenjevanju fotografij krajev (glej fotografije str. 174-175) glede na to, kako dobro predstavljajo Slovenijo kot celoto, je daleč največ visokih ocen dobila fotografija Bleda (93,1%), sledili sta fotografija Logarske doline (89,4%) in fotografija Pirana (84,2%). Nekako v sredi se je zadržala fotografija – tip kulturne krajine – in sicer s

73,3%, nekoliko niže fotografija Triglava (72,1 %). Najmanj dobrih ocen je dobila fotografija Cerkniškega jezera (46,2%).

Rezultati ocenjevanja s toponimi predstavljenih krajev glede na to, kako dobro predstavljajo Slovenijo kot celoto, pa se od zgornjih nekoliko razlikujejo: *Bled*, *Triglav* in *Cerkniško jezero* najnižje ocene sploh niso dobili, od tega pa sta visoke ocene najbolj pogosto dobila *Bled* (82,5%) in *Triglav* (75,8%).

Po metodi razvrščanja ocen so se toponimi razvrstili v dve skupini. Razen *Cerkniškega jezera* so se vsi prej na fotografiji predstavljeni kraji uvrstili v eno skupino, tudi *Triglav*. Tej skupini so se pridružili še *Kras*, *Trenta* in *Bohinjsko jezero*. Slednja dva skupaj z *Logarsko dolino* sestavljata razvrstitveno podskupino, kar spet nakazuje oblikovanje reprezentančnega tipa slovenske krajine. Tako kot *Trenta* in *Logarsko dolino* tudi *Bohinjsko jezero* obdaja slikovit venec gora. Našteti kraji tako sestavljajo, imenujmo ga, *gorski* tip slovenske krajine. Drugo podskupino tvorita *Triglav* in *Bled*, ki ju poleg značilnosti gorskega tipa povezuje še simbolni pomen. Še eno podskupino, glede na povezovalno razdaljo nekoliko bolj oddaljeno, pa sestavljata *Piran* in *Kras*, oba s simbolnim pomenom in sorodno geografsko lego v območju pravih primorskih regij.

Zanimiva je primerjava med odgovori na obe vprašanji. Pri ocenah krajev, predstavljenih le z imenom (toponimom), sta najbližje skupaj *Bled* in *Triglav*, medtem ko pri ocenah fotografij nista razvrščena v isto skupino. Podobne odnose pokaže tudi nemetrično večrazsežnostno lestvičenje.⁹¹ To lahko pomeni, da fotografija *Triglava* ni dovolj prepoznavna kot individuum v simbolnem smislu oziroma ni dovolj reprezentativna kot prostorska

⁹¹ Študijo o primerljivosti obeh nemetričnih metod je izdelal Gärling (1976).

prvina sama po sebi, medtem ko pojem sam zbudi jasne simbolne asociacije, podobno kot *Bled*, in je kot dober predstavnik Slovenije visoko ocenjen. Iz tega lahko sklepamo, da vsaj v tem primeru dejavniki prostorske nacionalne identitete niso prvenstveno fizični, temveč simboli. Razvidna je podobnost med prvinami znotraj te skupine, ki očitno ne sloni na fizičnih prvinah oziroma prostorski konfiguraciji, torej sta si *Bled* in *Triglav* lahko podobna predvsem po pomenu, ki ga imata kot slovenska simbola. To misel podpira tudi ocena toponima *Cerriško jezero*, ki – podobno kot *Triglav* – dobi višjo oceno kot takrat, ko je predstavljen s fotografijo.

Simbolni pomeni krajin

Sklepanje na vlogo simbolnega pomena pri izbiri in oceni posamezne sestavine v konceptu slovensko podpira tudi visoka pogostost pojavljanja pojma *kraški pojavi (jame)*. Geografsko gledano je velik del Slovenije res kraški in so torej kraški pojavi z množino različnih oblik, od makro do mikro reliefnih pojavov in pripadajočega rastja, dejansko pogosti v slovenskem prostoru. Vendar je vzrok za visoko frekvenco prej v simbolnem pomenu, ki ga je Kras skupaj z nekaterimi v našem in tudi širšem svetovnem prostoru izjemnimi kraškimi pojavi postopoma pridobival v zgodovini, od Valvasorjevih opisov Vojvodine Kranjske naprej. V geografskem smislu je v Sloveniji pogosto tudi *gričevje*, pa vendar se ni tolikokrat pojavilo, niti ni dobilo visokih ocen. Pri odprtih vprašanjih, kjer so vprašani sami vpisovali svoj preferenčni izbor prostorskih prvin znotraj določenega prostorskega okvira, so se namreč pojavili tudi *kraški pojavi*, predvsem *Postojnska jama* in *Škocjanske jame* ter *Cerriško jezero*, nekajkrat pa celo *človeška ribica* (*Proteus anguinus*).

Manj pogosto so anketirani izbirali geslo *kraški pojavi (jame)* za razglednice – razglednica verjetno zahteva slikovitost, sestavljenost prizora, česar *kraške jame* v primerjavi, denimo z *Bledom* ali *Logarsko dolino*, ne morejo zagotoviti na enak način. Vendar se očitno pojavljajo kot prostorska prvina, na katero se vsaj za določeno skupino ljudi veže nacionalna identiteta. To potrjujejo odgovori, s katerimi smo odkrili razlike v predstavi koncepta glede na namen. Kraški pojavi in jame se pojavljajo v vseh treh predstavah koncepta, zlasti *Postojnska jama* (3,3%, 9,6%, in 18,1%), za njo *Škočjanske jame* (0,0%, 0,8% in 1,0%) in *kraški pojavi* s sicer nizko, 1,0%, 1,8% in 0,5% pogostostjo, vendar z visokim izborom oziroma visoko oceno značilnosti pri izbiri iz seznama prvin. Verjetno se v tej visoki oceni in izboru skriva tudi pomen, ki ga ima *Postojnska jama* kot znamenitost. Kljub temu, da ni bila nikjer v anketi predstavljena s fotografijo, saj so bili za raziskavo pomembni površinski pojavi, ima očitno dovolj veliko vlogo kot dejavnik prostorske identitete.

V razvrstitvenih skupinah in kombinacijah se skupaj s *kraškimi pojavi* pojavljajo še *gore*. Med njimi torej obstaja določena povezava, ki je gotovo pomenska. Visoke gore namreč prekrivajo le majhen del slovenskega ozemlja, vendar so zelo izrazit prostorski pojav, nedvomno slikovit in vsekakor privlačen za pripisovanje simbolnega pomena. Skupinsko identifikacijo z gorskimi vrhovi si lahko razlagamo kot logično posledico njihove, v prostorskem simbolizmu dojete pozitivne vrednosti. Zato nikakor ni presenetljivo, da so *gore* privzele simbolni pomen in s tem tudi postale prvina prostorske identifikacije družbene skupine, ki ji pravimo narod. Anketirani so pri odprtih vprašanjih pogosto naštevati gesla *gore, hribi, planine*, ki se velikokrat pojavijo: pri treh pred-

stavah koncepta s 7,2%, 24,4% in 9,5% pogostostjo. Gorenjska, katere prostorska predstava je nedvomno povezana z gorami, se pojavi z 20,8%, 17,9% in 10,5% pogostostjo. Podobno se pojavljajo gorati deli Slovenije: *Julijske Alpe*, *Karavanke* in *Kamniško-Savinjske Alpe* ter gorske doline, od teh najbolj pogosto *Logarska dolina* in *Trenta*. Gore kot sestavina slovenskega prostora so očitno pomembno prisotne v družbeni predstavi o prostoru in vredne tudi predstavljanja Slovenije navzven. Obstoj *gorskega* tipa kot slovenske identifikacijske prvine potrjujejo tudi ocene krajev, tako na fotografijah kot tistih, predstavljenih s *toponimi*. Podobnost med visokimi ocenami za območja *Trenta*, *Bohinjsko jezero* in *Logarska dolina* nakazuje oblikovanje reprezentančnega, *gorskega* tipa slovenske krajine. Enako potrjujejo tudi rezultati metode razvrščanja po skupinah. Po podobnosti sta jim najbližja kraja *Bled* in *Triglav*, oba ravno tako primera *gorskega* krajinskega tipa.

Pri razvrščanjih v skupine in pri iskanju kombinacij se skupaj pojavljata tudi prostorski prvini *kozolci* in *cerkvice na vzpetinah*. Za nobeno od teh dveh prvin ne moremo trditi, da je v prostoru izjemna. *Cerkvice na vzpetinah* ali izpostavljene sredi polja se pojavljajo dobesedno po vsem slovenskem prostoru, tudi izven meja Slovenije, medtem ko kozolcev v nekaterih območjih ni (Primorska, Kočevsko, Bela krajina, Prekmurje in ob Kolpi). Vendar obe hkrati – *cerkvice na vzpetinah* kot že po dejavnosti simbolno pomenska prvina in *kozolci* kot utilitarna prvina – v zadnjem času vse bolj privzemata simbolni pomen slovenskega, postajata predstavnik ne samo slovenskega prostora, temveč označevalca koncepta slovensko sploh. Njuna simbolna vloga je lahko zrasla iz spontanih družbenih premikov, gotovo pa sta jo vzpodbujali tako politična kot turistična propaganda. Raziska-

va propagandnega gradiva je pokazala, da so se začeli kozolci dokaj pozno pojavljati v turističnih prospektih. Prekvalifikacijo *kozolca* in *cerkvice* v tip pa dokazuje tudi množica predstavitenih knjig o Sloveniji, izdanih v obdobju od 1990 do 1995, kjer se pojavljata na naslovnica (str. 148–149). Skupaj z *gorami* ti dve prvini že privzemata lastnosti simbolnega tipa na način, na katerega je slovensko v prostoru predstavil že Maksim Gaspari.

Pri vprašanih k fotografijam slovenskih krajinskih tipov (str. 174–175) so se odgovori med seboj precej razlikovali. Nekatere fotografije so vzbujale bolj podobne asociacije, nekatere zelo različne. Razlike so se kazale na več ravneh. O tem, koliko različnih asociacij (glede na lego v Sloveniji) zbudi posamezna fotografija, veliko pove število različnih skupin, v katere so se uvrstili odgovori in število anketiranih, ki se niso odločili za odgovor (manjkajoči odgovori) ter potem še primerjava odgovorov z odstotkom pritrdilnih odgovorov na vprašanje, ali je krajinski prizor posnet v Sloveniji. Pri nekaterih, na primer pri fotografiji, ki je predstavljala prave primorske regije (št. 4), je prispelo zelo veliko odgovorov, od teh veliko pravih in zelo neraznolikih. Tudi pri treh fotografijah, ki so prikazovale gorski krajinski tip, *Julijske Alpe* (št. 8), *Karavanke* (št. 7) in *Kamniško-Savinjske Alpe* (št. 17), je prispelo veliko podobnih odgovorov, ki pa so se med seboj razlikovali. Zelo malo je pri teh treh fotografijah tudi manjkajočih odgovorov. Medtem ko so vprašani *primorske regije* uvrščali "same vase", torej pravilno, pa so omenjena tri gorska krajinska območja uvrščali "eno v drugo". Prepoznali so torej, da je na fotografiji *gorska krajina*, ki so jo v Sloveniji logično povezali z enim od omenjenih treh območij, medtem ko so območja sama med seboj zamenjevali. Večina vprašanih je bila

Struktura odgovorov pri krajinah, ki so jih vprašani uvrščali v malo različnih območij (geografsko omejene)

št. fotografije	krajinska enota odgovorov	število različnih odgovorov	število manjkajočih odgovorov	število pravih ⁹² (pritrilni)	posneta v Sloveniji
4	prave primorske regije	24	157	387	83,1%
5	osrednja ravnina	24	211	52	76,6%
8	Julijske Alpe	26	172	347	83,8%
14	Prekmurje	30	292	143	67,8%
17	Kamniško-Savinjske Alpe	31	155	102	88,4%
7	Karavanke	33	206	203	78,7%

92

Pravilni odgovori pomenijo tiste odgovore, ki so krajinski tip na fotografiji v geografskem smislu prepoznali, tiste ki so znotraj istega tipa prepoznali posamezne lokalitete, pa tudi tiste odgovore, ki so ponudili širšo geografsko skupino, ki ji predstavljeni tip pripada, na primer *Gorenjsko* pri fotografiji št.8.

mnjenja, da so fotografije posnete v Sloveniji. Celo pri najmanjkrat za slovensko izbrani fotografiji se je zanjo odločila več kot polovica vprašanih.

Vprašani so krajinske tipe na predstavljenih fotografijah prepoznavali kot izrazito določljive, samostojne, med seboj razločljive krajinske tipe, ki so jim lahko določili lego v geografskem prostoru Slovenije. Nasprotno so med krajinskimi tipi na drugih fotografijah prepoznavali podobnosti bolj kot razlike in so jih v geografskem smislu uvrščali razpršeno.

Še bolj nazorni pa so podatki, ki povedo, v katere od kategorij anketiranci uvrščajo posamezne krajinske enote, predstavljene s fotografijami. Lokacije, ki so jih vprašani pripisovali k fotografijam, za katere so menili, da so posnete v Sloveniji, nakazujejo pomen *gorskega* tipa za identifikacijo slovenskega prostora. Najbolj zgovorni pa postanejo odgovori šele v kombinaciji z odstotkom pritrilnih odgovorov na vprašanje, ali je bila fotografija posneta v Sloveniji. Pri fotografiji, na kateri je Zgornje Jezersko in predstavlja krajinsko enoto *Kamniško-Savinj-*

Struktura odgovorov pri krajinah, ki so jih vprašani prepoznavali kot podobne in so jih uvrščali v veliko različnih območij (geografsko razpršene)

št. fotografije	krajinska enota	število različnih odgovorov	število manjkajočih odgovorov	število pravih odgovorov	posneta v Sloveniji (pritrilni)
11	vzhodne štajerske regije	37	214	284	74,5%
3	južne subpanonske regije	38	224	155	79,4%
15	subdinarske primorske regije	39	378	81	59,4%
1	Pivško-Cerkiška planota	40	298	144	67,5%
10	zahodno hribovje	41	264	225	75,9%
9	Kočevska in Kočevski Rog	44	351	51	62,5%
12	Trnovsko-Nanoška planota	45	380	75	57,8%
13	vzhodno hribovje	45	290	134	75,2%
6	Grosuplje, Suha krajina	45	351	103	71,6%
18	Gorjanci z Belo krajino	47	255	153	79,0%
16	subalpske primorske regije	47	418	23	55,0%
2	Koroška z dolino Drave	48	219	163	82,4%

ške Alpe (št. 17), je namreč odstotek prepričanih zelo visok, 88,4%, in je v primerjavi z drugimi fotografijami najvišji. Anketiranci so ji pripisali naslednje mikrolokacije: *Julijske Alpe, Triglav in osrednje Julijske Alpe, dolino gornje Save Dolinke, gornjo dolino Soče, Trento* (sploh največkrat), potem *Kamniško-Savinjske Alpe, okolico Kamniške Bistrice in Logarsko dolino* (po številu odgovorov takoj za Trento). Nekajkrat (manj od 10) se je pojavila celo kombinacija *Tienta, Logarska dolina*. Podobno je s fotografijo *Julijske Alpe* (št. 8), ki ima drugi najvišji odstotek pritrilnih odgovorov na vprašanje, ali je posneta v Sloveniji: 83,8%.

Uvrščanje odgovorov v skupine pri posameznih fotografijah napeljuje na sklep, da imajo nekatere krajinske enote močno izraženo identiteto, so jasno prepoznavne in jih vprašani ne zamenjujejo z drugimi, niso pa nujno

prav te izbrane kot slovenske. Primer so *prave primorske regije* (št. 4). Drugič navaja na misel, da nekatere krajinske enote izkazujejo visoko podobnost, na primer *Julijske Alpe, Kamniško-Savinjske Alpe*, in jih vprašani medsebojno zamenjujejo, niso pa v dvomu, kadar jih je treba označiti kot slovenske. Zamenjujejo jih tudi zgolj medsebojno, ne pa z drugimi enotami, kar pomeni, da jim je skupna podobno visoko izražena identiteta. Podobno velja za *osrednjo ravnino* (št. 5) in *Prekmurje* (št. 14). Vprašani so oba krajinska tipa medsebojno zamenjevali, vendar po razmerju med odgovori, ki so ju uvrščali v eno ali drugo skupino, lahko sklepamo, da v glavnem niso dvomili, da ravnina predstavlja *Prekmurje* – podobno kot *gore* predstavljajo *Alpe*.

Precej prepoznavna je tudi enota *vzhodne štajerske regije* (št. 11), ki predstavlja štajerski vinogradniški krajinski tip, vendar so jo vprašani pogosto uvrščali tudi v primorska ali dolenska vinogradniška območja. Take zamenjave nakazujejo podobnosti krajinskih tipov, ki jih močno opredeljuje specifična raba. Struktura vinogradov in njihova prostorska umeščenost nista dovolj natančno podatek, ki bi ga povprečni prebivalec Slovenije iz ankete lahko prepoznal in po njem določil geografsko lego prizora na fotografiji.

Druge krajinske enote so vprašani manj natančno prepoznavali ali pa so jih sploh v celoti zamenjevali s sorodnimi. Nekatere od njih natančneje določajo grajene prvine (cerkvice, naselja), vendar to ni zmanjšalo števila zamenjav, saj so na določanje lokacij očitno vplivale njihove skupne poteze. Razporeditev odgovorov v smislu geografskih območij Slovenije kaže, da v osebnih predstavah anketiranih obstaja krajinski tip, ki bi ga lahko označili kot slovenskega, saj ga z enako gotovostjo

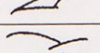
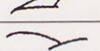
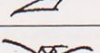
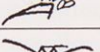
uvrščajo v različna območja Slovenije. To je tudi tip, kakršnega je moč izluščiti iz analize propagandnega gradiva v zadnjem obdobju, v katerem se podobni prizori pojavljajo pogosto, ne da bi bili vezani na neko konkretno mesto v prostoru. V tem smislu je bila visoko ocenjena tudi med fotografije krajev vrinjena fotografija tipične kulturne krajine – *njiva-travnik, kozolec, cerkvice na vzpetini, gričevje* (str. 179 spodaj).

Iz primerjave ocen fotografij krajinskih območij glede na to, koliko vprašanih meni, da so posnete v Sloveniji, in iz ugotavljanja njihovih skupnih prvin med visoko ocenjenimi razberemo podobnosti, ki jih lahko označimo kot *gorski krajinski tip*, nekatere pa tudi močno spominjajo na *tipično kulturno krajino*, katere obstoj smo predpostavili. Pri primerjavi si lahko pomagamo s piketogrami, razvitimi kot sredstvo za razbiranje motivov iz slikovnega gradiva v propagandnih sklopih (str. 124). Visoko ocenjeni sta fotografiji št. 17 in št. 8, ki se ju da opisati z motivoma gorske kulturne krajine. Sledijo fotografije št. 4, št. 3 in št. 18, primerljive z motivi, katerih skupna prvina so *vinogradi in cerkvice na vzpetini*, z izjemo fotografije brez vinograda (št. 2). Potem sledita fotografiji krajinskih tipov brez grajenih kulturnih prvin – prva (št. 7) je primerljiva z motivom gorske krajine in druga (št. 5) s kombinacijo prvin *gozd in njive-travniki*. Šele potem sledijo fotografije, kakršne so v rabi v propagandnih sklopih, predvsem v zadnjem obdobju 1991–1995: fotografiji *hribov s cerkvico na vzpetinah* (št. 10 in št. 13), fotografija *vinogradov* (št. 11), vendar brez *cerkvice na vzpetini* in fotografija *gričevnatega sveta s kozolci* (št. 6). *Kozolci* na fotografiji krajinskega tipa res niso tako izpostavljeni kot na fotografijah v turističnem gradivu, vendar so prepoznavni.

Skupne poteze podobno uvrščanih krajinskih prizorov na fotografijah

8	Julijske Alpe		gore
7	Karavanke		hribi
17	Kamniško-Savinjske Alpe		gozd njiva/travnik
2	Koroška		cerkvena na vzpetini
10	zahodno hribovje		hribi
13	vzhodno hribovje		gozd njiva/travnik
11	vzhodne Štajerske		vinograd (cerkvena na vzpetini)
3	južne subpanonske		hribi
18	Gorjanci z Belo krajino		gozd
4	prave primorske regije		njiva/travnik
6	Grosuplje, Suha krajina		hribi njiva/travnik kozolec gozd posamezno drevje
9	Kočevsko		hribi
1	Pivško-Cerkniška planota		njiva/travnik
12	Trnovsko-Nanoška planota		gozd posamezno drevje
15	subdinarske primorske		hribi
16	subalpske primorske		njiva/travnik posamezno drevje
14	Prekmurje		ravnina
5	osrednja ravnina		njiva/travnik gozdič (drevje)

Skupne poteze krajinskih prizorov na fotografijah s podobnim odstotkom pritrdilnih odgovorov na vprašanje, ali so fotografije posnete v Sloveniji.

17	Kamniško-Savinjske Alpe		88,4 %
8	Julijske Alpe		83,8 %
4	prave primorske regije		83,1 %
2	Koroška		82,4 %
3	južne subpanonske		79,4 %
18	Gorjanci z Belo krajino		79,0 %
7	Karavanke		78,7 %
5	osrednja ravnina		76,6 %
10	zahodno hribovje		75,9 %
13	vzhodno hribovje		75,2 %
11	vzhodne Štajerske		74,5 %
6	Grosuplje, Suha krajina		71,6 %
14	Prekmurje		67,8 %
1	Pivško-Cerkniška planota		67,5 %
9	Kočevsko		62,5 %
15	subdinarske primorske		59,4 %
12	Trnovsko-Nanoška planota		57,8 %
16	subalpske primorske		55,0 %

Na dno lestvice se uviščajo fotografije št. 14, št. 1, št. 9, št. 15, št. 12 in št. 16, ki prikazujejo najpogostejša krajinska prizorišča na Slovenskem: menjajoči se svet *njiv* in *travnikov*, ki jih obdaja z gozdom pokrito hribovje in sem ter tja prekine kakšna vas (brez cerkvenega zvonika).

Videti je, da obstaja povezava med krajinskimi tipi in prvinami v propagandnih sklopih ter med tistimi, ki jih podaja skupek osebnih mnenj anketiranih. V vseh predstavah o slovenskem prostoru prednjačijo *gore* in hribovit, *gričevnat svet*. Največkrat v povezavi s kakšno prvino kulturne krajine: *njivo-travnikom* ali *vinogradom*, še raje pa s *cerkvico na vzpetini*. Edina opazna razlika med omenjenima predstavama je pojavnost *kozolca*, ki je kot graditelj osebnih predstav manj pomemben, pripišemo pa jo lahko tudi značilnostim fotografij v anketi, na katerih kozolec ni nikjer izrazito poudarjen ali postavljen v ospredje.

Razlike med skupinami znotraj vzorca

Statistične preveritve v vzorcu (n=402) niso odkrile pomembnejših razlik. Verjetno je homogenost odgovorov vsaj delno posledica vsebine spraševanja, ki je od vprašanih zahtevala, da se živijo v splošno predstavo o slovenskem prostoru. Razlike so se nekoliko kazale v starostni, najbolj očitno pa v izobrazbeni strukturi prebivalstva. Ker so odločitve zelo mnenjskega značaja, ugotovitev ni moč aksiomsko postaviti za celo populacijo, vsekakor pa so se kot statistično značilne pokazale v izbranem vzorcu.

Medtem ko je vsem, ne glede na izobrazbo, skupno izbiranje sestavine *gore*, so se pri izbiranju drugih sestavin pokazale razlike.⁹³ Anketiranci z najnižjo izobrazbo (osnovna šola) so izbirali *vinograde-sadovnjake* in *jezera*, ne

93

Razlike je pokazala kanonična diskriminacijska analiza (Wilksova $\lambda = 0,83$), in sicer v izbirnem seznamu prostorskih sestavin s tremi možnimi odgovori.

pa *kozolcev* in *cerkvic na vzpetinah*, tisti s poklicno izobrazbo (poklicna šola) so izbirali *cerkvice na vzpetinah*, *morje* in *kozolce*, ne pa *gozda*. Skupina s srednje visoko izobrazbo (srednja šola) je izbirala *morje* in ne *gozda*, skupina z najvišjo izobrazbo (visoka šola) pa *kozolce* in *cerkvice na vzpetinah*. To pomeni, da je skupina z visoko izobrazbo, poleg najbolj značilnega simbola *gore*, kot značilni za Slovenijo izbirala kulturni prvini, ki sta v medijih že postali pomenski značilnici Slovenije. Skupina z najnižjo izobrazbo pa je izbirala vodne pojave – *jezera* in specifično prvino vinogradniške krajine – *vinograde*.

Spreminjanje prostorske predstave skozi časovna obdobja, in sicer vzporedno s spreminjanjem pomena, zanimivo osvetljuje podatek, da so prav prvinu *njive-travniki* (pa tudi prvinu *žive meje med polji*, čeprav razlika v tem primeru ni statistično dokazana) in fotografijo *Cerkniškega jezera* izbrali oziroma višje ocenili starejši ljudje. Tak rezultat nakazuje, da v predstavi mlajše generacije, katere delo ni več v toliki meri povezano s poljedelstvom oziroma se je tudi prostorski izraz rabe v veliki meri spremenil, menjajoči se njivsko-travniški svet s posebnostmi svoje prostorske strukturiranosti izgublja identifikacijski pomen. Podobno velja za *Cerkniško jezero*, saj v medijih prevladujejo drugi kraji.

Anketna raziskava je ugotovila in potrdila razlike v velikosti krajinskih enot, s katerimi se istoveti nacionalno: območja, kraje in posameznosti; prav tako je potrdila tudi obstoj prototipa, motiva, ki ni več vezan na točno določeno mesto. S tem izgublja posebnosti konkretne lokacije in v predstavi prevzema vlogo predstavnika celote. Rezultati so pokazali tudi spreminjavnost glede na namen: razlike v izboru krajev, območij in tipov med

konceptom za prenos vrednot in tistim za predstavitev navzven. Kot slovenski so rezultati ankete dali prednost kombinaciji *gore, jezera, morje, vinogradi* pred kombinacijo *cerkvice, kozolci*. V osebnih predstavah je Slovenija gorata dežela, vpeta med morje in Alpe, kmečka in religiozna pa manj, kot nam to sporoča vsakodnevna propaganda. Vsekakor se tudi v bolj osebnih predstavah o prostoru nacionalno istoveti s kolažem različnih in geografsko ločenih krajinskih prvin in območij, sprijetih v prototip, vendar znotraj njega še vedno jasno razločljivih. Izkazalo se je, da so na ravni prepoznavanja nacionalne identitete majhne razlike med krajinami zanemarljive, in da gre predvsem za simbolno prepoznavanje motiva. Pri tem pogostost ali izjemnost prvine v prostoru ne zadostuje: oplemenititi jo mora pripisani pomen.

Kmečka dežela med morjem in Alpami?

Prepričali smo se lahko, da se nacionalna identiteta ne navezuje zgolj na ozemlje, določeno z mejami, temveč tudi na drugačne prostorske enote. Pri tem ne gre le za navezovanje na kraje; nacionalna identiteta se navezuje zlasti na določeno družbeno predstavo o prostoru, ki jo gradijo posamezne prostorske sestavine in izbrani krajinski tipi. Sistematični razrez knjige na teoretični in zgodovinski del ter dva vsebinsko različna, vendar dopolnjujoča se empirična dela, prikazujejo kronološko zaporedje oblikovanja te predstave in njeno preveritev v predstavah sodobne slovenske javnosti.

Razkrili smo tudi, da niti krajinski tipi niti posamezne krajinske prvine v smislu nacionalne identifikacije niso absolutne, nespremenljive kategorije, temveč si izmenjujejo vodilno vlogo znotraj simbolne ekonomije nacionalne pripadnosti. Kontinuiteta nacionalnega *prisvajanja* prostora sloni tudi pri nas v prvi vrsti na določenih

Najpogostejši motivi, v konceptualizaciji po principu mentalnega kolaža sestavljeni v prototip slovenskega prostora.

značilnostih *svetih* krajev naroda. Pri tem se v tej predstavi, ki obenem tudi določa drugačnost v odnosu do drugega, pojavljajo še posebni krajinski tipi oziroma motivi. Na Slovenskem je to predvsem kultivirana gorska krajina, ki se največkrat kaže v konkretni podobi na primer doline Trente ali Logarske doline. Drugi element družbene predstave o prostoru je domačijska krajina z značilnimi prvinami: *njive-travniki*, *vinogradi*, *kozolci*, *cerkvice na vzpetinah*, največkrat brez asociacij na konkretno lokacijo. Oboje je kot absolutno in idilično poosebljenje Slovenije združeno v konkretnem prizorišču: Bledu.

Prva značilnost sodobne podobe je, da je bistveno opredeljena z Alpami in morjem. Takoj za tema najpomembnejšima določilnicama se v tej predstavi pojavljajo jezera, zlasti Blejsko, vse skupaj pa je vsidrano v hribovit svet z ruralnimi kulturnimi krajinami, ki nujno vsebujejo tudi simbolna obeležja: cerkvice in kozolce.

Taka podoba vsekakor izhaja iz dežele Kranjske: "gorate dežele Goratan", kakor jo je označil Linhart (1791: 27) in "iskreno katoliške", kakor je ugotovil Valvasor (M. Rupel 1969: 23). Domačijsko slikopisje, pa tudi posamezni dogodki, povezani z obdobji slovenskega nacionalnega samozavedanja, dokazujejo, da glede na družbenopolitični kontekst nekatere krajinske prvine lahko privzemajo različne vsebine. Tak primer sta *motiv cerkvice na vzpetini* in njej pripadajoči *motiv ruralne krajine*: očitno je, da na nacionalni ravni nimata več imanentnega pomena, temveč je njun pomen odvisen od simbolne mreže, ki jima določa pomenski kontekst. Še posebej danes sta prav slikovit primer, kako lahko določena družbena skupina uporablja izbrane prvine nacionalne identifikacije, da bi skozi njeno povezala koncept *nacionalno* s

svojim vrednostnim sistemom. Res je včasih težko razlikovati med religioznimi in nacionalnimi gibanji oziroma med religioznimi občutki in nacionalno samozavestjo (cf: Južnič 1978: 228), vendar v današnjih obćilih prisotno slikopisje prića, da se Cerkev in tiste slovenske politične skupine, ki zagovarjajo tradicionalistična, celo konservativna načela, sklicujejo prav na to dejstvo in postavljajo enačaj med omenjeni vrsti identitete.

Lahko bi rekli, da je družbena predstava le delno v skladu s slovensko prostorsko in krajinsko resničnostjo. Prvič, gorski tip krajine je, zemljepisno gledano, omejen le na določena območja Slovenije, medtem ko je v predstavi, v smislu *pars pro toto*, posplošen na celoto kot najboljši predstavnik slovenskega prostora oziroma kot najbolj slovenski krajinski tip. Posploševanje in enotenje v predstavah ni presenetljivo – že sam koncept vzpostavljanja nacionalne identitete temelji na iskanju in poudarjanju enotnosti in homogenosti. Ker je stvarni slovenski prostor, kljub doloćnim gospodarskim in zakonskim urejevalnim mehanizmom ter družbenim zakonitostim (kakršni sta na primer migraciji vas-mesto in mesto-vas), ki težijo k poenotenju, zaradi naravnih danosti še vedno raznolik, je kaj lahko razumeti, da morajo v predstavah o enotnosti prostora določene značilnosti prevladati nad drugimi.

Nacionalna predstava o prostoru je tako tudi zaradi omenjenih mehanizmov posploševanja nekakšen mitski konstrukt. Ne izvira namreć zgolj iz fizićnih danosti prostora, temveć iz pomenov, ki so tem danostim pripisani. Na Slovenskem vsekakor prevladuje predstava o slovenskem ćloveku kot na zemljo navezanem kmetu. Ob dejstvu, da so bile slovenske dežele od nekdaj pretežno agrarne, saj je industrijska revolucija v ta del

Avstro-Ogrske vstopala le počasi, in da v dobršni meri še vedno prevladujejo stari načini agrarne produkcije (majhne kmetije, drobna posestna struktura, količinsko majhna, razpršena produkcija, obstoj polkmetov oziroma mešanih kmetij in podobno), pa nastopa ta predstava predvsem kot poseben identifikacijski pojem. Medtem ko se prostor spreminja v skladu s spremenjenimi tehnološkimi in gospodarskimi pogoji, je na Slovenskem v odnosu do prostora očitno stanovitna prav ruralna zavest, kakršno so med drugim v raziskavah razbrali tudi sociologi Gantar in D. Kos (1988) ter Hočevnar (1992).

V tej kontinuiteti je znotraj medijske podobe izjema le obdobje tik po vojni, ko je prevladoval duh graditeljstva nove družbe in je tudi v krajinskih predstavitvah zavel veter tehnicizma in napredka, celo na turističnih plakatih. Industrializacija je bila zunanji znak, da je Jugoslavija, katere del smo takrat bili, sposobna preseči gospodarsko zaostalost in zagotoviti napredek. Iz *Županove Micke* izhajajoč klen in idiličen kmečki svet, kakršnega je upodabljal Gaspari,⁹⁴ za takratno uradno predstavitev države ni bil primeren; prav tako so iz nje izginile tiste prostorske prvine, ki so označevale prejšnjo družbeno ureditev. Vzporedno pa so v slikopisju, s katerim se je Slovenija predstavljala v okviru nove Jugoslavije, ostajali tisti kraji, ki so jih z narodnostno identiteto in bojem za njen obstoj povezovali ideološko sprejemljivi pozitivni dejavniki in osebnosti. Slovenija ni pristajala na koncept jugoslovanstva – vedno je iskala in vzpostavljala svojo identiteto tudi znotraj večnacionalne države, čeprav ne vedno proti njej. V ta namen so ji zemljepisne značilnosti ozemlja nudile nekatere zlahka razločljive identifikacijske prvine; druge je iskala znotraj svojega izročila. V tem izročilu pa so imele ruralna idilika in z njo povezane

94

Povezava med omenjenima obdobjema se kaže v sintezi Gasparijeve čelne vinjete naslovnice časopisa *Dom in svet* (1908): v ospredju sta Valentin Vodnik in njegov verz "Slovenec, tvoja zemlja je zdrava," v ozadju pa poljedeljska krajina in Triglav (Glej *Maksim Gaspari, ilustrator*. Katalog razstave. Ljubljana: Narodna galerija, 1986: 63).

prostorske prvine zagotovljen obstoj. Propagandne interpretacije slovenskih krajin bi tako lahko uvrstili le v dva izmed Rotarjevih "ideoloških registrov" (Rotar 1985: 78–80) – v *nacionalizem in domačijstvo*, ki prevladujeta v veliki meri skozi vsa obdobja, ter v *tehniciem in progres*, ki samo za kratek čas prekineta ideologijo domačijstva in ljubkosti.⁹⁵

Pogledali smo, kje izvira mitski konstrukt predstave o prostoru, iz katerega časa in kakšen je bil družbeni kontekst, v katerem se je oblikoval. Če bi družbena predstava slonela na stvarni pogostosti posameznih prostorskih pojavov, njihovi velikosti ali legi, bi se prilagajala dejanskim spremembam v prostoru. Ker pa jo družba preko zaznav posameznikov ustvarja v sistemih komunikacije, s katerimi se prenaša in obnavlja, izvira njena spreminljivost zgolj iz spremenjenih družbenih vrednot. Razlike seveda izhajajo tudi iz namena, ki zaznavo pogojuje, zaradi katerega pripadniki določene skupine prepoznavajo posamezne kraje, vendar so s tem opredeljene le razlike znotraj koncepta. Seveda govorimo o prevladujoči predstavi – o *prototipu*; posamezne družbene skupine ali posamezne družbene plasti imajo lahko svoje predstave, drugačne od splošne. Rezultati ankete so potrdili spreminjavo predstave glede na namen, najbolj očitno v razlikah med predstavo, namenjeno generacijskemu prenosu vrednot, in med predstavitvenim konceptom, s katerim nastopamo v odnosih z drugimi (glej str. 182–186). Namen, skrit v družbenem odnosu do prostora, je namreč raznolik. V ospredje stopajo zdaj ene, zdaj druge pomenske plasti. Vsekakor lahko znotraj koncepta nacionalne identitete tudi med *teritorij* in *narod* postavimo enačaj: *teritorij* = *narod*. Tako kot postane *teritorij* – *narodovo ozemlje*, *uzakonjeno z državo* – mit

95

Rotar opredeli ideološki register kot "homogeno semantično polje, ki dopušča variante, ne dopušča pa spreminjanja tem; v ideološkem polju je tema načelno irelevantna, pomembna pa je narava diskurza oziroma njegova retorika" (Rotar 1985: 79).

v trenutku, ko skuša karkoli, stvarno ali navidez, ogroziti njegovo celovitost (cf: Smith 1991), lahko simbolni pomen nacionalnega prevzamejo tudi vsakdanje prostorske prvine ali posamezni kraji, napolnjeni z novimi pomeni. V tem smislu se namreč prekrivata nacionalni in narodni prostor, kljub temu da slovensko nacionalno ozemlje ni enako prostoru, na katerem živi slovenski narod. Predstava, ki ju enači, pa ni docela v skladu s trenutno prostorsko stvarnostjo nobenega od njiju.

Ali je res bistvena originalnost slovenskega prostora to, da je stisnjen med Alpe in morje? To bi lahko trdili edinole za območje nekdanje dežele Kranjske, pa še ta brez Primorske izgubi polovico definicije. Kljub temu, da je bila dežela Kranjska središče in Ljubljana glavno mesto, pa se enotnost Slovenije pravzaprav ni začela tam. Tako kot so literati in pobudniki programa Zedinjena Slovenija delovali na Dunaju, so od tam prihajale tudi gospodarske pobude. Železniška mreža se ni razvila iz Ljubljane kot središča, temveč iz osi SV–JZ, Dunaj–Trst, na kateri je bila Ljubljana samo ena od velikih vmesnih postaj. Šele po I. svetovni vojni, ko je postala glavno mesto konstitutivnega dela države, je Ljubljana lahko nadzorovala prostorski razvoj. Poleg tega je bil v času SFRJ za Slovenijo značilen izrazito policentričen regionalni razvoj, kljub temu da je Ljubljana nesporno osredinjala nekatere dejavnosti. Tudi zato, zlasti pa zaradi ciklične narave oblikovanja predstave, je, kljub regionalnim kulturnim in krajinskim razlikam med posameznimi deli Slovenije, v obćilih še vedno ali pa znova prisotno stališće, da ima, vsaj v določanju prostorske podobe Slovenije, primat stara dežela Kranjska. Res so se v času Linhartovega kroga in programa Zedinjene Slovenije prizadevanja za vzpostavljjanje narodne zavesti v odnosu

do tujega, ki je bilo takrat predvsem nemško, najprej za jezikovno in kulturno, vzporedno pa še za družbeno-ekonomsko enotnost, vodila iz dežele Kranjske. Z njimi zvezane prostorske predstavitve so torej kot slovenske, kot tiste, ki jih je vzpostavljane narodne enotnosti posploševalo čez vso slovensko ozemlje, ustoličile prostorske sestavine krajin dežele Kranjske, ki v naši zavesti take ostajajo še danes. Vendar je ta predstava v primerjavi s tlopisnimi⁹⁶ značilnostmi nepopolna, saj so iz nje izključena tako določena območja kot njihove značilnosti.

96

Izraz tlopišen je vpeljal Badjura (1953) v knjigi *Ljudska geografija*.

Braudel (1988: 38) v *L'identité de la France* označi Francijo s stavkom: "Francija je raznolikost" in kritično oceni ustvarjanje *ene* podobe, *ene* formule, *enega* mita kot močna, vendar dolgoročno jalova prizadevanja. Enako bi pravzaprav lahko trdili za Slovenijo, kjer je geografska raznolikost objektivno dana in brez dvoma izpričana na mnogo manjšem prostoru, ki v primerjavi ustreza komaj eni francoski regiji. Vsekakor raznolikost ni le videz ali oznaka, temveč odgovarja prostorski danosti. Pa vendar, kljub temu da se zavedamo raznolikosti, se, ko enkrat prestopimo referenčni prag *slovenskega*, obračamo na Slovenijo kot na homogeno enoto. Analiza propagandnega gradiva je pokazala, da tako podobo lahko podpirajo in izkoriščajo zelo premišljeni politični interesi, ki so jim uniformnost, enotnost in hegemonija pogódu oziroma opravičujejo njihov obstoj. Kadar koli je pojmovanje prostora povezano s konceptom nacionalnega, prevlada potreba po enotnosti, torej en tip, ki pa je, resnici na ljubo, bolj kot homogena predstava nekakšen prostorski kolaž. Tako so, zaradi zavesti o enotnosti v različnosti, v sestavljeni domačjski tip izbrane krajinske značilnosti *nacionalnih* krajev, v propagandnih sklopih povezanih s konceptom slovenski, in je možna simbioza Triglava,

Bleda, krajinskih prizorov s slovenske obale, na primer Pirana, in pojavov kakor Postojnska jama, s tipom idilične Gasparijeve krajine. Mitsko v tej podobi preseže realno.

Seveda se enotnosti prostora približamo tudi s prostorskimi podatki v krajinskem načrtovanju. Takoj ko jih namreč začnemo posploševati, ugotovimo, da je mogoče tudi na podlagi stvarnih geografskih podatkov najti podobnosti med posameznimi enotami, za katere ni nujno, da so sosednje in ne tvorijo vedno skupaj krajinske enote višjega reda (cf. Jug 1995). Take podobnosti so izpričali tudi rezultati ankete, izvedene v okviru raziskovalnega dela. Gre med drugim za podobnosti med krajinami Julijskih in Kamniško-Savinjskih Alp, med ravninskimi, s fluvialnimi nanosi nastalimi krajinskimi tipi, ali pa na primer za podobnosti med vinogradniškimi krajinami.

V splošnem pri nas prevladuje predstava o Sloveniji kot idilični deželi, polni naravnih lepot in obrobjeni z vencem gora. S takšno podobo se tudi največkrat predstavljamo navzven; je podoba, ki jo nosimo na svetovni trg. Že sam pojem *naravne lepote* je treba jemati v prenesenem pomenu – krajinski prizori, ki so s tem pojmom ponavadi povezani, so namreč prav daleč od naravnih. Prej gre za domačijsko, staro kmečko krajino, praviloma z drobnim vzorcem poljske delitve. Geslo “nazaj k naravi”, ki se pojavlja v turističnih propekkih, se zaradi spremljajočega slikopisja krajinskih prizorov bere pravzaprav kot “nazaj k ruralnemu”. Prvine ruralnega v slikopisju uporabljajo tudi slovenske politične stranke, ki vendar ne usmerjajo svojih sporočil le na kmečko populacijo. Temu botruje “moment identifikacijske nostalgije” (Harvey 1991: 378), ki nas vrača v čas fiktivne, idilične

podobe življenja slovenskega kmeta, kakršno je ustvarila romantika, kmeta, ki je "v slavo Bogu in cesarju" živel v sozvočju z naravo v filigranski kulturni krajini. Gre pri tem res za umik iz resničnosti? V čas, ki je minil že takrat, ko je Gaspari ustvarjal "pristno naivno" podobo dežele? Tako iz podoboslovja kot iz prostora samega je razbrati prizadevanja za oživljanje podobe, kakršno je zastavil Gaspari ob prvih znakih vzpostavljanja slovenske državnosti, za idilično podobo, ki z nostalgичno noto prekriva objektivne značilnosti življenja današnje slovenske družbe.⁹⁷ Medtem ko drobne vzorce ruralne krajine vse hitreje požira razpršena individualna stanovanjska gradnja tistega dela slovenske populacije, ki živi *na* tem, v dobršni meri še vedno kmečkem prostoru, vendar ne *od* njega, in ga zato v tem smislu tudi preoblikuje. Gre torej za razkorak med resničnostjo in podobo, med tem, kar smo in med tem, kar bi radi bili in s čimer se želimo identificirati navznoter in se tudi kazati navzven – idealno identifikacijsko prvino. Z idealno predstavo o prostoru povezana načela pa niso v skladu z družbeno prakso. Rečeno z jezikom mita: gre za razkorak med *realnostjo* in *resnico*, za razkorak med stvarnim razvojem dežele in ideološko zgodovino krajine.

Pri čišljanju domačijske, ruralne krajine gre torej za ideološki konstrukt, s katerim se utemeljuje izjemnost slovenskega nacionalnega prostora. Sodobna identiteta se ustvarja tudi z diferenco do predstave o industrializirani, globalizirani Evropi. Tu je oaza, kjer se lahko vrnete k *naravi* ("Nazaj k naravi na sončni strani Alp!") in se "naužijete sonca, zdravja in miru". Turistično oglaševanje je v teh geslih tudi politična propaganda, saj svetu predstavlja idilično, "čisto, lepo in zdravo deželo", kar se kaže v njeni domačnosti in ruralnem gostoljubju. Ta *čistost* pa ima

97

Oživljanje podobe v prostoru samem vzpostavljajo tudi nekateri predpisi, na primer o gradnji regionalnih arhitekturnih tipov, ki slonijo na baročni kmečki hiši. V družbeni zavesti pa k oživljanju podobe prispevata predvsem politična in ekonomska propaganda, ki tržita domovinska čustva; sledi turistično oglaševanje, ki z ustvarjanjem take podobe sledi svetovnim trendom, domača popularna glasba, industrija izdelovanja spominkov in drugo.

navznoter tudi mnoge negativne konotacije. Danes, kot je duhovito razčlenil že Žagar (1992: 158), "sla po izjavljanju in ugotavljanju slovenske identitete izrazito prežema slovensko družbo." V to igro niso ujeti le raznorazni ekonomsko-propagandni in turistično propagandni izdelki fizičnih in pravnih oseb v različnih občilih, temveč tudi uradna promocijska gradiva. V vzpostavljanje *Imago sloveniae* s sliko in besedo se premišljeno vključuje tudi politična propaganda, saj spretno izkorišča domovinska čustva vedno prisotnega populizma.

Pri tem gre za svojevrsten paradoks: nostalgичna zaverovanost v korenine je namreč globalni in globalizacijski pojav. Lokalno se v tem z globalnim hkrati enači in mu nasprotuje. Globalna povezava tiči v tem, da domačjski krajinski tip predstavlja model idealizirane preteklosti ne glede na zemljepisno lego fizičnega prostora družbe, ki je vanj zagledana, in na kulturne razlike; model je, kakor ga v primeru muzejev na prostem prepozna Ehrentaut (1996), prisoten predvsem v postindustrijskih družbah, kakršni sta na primer Nemčija in Japonska.

Ugotovitve raziskave same na prvi pogled morda niso premočrtno uporabne v krajinskem načrtovanju, vendar je osvetlila nekatere vzroke in procese, zaradi katerih se je na Slovenskem lahko oblikovala prav takšna predstava o prostoru. Ta družbeno vzpostavljeni konstrukt je sestavljen iz krajev, krajinskih tipov in krajinskih značilnosti, ki sta jim kultura in družba v zgodovinskem razvoju pripisovali posebne pomene. Taka, kakršna je, zrcali družbeni sistem vrednot in iz njega tudi izhaja. Tako predstava, ki jo ima družba o prostoru, v katerem živi, pogojuje njeno ravnanje z njim, in sicer tako na ravni družbe kot celote kot na ravni posameznikov. Pri tem

znotraj vrednotnega sistema obstajajo razlike med načelnimi vrednotami in med tistimi, po katerih se v primeru praktičnega delovanja ravna posamezniki in družba. Pokazalo se je tudi, da je idealna predstava brez dvoma predvsem rezultat medijske podobe oziroma sistemskega delovanja tistega, kar je Althusser (1980) zajel s terminom "ideološki aparati države". Ker je poslanstvo te predstave namenjeno oblikovanju enega od vidikov *nacionalne* identitete, opredelitvi *slovenskega* prostora in je zato nujno ideološko pogojena, ostaja *trajna* in *nespremenljiva*, medtem ko se prostor, ki ga predstavlja, spreminja. Zato bi prav "ideološki aparati države" lahko pripomogli k temu, da bi se v družbi oblikovala stvarnejša predstava o prostoru. Tak primer opisuje Stahl (1993) v predstavitvi programov Izraelskega združenja za varstvo narave, namenjenih izobraževanju orientalskih Židov, ki, v skladu z Genezo, vidijo naravo ali kot ekonomski vir ali kot nevarno divjino. Cilj teh programov je spremeniti njihove tradicionalistične predstave o naravi in okolju sploh. Širjenje zavesti o stvarnih značilnostih prostora in o vrednotah, pogojenih s kulturno in družbeno zgodovino, je tudi pri nas že danes vsekakor bolj prisotno kot nekdaj, predvsem v turističnem oglaševanju. Dinamika prostorske predstave se torej kaže tudi v časovni razsežnosti. Ideološko bolj zaprta politična propaganda pa teži k homogenizaciji tudi na tem področju.

Manipulacija, ki se dogaja s prostorsko identiteto na nacionalni ravni, kjer je pojmovana kot stanje, fizična danost, je prav zato lahko kontraproduktivna. Ustvarjanje nerealne podobe prostora in zaverovanost vanjo lahko zameglita pogled in razbiranje resnih problemov v okolju. Pri tem gre za stalno prisoten razkorak med načeli in vedenjskimi vzorci. Zato je nesmiselno prostorsko

identiteto omejevati samo na prvine, ki so jih kot nacionalne simbole vzpostavila obdobja narodnostnih prizadevanj. Da bi lahko iz ugotovljenega izpeljali tudi smernice za bodoče usmerjanje prostorskega razvoja, je treba imeti pred očmi zlasti vzroke in procese, zaradi katerih in s katerimi se ustvarja družbena predstava o prostoru. Zato so spoznanja o procesih vzpostavljanja te predstave, o dejavnikih, ki nanjo vplivajo in prvinah, ki jo gradijo, v krajinskem načrtovanju temeljno izhodišče. V to smer je naša raziskava naredila prvi korak; morda bodo nadaljnje raziskave na njenih izhodiščih lahko podale natančnejše odgovore na vprašanja, ki si jih pogosto zadaja krajinsko načrtovanje: kako varovati in, če sploh, ohranjati podobo kulturne krajine v času, ko se bistveno spreminjajo načini rabe in odnos do prostora. Prav na tem mestu so morda dognanja raziskave ključna tudi v kontekstu prostorskega načrtovanja: ugotovili smo, da predstava, s katero se istovetimo, ni zrcalo stanja, temveč da odseva naš nenehno se razvijajoči odnos do prostora.

Se potemtakem res soočamo z izgubo identitete ali gre za njeno kvalitativno spremembo? Slovensko podeželje gotovo stoji na pragu velikih sprememb, tako v pogledu socialnega kot prostorskega prestrukturiranja: zakonitosti evropskega in svetovnega trga že povzročajo mnogo hitrejše spreminjanje, kakor pa smo mu bili priče v nedavno preteklem obdobju. V prostorskem smislu se bodo zlasti zamenjali vzorci rabe, prav ti, ki jih načelno postavljamo kot opredelilne za naš prostor. Menim pa, da se bo, kljub univerzalnim modelom urejanja fizičnega okolja, prostorska identiteta lahko ohranjala. Eden od zaviralnih dejavnikov prestrukturiranja je pri nas očitno fizični prostor; drugi so nedvomno kulturne razlike, temelječe na zgodovinskem spominu. Ne smemo po-

zabiti, da niti prostor konkretne resničnosti niti družbeno predstava o njem nista stalnici, ampak sta odvisni od časa – nastajata in dopolnjujeta se v neprestanem spreminjanju. Iz tega je moč sklepati, da vključevanje v svetovne integracijske procese ne bo nujno pomenilo izgube identitete, temveč njeno kvalitativno spremembo; da je torej tudi prostorska identiteta le navidežno ogrožena. Izbira med izgubo in nadgradnjo pa je odvisna predvsem od nas samih. Ker ni ene in absolutne predstave in je tudi vrednostni sistem odprt in nedokončen, bi se morali v načrtovanju alokacije prostorskih rab in njihove strukturiranosti izogibati posploševanju te vrste, da bi značilnosti ene regije ali vrednostni sistem ene družbene skupine posploševali na celoto. In to ne glede na to, ali delujemo lokalno ali globalno. Pri tem tudi stroka kot zgolj ena od družbenih skupin ni izjema; še vedno ostaja odprto vprašanje, kako uresničevati strokovne interese po optimalnem prostorskem razvoju in usklajevati predstave s stvarnostjo.

Če pa se kot družba opredelimo za ohranjanje izbranih izjemnih krajin, četudi zgolj zaradi načelnega varovanja kulturne in naravne dediščine, se moramo zavedati, da to ne bo mogoče brez izdatne finančne podpore države. Krajinam, pri katerih je forma tako izrazito odvisna ne le od funkcije, ampak tudi od načina opravljanja te funkcije, načina življenja, bo namreč izrazito težko ohranjati stanje. Za to je še kako pomembno, da poznamo družbeno uveljavljen vrednostni sistem – sistem načelnih opredelitev, ki jih družba oblikuje v odnosu do prostora, na katerem živi in njihovo neskladje s prevladujočim družbenim ravnanjem.

Literatura

- Altman, Irwin / Low, Setha M. ur.: Introduction. *Place Attachment. A Conceptual Inquiry*. New York: Plenum Press, 1992: 1-12.
- Althusser, Louis: Ideologija in ideološki aparati države. V: Z. S. Močnik: *Althusser, Balibar, Macherey, Pecheux. Ideologija in estetski učinek*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1980: 35-99.
- Badjura, Rudolf: *Ljudska geografija. Terensko izrazoslovje*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1953: 337 s.
- Balkovec, Bojan: *Prva slovenska vlada 1918-1921*. ZPS, 1993.
- Baloh, Vera: Maksim Gaspari 1883-1980, ilustrator. V: *Maksim Gaspari*. Ljubljana: Narodna Galerija, 1986: 9-18.
- Barthes, Roland: *Camera lucida. Reflections on Photography*. New York: The Noonday Press, 1981: 119 s.
- Barthes, Roland: *Retorika starih. Elementi semiologije*. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta, 1990: 241 s.
- Barthes, Roland: Myth Today. V: R. Barthes: *Mythologies*. New York: The Noonday Press, 1990: 109-159.
- Bezljaj, France: *Etimološki slovar slovenskega jezika K-O*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik, 1982: 265 s.
- Braudel, Fernand: *The Identity of France. History and Environment*. London: Collins, 1988: 432 s.
- Brejc, Tomaž: Genius Loci. V: *MM oktober* 1991: 36-37.
- Brejc, Tomaž: Retromorfoze. V: *Slikarske metamorfoze*. Ljubljana: Equina 1992: 71-76.
- Bunc, Stanko: *Slovar tujk*. Maribor: Založba Obzorja, 1987.
- Cankar, Ivan: Slovenci in Jugoslovani. V: I. Cankar: *Zbrani spisi*. 19. zvezek. Ljubljana: Nova založba, 1936: 12-22.
- Canter, David: *The Psychology of Place*. London: The Architectural Press, 1977: 198 s.
- Cerkovnik, Borut: Certifikatske volitve. V: *Mladina* 33 (1994): 36.
- Cevc, Anica: Ob razstavi. V: *Maksim Gaspari 1883-1980, ilustrator*. Ljubljana: Narodna Galerija, 1986: 5-7.
- Ciglar, Milan: *Raziskave o posledicah izpraznitve gozdne kulturne krajine, prikazane na primeru Kočevske*. Ljubljana: Inštitut za gozdno in lesno gospodarstvo, Biotehniška fakulteta, 1978: 162 s.
- Coetier, J. F.: A Photo Validity Test. V: *Journal of Environmental Psychology* (1983) 3: 315-323.
- Cosgrove, Denis / Daniels, Stephen ur.: *The Iconography of Landscape*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988: 318 s.
- Daniels, Stephen: *Fields of Vision: Landscape Imagery and National Identity in England and the United States*. Princeton University Press, 1993: 257 s.
- Dufour, Roland: *Mythologie du weekend*. Paris: Les Editions du CERF, 1980: 365 s.
- Eco, Umberto: Function and Sign: Semiology in Architecture. V: *VIA* (1973) 2: 131-152.
- Ehrentauf, Adolf: Globalization and the Representation of Rurality: Alpine Open-Air Museums in Advanced Industrial Societies. V: *Sociologia Ruralis* 36 (1996) 1: 4-26.
- Eliade, Mircea: *Mit i zbilja*. Zagreb: Matica Hrvatska, 1970: 184 s.

- Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987-1995.
- Ferenc, Mitja: Kulturna dediščina Kočevskih Nemcev, njena ušoda in vzroki za njen propad. V: *Rast, revija za literaturo, kulturo in družbeno vprašanja* 6 (1995) 7-8: 584-593.
- Ferligoj, Anuška: *Razvrščanje v skupine*. Metodološki zvezki. Ljubljana: RI Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, 1989.
- Gams, Ivan: *Osnove pokrajinske ekologije*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1986.
- Gantar, Pavel: *Urbanizem, družbeni konflikti, planiranje*. Ljubljana: UK ZSMS, KRT, 1984. 124 s.
- Gantar, Pavel / Kos, Drago: Če bo vodnjak, bo tudi bombal O segmentih ruralne ideologije v Ljubljani. V: *Vesela znanost. O hišah, o mestih, o podeželijskih*. Ljubljana: KUD France Prešeren, 1993: 97-122.
- Gärting, Tommy: The Structural Analysis of Environmental Perception and Cognition. A Multidimensional Scaling Approach. V: *Environment and Behavior* 8 (1976) 3: 385-415.
- Goljevšček, Alenka: *Mit in slovenska ljudska pesem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1982. 222 s.
- Grafenauer, Bogo: *Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj*. Ljubljana: Slovenska matica, 1987. 225 s.
- Greider, Thomas / Garkovich, Lorraine: Landscapes: The Social Construction of Nature and the Environment. V: *Rural Sociology* 59 (1994) 1: 1-24.
- Harvey, David: *The Condition of Postmodernity*. Basil Blackwell, 1989. 378 s.
- Heffernan, Michael: The Desert in French Orientalist Painting During the Nineteenth Century. V: *Landscape Research* 16 (1991) 2: 37-42.
- Heidegger, Martin: *Basic Writings*. New York: Harper & Row, 1977.
- Heidegger, Martin: *Identiteta in diferenca*. Zbirka Znamenja. Maribor: Založba Obzorja, 1990. 96 s.
- Hočevar, Marko: Nekateri vzroki črnih gradenj: medsebojno učinkovanje družbene regulacije kulturnega vzorca in individualne percepcije. V: *Teorija in praksa* 30 (1993) 5-6: 499-503.
- Hooson, David ur.: *Geography and National Identity*. Oxford UK in Cambridge USA: Blackwell, 1994. 391 s.
- Hoskins, W. G.: *The Making of the English Landscape*. London: Hodder and Stoughton, 1977. 325 s.
- Hough, Michael: *Out of place. Restoring Identity to the Regional Landscape*. New Haven: Yale University Press, 1990. 230 s.
- Hribar, Tine: *Slovenska državnost*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1989. 176 s.
- Ilešič, Svetozar: *Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1950. 119 s.
- Jackson, John B.: *Discovering the Vernacular Landscape*. New Haven: Yale University Press, 1984. 165 s.
- Jacobs, Peter / Mulvihill, Peter: Ancient Lands: New Perspectives. Towards Multi-cultural Literacy in Landscape Management. V: *Landscape and Urban Planning* 32 (1995) 1: 7-17.
- Jacobson, Roman: Lingvistika in poetika. V: *Lingvistični in drugi spisi*. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta, 1989: 147-190.
- Jeglič, Ciril: *Med ljudmi in rastlinjem*. Ljubljana: Planinsko društvo, 1979: 39.
- Jug, Marjeta: *Razvrščanje krajskih območij Slovenije na osnovi digitaliziranih prostorskih podatkov*. Dn, mentor J. Marušič. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Inštitut za krajinsko arhitekturo, 1995. 90 s.
- Juvan, Marko: Krst pri Savici kot "citat". V: *Problemi* (1988) 6: 87-102.
- Južnič, Stane: *Antropologija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede in Državna založba Slovenije, 1987. 341 s.
- Južnič, Stane: *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Slovenije, 1993. 399 s.
- Kardelj, Edvard: *Razvoj slovenskega narodnostnega vprašanja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970. 400 s.
- Kocbek, Edvard: Slovenci in politika. V: *Dejanje. Revija za kulturo, gospodarstvo in politiko*. (1940): 1-6.
- Kokolj, Miroslav: *Premurski Slovenci 1919-1941*. Uvod. Murska Sobota: Pomurska založba, 1984: 11-16.
- Kos, Drago: Predmodernost ali postmodernost črnograditeljskih praks. V: *Teorija in praksa* 30 (1993) 5-6: 453-465.
- Kos, Janko: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1979. 440 s.
- Kos, Janko: Spretna besedila in opombe. V: Prešeren, France: *Krst pri Savici*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1991: 6-38.
- Kos, Marko: Nova podoba Slovenije. V: *Razgledi* (1994) 1: 12-13.
- Kovačič-Peršin, Peter: *Zaveza slovenstvu*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1993. 157 s.
- Kovačič-Peršin, Peter: Intervju. V: *Razgledi* (1996) 4: 4-11.
- Krampen, M.: *Meaning in the Urban Environment*. London: Pion, 1979. 365 s.
- Krivec-Dragan, Judita: Krajina v slovenskem slikarstvu v 20. stoletju. V: *Likovne besede*. (1990) 12-13: 11-24.
- Kučan, Ana: Slovenski prostor v sodobni družbeni predstavi. V: *Geografski zbornik* (1997): 111-169.
- Kuret, Niko: Razglednice Maksima Gasparija. V: *Gasparijeve razglednice*. Velenje: Kulturni center Ivan Napotnik, 1986: 3-9.
- Landscape and National Identity. V: *Landscape Research* 16 (1991) 2: 1-48.
- Lawlor, Robert: *Voices of the First Day. Awakening in the Aboriginal Dreamtime*. Rochester: Inner Traditions International, 1991. 412 s.
- Levi-Romeil, Felicitas: *Die Stadt Heimat oder Durchgang-station?* München: Calwey Verlag, 1970. 141 s.
- Lenz-Strauss, Claude: *Oddaljeni pogled*. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta, 1985. 381 s.
- Linhart, Anton Tomaž: Poskus zgodovine Kranjske in drugih dežel južnih Slovanov Avstrije (1791: Drugi zvezek). V: *Problemi* 8 (1970) 1-92: 5-27.

- Lovrenčak, France: O uporabi pojma pokrajina. V: *Geografski vestnik* (1996) 68: 265-266. Ljubljana.
- Lowenthal, David: British National Identity and the English Landscape. V: *Rural History* 2 (1991) 2: 205-230.
- Lowenthal, David: *Landscape as Living Legacy*. V: mednarodni simpozij, Wageningen, Nizozemska, september 1994. *Symbolic Landscapes*. Neobjavljena verzija, 18 s.
- Lowenthal, David: Past Time, Present Place: Landscape and Memory. V: *The Geographical Review* LXV (1975) 1:1-36.
- Lynch, Kevin: *The Image of the City*. Cambridge: MIT, 1960. 194 s.
- Mahnič, Joža: *Oton Župancič. Zbrano delo. Peta knjiga. Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970. 360 s.
- Mal, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*. Celje: Družba Sv. Mohorja, 1928. 1213 s.
- Mandić, Igor: *Mitologija svakidašnjeg života*. Pula: O. Keršovani, 1976. 192 s.
- Marušič, Janez et al.: *Regionalna razdelitev krajskih tipov v Sloveniji*. Sklepno poročilo. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Inštitut za krajinsko arhitekturo, 1994.
- Marušič, Janez: Razpotja urejanja in varstva slovenske krajine. V: *Vesela znanost. O okolju*. Ljubljana: KUD France Prešeren, 1995: 25-37.
- Melik, Vasilij: Slovensko narodno gibanje v času taborov. V: *Zgodovinski časopis*, 1969: 76
- Melik, Vasilij: Klerikalno-liberalna trenja in konec taborov. V: *Časopis za zgodovinske in narodopisne*, 1969: 525
- Mesensel, France: Slovensko krajinarstvo v 19. stoletju. V: *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* (1939): 400-410.
- Mikuž, Stane: *Maksim Gaspari. Monografija*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1977. 83 s.
- Mitchel, William J. T.: Imperial Landscapes. V: Mitchel, William J. T., ur: *Landscape and Power*. Chicago: The University of Chicago Press, 1994: 5-34.
- Mlinar, Zdravko: Prostorski nered kot izraz (ne)moči posameznika in sistema. V: *Teorija in praksa* 30 (1993) 5-6: 427-434.
- Mlinar, Zdravko: Teritorialne identitete v nastajajoči svetovni družbi. V: *Teorija in praksa* 29 (1992) 5-6: 450-462.
- Močnik, Rastko: *Koliko fašizma?* Ljubljana: Institut Studia Humanitatis, 1995. 137 s.
- Moles, Abraham: *Psychologie des Kitsches*. München: Carl Hansen Verlag, 1972. 222 s.
- Mozetič, Barbara: *Marko Pernhart 1824-1871*. Ljubljana: Narodna galerija, 1993. 39 s.
- Neisser, Ulrich: *Cognition and Reality*. San Francisco: W. H. Freeman & Company, 1976. 218 s.
- Nora, Pierre: "Paysages" in "Le territoire". V: P. Nora, *Les lieux de Mémoire. La Nation*. Paris: Gallimard, 1984: 7-140 in 461-597.
- Norberg-Schultz, Christian: *Genius Loci: Paessaggio, Ambiente, Architettura*. Milano: Electa, 1979. 214 s.
- Ogorelec, Breda: Za pomensko razmejitev med pokrajino in krajino in proti njej. V: *Geografski vestnik* (1987) 59: 133-139.
- Ogrin, Dušan: Krajina kot nosilec identitete. V: *Urbani izziv* (1991) 15: 62-64.
- Ogrin, Dušan: Čim manj morja ima narod, tem slabše ravna z njim. V: *Delo* 10. 3. 1990: 24.
- Ovsec, Damjan: *Slovenska mitologija in verovanje*. Ljubljana: Domus, 1991. 583 s.
- Panofsky, Ervin: *Meaning in the Visual Arts*. Chicago: The University of Chicago Press, 1982. 364 s.
- Parin, Paul: Domovina, ti si kakor plomba. V: *Razgledi* (1995) 1: 14-15.
- Pirjevec, Dušan: Vprašanje naroda. V: *Problemi* 8 (1970) 91-92: 1-19.
- Porteous, Douglas: Home: The Territorial Core. V: *The Geographical Review* 66 (1976) 4: 83-390.
- Proshansky, Harold / Fabian, Abbe / Kaminoff, Robert: Place-Identity: Physical World Socialization of the Self. V: *Journal of Environmental Psychology* (1983) 3: 57-83.
- Prunk, Janko: *Slovenski narodni programi*. Ljubljana: Društvo 2000, 1986. 284 s.
- Repe, Božo: "Liberalizem" v Sloveniji. V: *Borec, Revija za zgodovino, literaturo in antropologijo* 44 (1992) 9-10: 637-949.
- Repovš, Jernej: Pomen turizma za nadaljnji razvoj Slovenije je opredeljen. V: *MM* (1985): 21-24, priloga.
- Rizman, Rudi ur.: *Študije o etnonacionalizmu*. Ljubljana: KRT, 1991. 379 s.
- Rotar, Braco: *Likovna govorica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije in Maribor: Založba Obzorja, 1972. 297 s.
- Rotar, Braco: *Pomeni prostora. Ideologije v urbanizmu in arhitekturi*. Ljubljana: Delavska enotnost, 1981. 311 s.
- Rotar, Braco: *Risarij: učenjaki. Ideologije v urbanizmu in arhitekturi*. Ljubljana: Delavska enotnost, 1985. 221 s.
- Roth, Ilona / Frisby, John P.: *Perception and Representation: A Cognitive Approach*. Philadelphia: Open University Press, 1986. 203 s.
- Rupel, Dimitrij: *Razmerje med vladajočo ideologijo, nacionalnimi miti, religijo in umetnostjo na Slovenskem v 80-ih letih*. Poročilo raziskovalne naloge. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1986.
- Rugg, D. S.: *Eastern Europe. The World's Landscapes*. New York: Longman, 1985.
- Rupel, Mirko: *Valvasorjevo berilo. Iz Slave Vojvodine Kranjske*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969. 603 s.
- Rus, Veljko: Razvojne posebnosti majhnega naroda. V: *Problemi* 8 (1970) 91-92: 20-38.
- Rus, Veljko: Pogovor. V: M. Crnković ur.: *Slovenska smer*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996: 9-61.
- Saussure, Ferdinand de: *Cours de linguistique générale*. V: Tulio de Manteo ur., Paris: Ed. Payot, 1979. 509 s.
- Scott, Owen R.: Utilizing History to Establish Cultural and Physical Identity in the Landscape. V: *Landscape and Urban Planning* 6 (1979) 2: 179-204.

- Seamon, David: Emotional Experience of the Environment. V: *American Behavioral Scientist* 27 (1984) 6: 757-770. Sage Publications.
- Seamon, David ur.: *Dwelling, Seeing and Designing: Toward a Phenomenological Ecology*. Albany: State University of New York Press, 1993. 363 s.
- Sirše, Janez / Strojan-Vrtačnik, Irena / Pobega, Nataša: *Strategija razvoja slovenskega turizma*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja, 1993. 96 s.
- SJM: *Rezultati opravljenih raziskav Slovensko javno mnenje*. Ljubljana: Center za raziskavo javnega mnenja na Fakulteti za družbene vede, 1992, 1993, 1994, 1995.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: SAZU, DZS, 1995. 1714 s.
- Smith, Anthony D.: *National Identity*. University of Nevada Press, 1991. 226 s.
- Sruk, Vladimir: *Filozofsko izrazje in repertorij*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1980.
- Stahl, Abraham: Educating for a change in attitudes toward nature and environment. V: *Environment and Behavior*. 25 (1993) 1: 3-21.
- Statistični letopis Republike Slovenije*. Ljubljana: Zavod RS za statistiko, 1993.
- Stevens, Wallace: Anecdote of the Jar. V: *Collected Poems of Wallace Stevens*. London, Boston: Faber & Faber, 1984: 76.
- Stokols, Daniel: Instrumental and Spiritual Views of People Environment Relations. V: letna konferenca Eastern Psychological Association, Buffalo, N.Y., april 1988, *The Role of Psychological Science in Promoting Environmental Quality*. 13 s.
- Šumi, Irena: *Staroselska etnična renesansa v Združenih državah Amerike*. Geneza, pregled in označitev. Md. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1990. 264 s.
- Šumi, Nace: Krajina v novejšem slovenskem slikarstvu. V: *Pogledi na slovensko umetnost*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1975: 156-176.
- Tršar, M. / Bassin, A.: Pokrajina v slovenskem slikarstvu – sodobniki. V: *Sinteza* (1964) 3: 30-47.
- Tuan, Yi Fu: *Topophilia. A Study in Environmental Perception Attitudes and Values*. New York: Columbia University Press, 1974.
- Urbančič, Ivan: O slovenstvu in filozofiji. V: *Problemi* 8 (1970) 91-92: 58-73.
- Valič, Andrej: *Triglav (Troglav) Arheološki problem in vprašanja njegovih predstav*. Mestna občina Kranj, 1998.
- Velikonja, Joseph: The Quest for Slovene National Identity. V: D. Hooson ur.: *Geography and National Identity*. Oxford UK in Cambridge USA: Blackwell, 1994. 249-256.
- Velikonja, Mitja: *Masade duha – razpotja sodobnih mitologij*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1996: 88-105.
- Verbinc, France: *Slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1976.
- Vodopivec, Peter: Pogovor. V: M. Crnkovič ur.: *Slovenska smer*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996: 9-61.
- Vrišer, Igor: *Uvod v geografijo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1976.
- Warnke, Martin: *Politische Landschaft. Zur Kunstgeschichte der Natur*. München: Carl Hansen Verlag, 1992. 189 s.
- Zgodovina Slovencev. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979. 964 s.
- Zlobec, Ciril: *Lepo je biti Slovenec, ni pa lahko*. Ljubljana: Mihelač, 1992: 195-200.
- Zube, Ervin H. ur.: *Studies in Landscape Perception*. Amherst: University of Massachusetts, 1978. 174 s.
- Zupan, France: Pokrajina v slovenskem slikarstvu – dediščina. V: *Sinteza* (1964) 3: 23-29.
- Zupan, Gojko / Ferenc, Mitja / Dolinar, France M.: *Cerkve na Kočevskem nekoč in danes*. Kočevje: Župnija, Muzej, 1993. 270 s.
- Zupančič, Boštjan M.: *Od blaznosti do blagoslova*. Ljubljana: Društvo 2000, 1992. 175 s.
- Zwitter, Fran: Slovenski politični preporod 19. stol. v okviru evropske nacionalne problematike. V: *Sodobnost* 12 (1964) 11-12.
- Žagar, Igor Ž.: *Jezikanja*. Ljubljana: Pasadena, 1992. 158 s.
- Žgajnar, Matija / Urbanc, Nataša / Oblak-Čarni, Marija: *Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1947*. Katalog. Ljubljana: Muzej ljudske revolucije Slovenije, 1973.
- Žnidaršič, Sabina: *Slovenski politični govori v času Taborov*. Dd, mentor dr. P. Vodopivec. FF, Oddelek za zgodovino, 1989.

Viri slik in fotografij

- Stran 15: *Sinteza* (1964) 3: 27. (Božidar Jakac)
- Stran 42: I. Roth in J. P. Frisby, 1986 (Labov)
- Stran 48: M. Krampen, 1979
- Stran 63: M. Rupel, 1996, s. 178 (Janez Vajkard Valvasor)
- Stran 76: Narodna galerija v Ljubljani (Anton Karinger)
- Stran 77: Narodna galerija v Ljubljani (Marko Pernhart)
- Stran 84: Mestni muzej Ljubljana (Ivan Grohar)
- Stran 85: Moderna galerija v Ljubljani (Ivan Grohar)
- Strani od 100 do 102: Marjan Marinšek, Velenje (Maksim Gaspari)
- Stran 103: Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani (Maksim Gaspari)
- Stran 106 in 107: G. Zupan, M. Ferenc, F. Dolinar, 1993, s. 213
- Stran 116 zgoraj in v sredini: Enciklopedija Slovenije 3: 379 in 378 (Branko Simčič)
- Stran 116 spodaj: S. Bernik, 1989, s. 122 (Ranko Novak)
- Stran 118 levo: Joco Žnidaršič
- Stran 118 desno, od zgoraj navzdol: Sidarta (Janez Skok); brošura *Slovenia, your tourist destination* (Joco Žnidaršič), Prezlč (Aleksander Čufar), brošura *Slovenija*, Cankarjeva založba (Joco Žnidaršič)
- Stran 126 in 127: Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani (Šubic, Jurkovič, Trpin)
- Stran 130 in 131: Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani (Trpin, Jemec, Drešle)
- Stran 136 in 137: Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani (Sirec, Nosan, Pavlin, Štirn, Slapar, Ravnik, Mally, Suhadolc, Furlan, Bavčer)
- Stran 140 in 141: Center za turistično in ekonomsko propagando, SM Delo (Jani Bavčer)
- Stran 144 zgoraj: F. Stele, *Dober dan Slovenija*, samozaložba, 1993, naslovnica (F. Ribnik)
- Stran 144 spodaj: Mladinska knjiga, *Pozdravljena Slovenija*, 1993, naslovnica
- Stran 145 zgoraj: Založba Mihelač, *Lepa Slovenija*, 1991, naslovnica (Joco Žnidaršič)
- Stran 145 sredina: S. Stanič, *Slovenija*, Flint River Press, 1994, naslovnica
- Stran 145 spodaj: Mladinska knjiga, *Slovenija iz zraka*, naslovnica (Stane Klemenc)
- Stran 147: (Fotogrupa M)
- Stran 148: *Mladina* 33 (1994): 31 (S Hram d.d.)
- Stran od 149 do 151: *Formart* 2 (1993) 6: 69-73 (SKD, SLS)
- Stran 152 in 153: Mladinska knjiga
- Stran 154 in 155: Cankarjeva založba
- Stran 156 ali 157: Narodna in univerzitetna knjižnica (Maksim Gaspari)
- Stran 159 in 160: (Joco Žnidaršič)
- Stran 162 in 163: Narodna in univerzitetna knjižnica (Gorjup, Šajn, Trpin)
- Stran 170 in 171: Fotografije 1, 2, 5, 7, 10, 14, 17, 18 (Dušan Ogrin), 3, 4, 9, 12, 13, 15, 16 (Ana Kučan), 6 (brošura *Bela krajina, Dolenjska, Posavje*. Novo Mesto: MGZ za Dolenjsko, 8 (Joco Žnidaršič), 11 (Janez Marušič)
- Stran 174 zgoraj: Sidarta (Janez Skok)
- Stran 174 sredina: (Stane Klemenc)
- Stran 174 spodaj: (Dušan Ogrin)
- Stran 175 zgoraj: (Dušan Ogrin)
- Stran 175 sredina: (Joco Žnidaršič)
- Stran 175 spodaj: (Ana Kučan)

Primarni viri*

Knjige, katalogi in revije

Atlas Slovenije. Ljubljana: Geodetski zavod SR Slovenije in Mladinska knjiga, 1985.
Bernik, Stane: *Plakat in znak*. Ljubljana: Sinteza 1989, s. 122.
Dober dan, Slovenija. Komenda: Stele 1993, 1994, naslovnica knjige /F. Stele, F. Ribnik/
Mladina 33 (1994)
Gasparijeve razglednice. Katalog. Velenje: Kulturni center Ivan Napotnik, 1986. 32 s.
Greetings from Slovenija. Ljubljana: MK 1991, naslovnica knjige,
Inozemski tisk o našem turizmu v letu 1993. Ljubljana: Ministrstvo za gospodarske dejavnosti Republike Slovenije, Sekretariat za turizem, 1994.
Lepa Slovenija. Ljubljana: Mihelač 1994, naslovnica knjige /J. Žnidaršič/
Maksim Gaspari 1883 1980, ilustrator. Ljubljana: Narodna galerija, 1986. 129 s.
Formart 2 (1993) 6
Neznana Slovenija. Ljubljana: Cankarjeva založba 1993, naslovnica knjige /F. Stele/
Pozdravljena Slovenija. Ljubljana: MK 1993, naslovnica knjige,
Sinteza (1990) 83-86: 13-17; 18-21; 22-26.
Slovenija iz zraka. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993, platnice knjige /M. Kmecl, J. Hanc, S. Klemenc/
Slovenija iz zraka. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995 (ponatis), platnice knjige /M. Kmecl, J. Hanc, S. Klemenc/
Slovenija. Flint River Press, 1994, naslovnica knjige /S. Stanič/
Slovenija. Trenutki lepega. Komenda: Stele in MK, 1994, naslovnica knjige /F. Stele/
Slowenien. Terra Magica 1995, naslovnica knjige,
Vrhunc, Polonca / Zupan, France: *Anton Karinger 1829 1870*. Katalog. Ljubljana: Narodna galerija, 1984. 205 s.
Zadravec, Franc, ur.: *Sveta si, zemlja. Antologija slovenske pokrajinske in domovinske pesmi*. Ljubljana: Prešernova družba, 1988. 466 s.

Članki

"Kakšna prostorska identiteta?" V: *Delo*, 18. 11. 1992.
"Urejanje podeželja pri nas: pokrajinska identiteta izginja [...]" V: *Naši razgledi* 37 (1988) 21: 634.
"Volitve". V: *Formart* 2 (1993) 6: 69-73.
"Zgraditi moramo novo prostorsko identiteto" V: *Delo*, 21. 10. 1992.

Zbirke

fototeka Narodne galerije v Ljubljani
fototeka Moderne galerije v Ljubljani
zbirka Gasparijevih razglednic Marjana Marinška iz Velenja
kartografska zbirka Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani
neuradni arhiv Centra za ekonomsko in turistično propagando
arhiv Sidarta d.o.o.
arhiv Delo
arhiv J. Žnidaršič
arhiv Studio Marketing
arhiv Prezlc d.o.o.
arhiv Artmat d.o.o.
arhiv ČZP Kmečki glas

Gradivo, ki ga je avtorica zbrala na terenu, hrani grafična zbirka Arhitekturnega muzeja Ljubljana.

*Natančnejši podatki o gradivu so objavljeni v disertaciji "Dejavniki nacionalne identitete v Sloveniji", Biotehniška fakulteta, 1996.

Izid so podprli:

Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije

Ministrstvo za okolje in prostor Republike Slovenije

ISS Servisystem d.o.o.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

KUČAN, Ana

Krajina kot nacionalni simbol / Ana Kučan.

[Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče,
1998.] (Zbirka Spekter; 1998, 1)

ISBN 961-6014-97-8

Ana Kučan Krajina kot nacionalni simbol

založnik Znanstveno in publicistično središče d.o.o.
Ljubljana, Slomškova 6

zbirka Spekter 1/98

odgovorni urednik Zvone Filipovič

urednica Vlasta Vičič

grafično oblikovanje Ranko Novak

tehnična urednica Mojca Višner

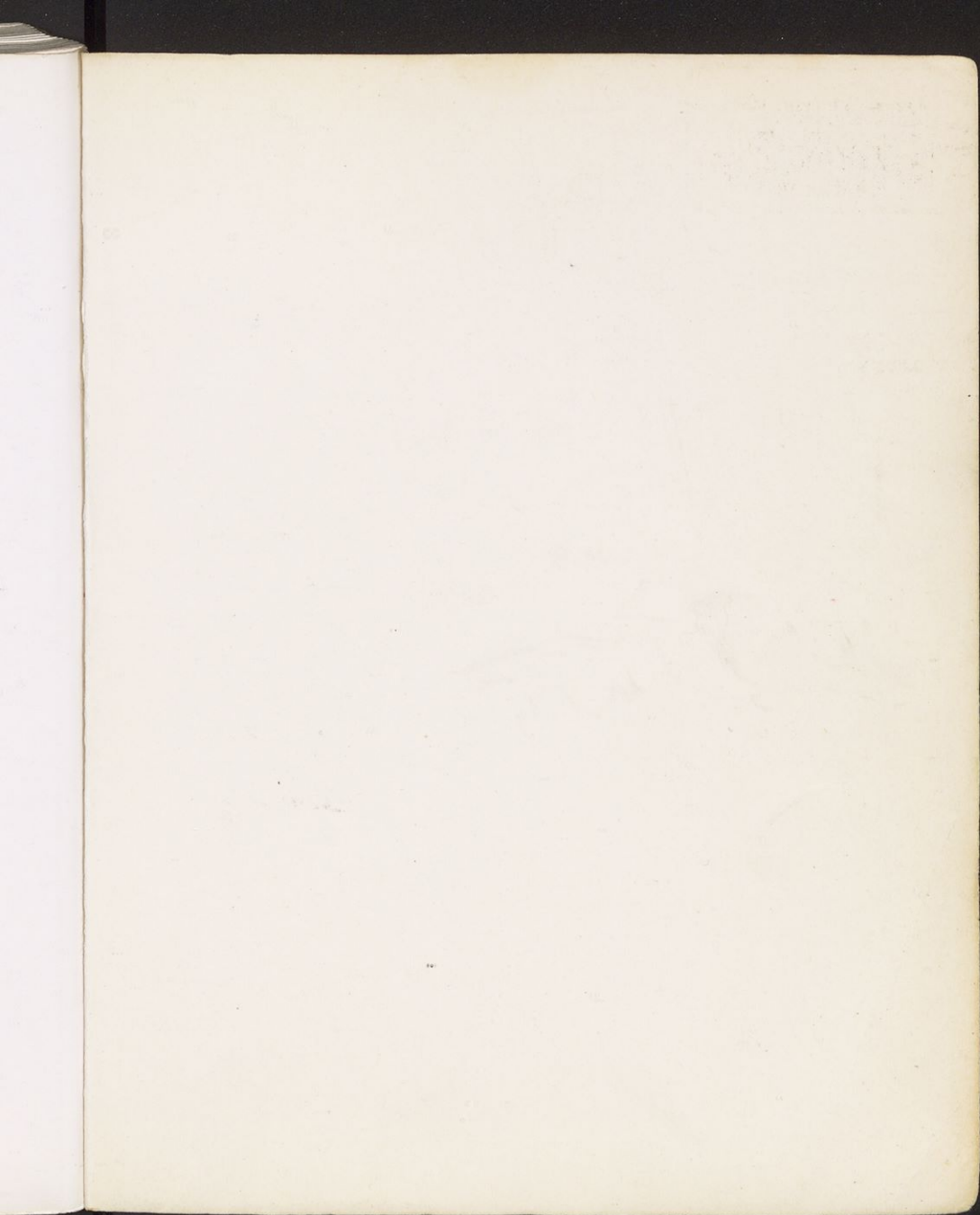
tisk Tiskarna Jože Moškrič d.d., Ljubljana

COBISS.SR

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000202165

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

496821

Pri čišlanju domačijske, ruralne krajine gre torej za ideološki konstrukt, s katerim se utemeljuje izjemnost slovenskega nacionalnega prostora.

Sodobna identiteta se ustvarja tudi
z diferenco do predstave o industrializirani, globalizirani Evropi. Tu je oaza,
kjer se lahko vrnete k *naravi* in se "naužijete sonca, zdravja in miru"
(Nazaj k naravi na sončni strani Alp!).

[...]V to igro pa ni ujeta le ekonomsko in turistično oglaševanje
z raznoraznimi izdelki fizičnih in pravnih oseb v različnih občilih,
temveč tudi uradna promocijska gradiva. V vzpostavljanje *Imago sloveniae*
s sliko in besedo se premišljeno vključuje tudi politična propaganda,
saj spretno izkorišča domovinska čustva vedno prisotnega populizma.

Iz knjige

ISBN 961-6014-97-8